

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи
бакалавра

На тему: *«Соціал-демократія в Україні наприкінці XIX – на початку
XX ст.: між марксизмом і націоналізмом»*

Виконала: студентка IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Алексеева Вікторія Олександрівна

Керівник: к.і.н., доц.
Журавльов Денис Володимирович

Рецензент: к.і.н., доц.
Майстренко Владислав Сергійович

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ-НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ВИТОКИ.....	18
1.1 Етапи організаційного становлення і розвитку	18
1.2 Соціалістична течія в українському русі	37
1.3 Національно-революційна течія.....	50
Висновки до розділу 1.....	55
РОЗДІЛ 2 СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕОРІЙ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ.....	57
2.1 Аналіз Е. Бернштейна.....	57
2.2 Теорія соціалізму І. Франка.....	64
2.3 Теорія К. Каутського.....	73
2.4 Теорія Рудольфа Гільфердінга.....	76
Висновки до розділу 2.....	87
РОЗДІЛ 3 УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ ТА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА У 1917–1920 РОКАХ	89
3.1 Початки української соціал-демократії.....	89
3.2 1917: рік українського соціалістичного чуда.....	95
3.3 1918: в опозиції до консервативного режиму.....	100
3.4 1919–1920: у війні всіх проти всіх.....	103
Висновки до розділу 3.....	108
ВИСНОВКИ.....	110
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	113
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	116

ВСТУП

Триваючий військовий напад на Україну з боку Росії та перетворення війни на проксі-конфлікт з НАТО викликають чималий інтерес до теми сучасного імперіалізму. Ми бачили, як відносне зниження могутності США та Західної Європи в системі міжнародних відносин може створити можливості для конкуруючих імперських або субімперських держав, аби використовувати збройну силу для реалізації своїх власних планів, і як це може призвести до загальної дестабілізації глобальної системи безпеки.

Однак жорстоке вторгнення Росії розв'язало боротьбу не лише за те, як розуміти сьогодні, а й за те, як інтерпретувати минуле. Володимир Путін постійно намагався виправдати свою війну посиленням на нібито «історичну єдність росіян і українців», повторюючи тези, сповнені великоросійського шовінізму царської імперії, яка описувала українців як «малоросів». Він також стверджував, що «сучасну Україну цілком створила Росія, або, точніше, більшовицька, комуністична Росія», ігноруючи довгу історію українських національно-визвольних рухів з кінця XIX століття та приховуючи складний зв'язок між українськими національними прагненнями, революціями в Російській імперії і соціалізмом.

У багатьох коментарях стверджується, що метою Путіна є відновлення Радянського Союзу, і в цьому процесі і він, і його західні критики часто ототожують національне гноблення, якого зазнали українці під час існування СРСР, з їхнім досвідом відразу після більшовицької революції. Часто забувають і про те, що Українська Радянська Соціалістична Республіка була однією з держав, які заснували за Радянський Союз, і що революція принесла українському народу широкі національні, мовні та соціальні права.

Теорія соціал-демократії виникла в Центральній Європі, зокрема в Німеччині протягом XIX століття. У той час Центральна Європа являла собою низку вельми несправедливих, з позицій сучасності, суспільств з багатим вищим класом промисловців і дворян, з одного боку, і величезною робочою

силою, яка працювала в суворих і жорстоких умовах, з іншого. Прихильники ідеї більш рівного суспільства посилалися на різних політичних теоретиків, таких як Карл Маркс (1818-1883), Фердинанд Лассаль (1825-1864), Едуард Бернштейн (1850-1932) і Джон Стюарт Мілль (1806-1873). серед інших.

Загальним терміном для всіх прихильників більш справедливого та рівного суспільства було поняття «соціалісти». Чіткий розподіл на комуністів, демократичних соціалістів чи соціал-демократів ще не був можливим. У роки гострих політичних дискусій почали формуватися відмінності між політичними рухами. Лише після Першої світової війни соціал-демократію почали визнавати окремою ідеологією.

Головною відмінністю від інших політичних груп була їхня віра у перевагу політичної реформи для створення демократичної держави, а не насильницької революції для подолання репресивної системи. У той час як «революційна» сторона хотіла перевернути відносини власності та конституцію держави для досягнення нового суспільства, соціал-демократи-реформатори хотіли розвинути сучасне суспільство та його конституцію за допомогою демократичних реформ. Профспілки, сильне представництво робітників і парламентська демократія були соціал-демократичними інструментами для досягнення кращого суспільства.

Актуальність теми роботи. Історія соціал-демократичного руху в Україні бере свій початок у ХІХ та ХХ століттях, коли виникла навіть не одна, а дві українські соціал-демократичні партії. Цей факт ґрунтується не на поділі фракцій через ідеологічні суперечки, а на тому, що впродовж ХІХ століття, а точніше з 1789 до 1914 року, етнічні землі України були розділені між двома імперіями. Більша з них належала Російській імперії, а менша - Австрійській імперії (пізніше - подвійній Австро-Угорщині). У результаті в кожній з українських земель з'явилася своя соціал-демократична партія.

Наприкінці ХІХ століття, 1899 року, Українську соціал-демократичну партію (УСДП) було засновано у Львові, столиці Галичини, найбільшої

австро-угорської провінції. Декілька років по тому, на початку 20-го століття (1905 рік), Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП) заснували в Києві, найбільшому місті на території України, що належала Російській імперії. Той факт, що партії по обидва боки російсько-австрійського кордону обрали прикметник «українська», сам по собі був ідеологічною заявою. Тут слід наголосити на двох фактах: по-перше, на час створення обох соціал-демократичних партій на політичній карті Східної Європи на той час не існувало ані держави, ані навіть України. Офіційно існувало дві назви. «Малоросія» в Російській імперії та «Русини» в Австрійській імперії. Велися суперечки про те, чи були вони такими.

Українські соціалісти по обидва боки російського кордону своїм вибором назв зробили заяви, що вони розглядають малоросів і росіян як дві або три частини однієї української етнічної групи. Однак ідеологічний аспект вибору назви на цьому не зупинився. Як відомо, марксизм не мав жодної існуючої раніше теорії нації. У маніфесті Комуністичної партії йшлося про те, що пролетаріат повинен насамперед вимагати для себе політичного панування і піднятися до статусу національного класу. Питання, однак, полягало в тому, до якого національного класу мали піднятися російські дрібні робітники. Говорячи про національність, мається на увазі існування держави, але на той час української держави не було. Питання стосувалося не тільки українців, а й так званих ненаціональних народів Східної Європи: білорусів, вірмен, грузинів, євреїв, сербів, слов'ян, татар, фінів, угорців, чехів і всіх інших. Відповідь марксистів на питання про народи, що вироджуються, була доволі простою: на їхню думку, єдиною метою «недегенеративних» народів було наслідування (асиміляція) народів, що «вироджуються». Як пізніше пояснив Едуард Бернштейн у примітках до своєї праці про зародження українського соціалістичного руху. Це були не забаганки національних сил, а наслідки дуже різних поглядів на процеси та перехрестя історичного розвитку.

Однак проаналізована література не охоплює необхідною мірою всі аспекти галузі дослідження. Тому цю тему було обрано для більш детального аналізу окреслених проблемних сфер дослідження.

Метою дослідження є дослідити соціал-демократію в Україні наприкінці ХІХ- на початку ХХ ст.: між марксизмом і націоналізмом.

Для виконання сформульованої мети дослідження, нами були поставлені наступні завдання:

- проаналізувати етапи організаційного становлення і розвитку соціалізму в Україні;
- розглянути національно-революційну течію українського соціалізму;
- охарактеризувати теорії соціалізму Е. Бернштейна, І. Франка, К. Каутського, Р. Гільфердінга та їхнє застосування в Україні;
- дослідити спроби реалізації соціалістичних ідей в Україні на практиці протягом 1917-1920 рр.

Хронологічні межі дослідження. Загалом, говорячи про соціал-демократію в Україні, варто розпочати науковий пошук з 1899 року, коли у Львові було засновано Соціал-демократичну партію. Це і є нижня хронологічна межа нашого дослідження. Якщо ми хочемо виокремити певні хронологічні періоди в розвитку соціал-демократичного руху, то необхідно розділити розвиток руху між Західною Україною, що належала Австро-Угорській імперії, та більшою частиною України, що належала Російській імперії. Таким чином, конкретна хронологія дослідження виглядає наступним чином

- 1899 – у Львові створено Соціал-демократичну партію, засновану колишніми членами Української радикальної партії Юліаном Бачинським, Семеном Вітіком, Миколою Ганкевичем, Яцьком Остапчуком, Андрієм Шмигельським та Романом Яросевичем.

- 1905 - У Києві засновано Соціал-демократичну робітничу партію України.

- 1917 рік - рік «українського дива», який уможливив самостійну легальну діяльність вищезгаданих партій. До війни УСДРП була автономною партією у складі Австрійської соціал-демократичної робітничої партії, оскільки УСДРП перебувала під прямим і непрямим впливом російської соціал-демократії.

- 1918 - Переговори про закінчення війни та дипломатичні угоди із західними урядами (Австро-Угорщиною та Німеччиною). Переворот і прихід до влади Павла Скоропадського обмежили можливості соціалістів впливати на уряд. УСДРП ще більше розкололася на прихильників Українського національного союзу, що прагнув повалити режим Скоропадського, і «незалежних» соціал-демократів, які підтримували союз із більшовиками.

- Листопад 1918 року: соціал-демократи відновлюють свій вплив у зв'язку з поваленням режиму Скоропадського і формуванням Директорії.

- 1919-1920 роки: очолювана соціал-демократами УНР веде тотальну війну проти поляків у колишніх австрійських областях і більшовицької Росії на сході.

Січень 1919 року - Частина соціал-демократичної партії приєдналася до більшовиків у липні 1918 року, утворивши Комуністичну партію України, яка була возз'єднана в Комуністичну партію України в січні 1919 року, ознаменувавши остаточний розкол УСДРП.

- 24 вересня 1920 року - закінчення участі Комуністичної партії України в розбудові Народної Республіки Україна після Варшавської битви. Центральний комітет Комуністичної партії України категорично заборонив членам партії входити до уряду Української Народної Республіки у вигнанні. Соціал-демократи, які відмовилися покинути уряд, були змушені вийти з партії.

- Після 1920 року - міграція «залишків» Соціал-демократичної партії України. Цей рік є верхньою хронологічною межею нашого дослідження.

Територіальні рамки дослідження включають територію етнічних українців, розділену між двома монархіями. Більша її частина (85%) належала Російській імперії та менша (15%) - Австрійській (Австро-Угорській) імперії.

Історіографічний огляд. Досить об'єктивним дослідженням цього питання та формування українського соціал-демократичного руху наприкінці XIX - на початку XX ст. є праця німецького політолога й соціаліста Клауса Хеннінга («Війна на Сході: Krieg im Osten: Die Ukraine zwischen Nationalismus, Imperialismus und Revolution»)¹, в якій описано війну між націоналізмом, імперіалізмом та революцією в Україні наприкінці 19-го і на початку 20-го століть.

Заслуговує на увагу й праця Романа Шпорлюка «Формування модерних націй: Україна - Росія – Польща»², в якій автор дає загальний огляд історичних подій цього періоду.

Ерік Гобсбаум у своїй праці «Як змінити світ: роздуми про Маркса і марксизм»³ аналізує вплив соціал-демократичної думки наприкінці XIX - на початку XX століття, вказуючи, зокрема, на важливість праць Маркса та їхній вплив на подальший розвиток політичних рухів, зокрема, на формування ПСР. Нижче наводиться список найважливіших чинників.

Юрій Коллард був одним із тих, хто з перших кроків своєї політичної кар'єри і до кінця життя був непохитний у необхідності національного визволення, бо інакше соціальна справедливість не буде принесена українському народові. Автор вказує, що на початку XX століття націоналістичні ідеї, заглушені туманом марксизму, фактично переважали⁴.

¹ Krieg im Osten: Die Ukraine zwischen Nationalismus, Imperialismus und Revolution. 2017. 112 p. URL: <https://www.goodreads.com/book/show/60708824-krieg-im-osten>

² Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. 2017. 552 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shporliuk_Roman/Formuvannia_modernykh_natsii_Ukraina_-_Rosii_-_Polscha/

³ Hobsbawm E. How to Change the World: Reflections on Marx and Marxism. 2011. 479 p. URL: https://www.academia.edu/35563919/How_to_change_the_world_reflections_on_Marx_and_Marxism_pdf

⁴ Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897-1906. Українська Студентська Громада в Харкові і Революційна Українська Партія (РУП). 1972. 223 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/memuari/410-kollard-yu-spogadi-yunatskih-dniv-1897-1906-ukrayinska-studentstka-gromada-v-harkovi-i-revoljutsiyna-ukrayinska-partiya-rup/>

Спробу обґрунтувати і передати суть соціал-демократичного руху в Україні зробив Є. Крук у своїй книзі «Соціалізм. Чого хочуть домогтися соціалісти і як вони хочуть досягти своїх цілей?»¹, в якій на основі праць Карла Маркса і Розі Люксембург обґрунтовується доцільність і важливість ідеї соціал-демократії.

Петро Кравчук пише про український соціалістичний рух у Канаді у своїй однойменній книзі. Він пояснює важливість формування та розвитку соціал-демократії, руху, що відіграв важливу роль у житті українців, які живуть у Канаді, в контексті імміграції².

Об'єктом дослідження є українська соціал-демократія кінця ХІХ - початку ХХ століть: ідеологічні, теоретичні та організаційні витоки.

Предмет дослідження формування та розвиток соціал-демократичної теорії, української соціал-демократії та української національної держави в 1917-1920 рр.

Методологічну основу роботи становлять базові засади проведення наукового історичного дослідження – історизм, об'єктивність, системність. Принцип історизму передбачає розгляд об'єктів дослідження в динаміці їхньої зміни: зародження, становлення та розвитку в історичному процесі. Погляди вчених про вплив соціал-демократії на розвиток України. Проведене дослідження показує процес еволюції соціал-демократичних поглядів з кінця ХІХ до початку ХХ ст. Об'єктивність вимагає неупередженого погляду, наукову позицію автора тієї чи іншої концепції. В роботі висвітлено погляди різних дослідників, дотримано наукової етики та коректності в оцінці досягнень. Системний підхід розглядає об'єкт дослідження як елемент складної багатоскладової структури, в розвитку якої впливають як зовнішні, і внутрішні чинники. Найважливішим методологічним питанням роботи є

¹ Крук Е. Соціалізм. До чого стремлять соціалісти і як вони хочуть досягнути свою ціль. 1919. 48 с.
URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/1233-kruk-e-sotsializm-do-chogo-stremlyat-sotsialisti-i-yak-voni-hochut-osyagnuti-svoyu-tsil/>

початок наукового дослідження соціал-демократії в Україні. На основі аналізу іноземних та вітчизняних історичних джерел, праць істориків можна сказати, що вперше досліджуване питання почало підійматися ще в кінці XIX століття в роботах німецьких та австрійських вчених, що перш за все пов'язане з походженням як засновників ідеології, так і важливістю самої ідеології для Німеччини та Австро-Угорщини в кінці XIX століття.

Методи дослідження в роботі використані такі: пошуковий по наявній методичній та науковій літературі із аналізом знайденого матеріалу, порівняння, класифікація, проектування, теоретичне моделювання, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, систематизація, абстрагування та конкретизація, уявний експеримент, спостереження, аналіз документації та результатів діяльності дослідників з проблеми проведеного дослідження.

Джерельна база дослідження. Робота ґрунтується на аналізі юридичної, наукової та методичної літератури, навчальних посібників, спогадів, наукових праць і періодичних видань України та інших країн, а також праць сучасних і минулих науковців та дослідників у галузі історії.

Поговоримо докладніше про роботи, які є найбільш важливими для нашого дослідження. Важливою подією в історіографії українського соціал-демократичного руху кінця XIX — початку XX ст. Стала монографія В. Головченка¹. Дослідник використав широке коло історичних джерел, особливо історичних, що дозволило провести цілісний аналіз питань, пов'язаних із зародженням та еволюцією марксизму в Наддніпрянській Україні. Він простежує виникнення перших соціал-демократичних партій, становлення Української революційної партії та перетворення її на марксистську партію.

Він також досліджує існування різних напрямів і течій в РУП, визначає кола тих, хто їх репрезентує, визначає передумови й обставини розколу РУП,

¹ Головченко В. І. Від «Самостійної України» до союзу визволення України. Харків, 1996. 191 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009484>

який стався на стику 1904 і 1905 років. Автори переконливо доводять, що розкол стався через ідейні та організаційні розбіжності, прихильники тісної співпраці на засадах автономії та інтеграції РУП до РСДРП сподіваються використати підтримку останньої для посилення революційного руху в Україні. Водночас, як виявив учений, М. Меленевський та інші члени комітету закордонних справ партії недооцінили небезпеку для української соціал-демократії централізму російських марксистських партій. В. Головченко розглядає діяльність УСДС у 1905–1907 рр. і вказує на досягнення Російського соціал-демократичного робітничого союзу в організації страйкових рухів селян і сільських робітників, а також на його успіхи на виборах до II Державної Думи.

Головне значення для нашого дослідження мають джерела партійного походження, які згаданий автор поділяє на такі тематичні блоки: 1) організаційно-партійні документи; 2) пропагандистсько-агітаційні матеріали; 3) джерела особового походження.

Важливу роль серед джерел займають публіцистика та твори партійних діячів соціал-демократії.

Велику групу джерел складають листівки, відозви та прокламації УСДС. Вони засвідчують, що селяни та сільськогосподарські робітники склали основну соціальну групу, на яку спілчани спрямовували діяльність.

Відносно нечисельну групу використаних джерел склали документи особового походження. За мемуарами сьогодні все більше закріплюється назва «Я-документи», оскільки в них дійсність передається через суб'єктивне сприйняття. Автори таких творів через певний проміжок часу поверталися до минулих подій і, як правило, наводили додаткові аргументи для пояснення своїх вчинків.

Другою важливою групою джерел особового походження є листи. В ту історичну добу вони були найпоширенішим засобом масової комунікації. Керівна установа Української соціалдемократичної спілки – Головний комітет

– вів інтенсивне листування, для чого створив спеціальний орган – секретаріат. Конспіративні умови діяльності вимагали використання шифрів, написання послань за допомогою хімічних речовин та інших способів приховання змісту, проте, масштаб перлюстрації листів охранкою мав систематичний характер.

Перші спроби наукового аналізу окремих питань історії України кінця XIX - початку XX ст. було здійснено відомими громадсько-політичними діячами: І. Франком, М. Павликом, К. Левицьким, О. Барвінським, Ю. Бачинським, М. Ганкевичем, Д. Антоновичем, М. Поршем, М. Міхновським, М. Грушевським, Б. Грінченком, С. Єфремовим, М. Залізнякам.

Безпосередні свідки й учасники політичних подій на українських землях у зазначений період, вони стали не лише творцями національної партійно-політичної думки, а й першими історіографами, їх праці несуть подвійне навантаження: з одного боку, вони є цінним джерелом вивчення політичної історії України кінця XIX - початку XX ст., з іншого - свідченням перших кроків у науковій розробці проблеми.

Другий історіографічний етап вивчення суспільно-політичної діяльності інтелігенції, як то діяльність політичних партій та суспільно-політичних рухів на українських землях кінця XIX - початку XX ст., був започаткований національно-демократичною революцією 1917-1920 рр. і тривав до кінця 1940-х рр. Визначальними рисами його початку були розкритість наукової думки, намагання переважної більшості вітчизняних громадськополітичних діячів й істориків об'єктивно, неупереджено підійти до висвітлення процесів виникнення, становлення, громадської діяльності партійних угруповань, узагальнити та теоретично осмислити документальний історико-політичний матеріал.

Однак одночасно з цими явищами, що мали місце у 1920-х роках XX ст. мали місце і інші, зумовлені сталінським тоталітаризмом. Значний внесок у розробку політичного аспекту українського руху (особливо партій початку XX ст.) зробили праці радянських істориків 1920-х рр. - М. Яворського, О.

Гермайзе, А. Ріша, М. Равич-Черкаського та інших, які пізніше загинули у вирі сталінських репресій. В них вони, не зважаючи на певну класову заангажованість, досить об'єктивно виділили і роль інтелігенції.

Проте з початку 1930-х до середини 1950-х років історіографічна ситуація в цьому питанні, як і всієї тогочасної радянської історичної науки, змінилася. Йдеться про утвердження і зміцнення сталінізму та його згубний вплив на історичну науку.

На межі 20-30-х років наукові традиції були значною мірою зламані, а найвидатніші вчені фізично знищені. Історія українського суспільно-політичного життя початку ХХ століття вважається дуже тенденційною. Суспільно-політичне життя України кінця ХІХ — початку ХХ ст., особливо роль у ньому інтелігенції, радянські історики розглядали в рамках вивчення історії Комуністичної партії Радянського Союзу, історії с. селянства, діяльності Державних дум, історії Української РСР, і відображено в українських і російських вчених, особливо Ф. Лося, Л. Іванова.

Однак, небільшовицькі партії в Україні та Росії вони характеризують як ідеологічних ворогів. Учені також здійснили науковий аналіз процесу створення та діяльності регіональних і професійних трудових організацій, переважно рад і профспілок.

Історики підготували великі наукові розвідки, зокрема монографічні видання про селянський рух у Східній Україні, спрямовані на вирішення земельно-політичних питань, впливу ідей і діяльності української інтелігенції, особливо членів РУП. Історіографія у вивченні України Деякі досягнутих успіхів щодо становища і ролі пролетаріату і селянства в суспільно-політичних рухах різко контрастує з недостатньою участю в наукових розробках інших соціальних верств населення, особливо інтелігенції, студентів і робітників. Військові борються за прогресивні соціально-економічні та політичні зміни.

Водночас напрацьований у цьому напрямі науковий матеріал ученими В. Маниловим, М. Перельманом, М. Гуревичем, А. Федоровим, С. Найдюю заклав основи для майбутніх досліджень.

Отже, протягом 1920-х – середини 1950-х рр., не зважаючи на великі наукові нароби, ні в Україні, ні за кордоном, так і не опублікували жодної комплексної наукової праці присвяченої суспільно-політичному життю Наддніпрянської України та Галичини, і тим більше ролі в ньому інтелігенції. Однак він доповнив уже існуючі в радянській історіографії відомості новими.

Зокрема, у багатотомній історії України та в низці праць, присвячених суспільнополітичному життю в Україні на початку ХХ ст., розглядалася діяльність не лише соціал демократичних (переважно робітничих), а й ліберально-демократичних, тобто партій інтелігенції.

Висновки радянських істориків були детерміновані обставинами зовнішнього плану та панівними в суспільстві марксистськими політико-ідеологічними концепціями, що не сприяло об'єктивному висвітленню проблеми, їх загальна лінія залишалася принципово антинаціоналістичною. В історіографії повністю домінувала ідея інтернаціоналізму, що тяжіла до асиміляції і знищення національних особливостей.

Загальноросійські, національні, польські та єврейські партії часто називають націоналістичними та дрібнобуржуазними. Позитивні зміни відбулися в радянській історіографії наприкінці 1980-х років, коли почалося певне розкріпачення радянської історичної науки внаслідок процесу демократизації та оприлюднення.

Проте початкове переосмислення історії базувалося на так званій доктрині «соціалізму з обличчям», тобто історики не могли вийти за рамки новітніх соціалістичних ідеологій і створених демократичних концепцій. соціалізм.

Ці історіографічні оцінки та положення щодо українського суспільно-політичного життя та ролі в ньому інтелігенції знайшли відображення в працях

українських і російських учених 1960-1980-х років, зокрема В. Дядиченка, Ф. Лося, В. Сарбея, К. Тарнавського. .

У радянській історіографії на той час головним чином вивчався робітничий, селянський та загальнодемократичний рухи. Однак уникнути висвітлення ролі інтелігенції, на відміну від вчених 1930-40-х років, дослідники 1970-80-х вже не могли. Серед відомих праць того часу варто назвати дослідження Ф. Лося, П. Лаврова, А. Кошика, Й. Щербини. При цьому варто назвати особливості у висвітленні політичного руху.

Найбільшу увагу дослідників, не зважаючи ні на що, привертає боротьба робітників під час революційних подій 1905-1907 рр. Це є цілком виправданим і закономірним, оскільки під час революції ця боротьба набула найширшого розмаху, виявилася в найрізноманітніших формах, включаючи збройні виступи.

Учені-представники третього історіографічного періоду все ж здійснили окремі дослідження щодо участі в суспільно-політичному житті інших верств населення. Щодо інтелігенції передусім необхідно зазначити праці М. Столяренка, С. Томилова, В. Спицького. Визнаючи важливість внеску цих та інших дослідників у науковий огляд історичних студій, варто констатувати відсутність узагальнюючих розробок, присвячених історіографії України з початку ХХ ст. до 1917 р.

Щоправда, таку спробу вітчизняні історики радянської доби зробили окремим розділом монографічного видання з української історіографії. Проте аналіз наявної в ньому літератури здійснюється з позицій марксистсько-ленінської догми, що панувала на той час у радянській історичній науці. Період сучасної історіографії, який розпочався з відновлення української державності й триває дотепер, характеризується великим залученням фактичного матеріалу до повідомлень про українське суспільно-політичне життя кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Кардинальні зміни, що почалися в Радянському Союзі в період перебудови, супроводжувалися зростанням національної самосвідомості та швидкою політизацією населення. Із здобуттям Україною незалежності дослідження цього питання стали необхідними, вимагаючи всебічного та об'єктивного висвітлення. Розширюється співпраця вітчизняних істориків із закордонними колегами та науковцями української діаспори. Українська історіографія відкрита зовнішньому світу, дискусії дали плідні результати.

З'явилася значна кількість публікацій, присвячених українським, російським, польським, єврейським політичним партіям, національному, селянському та робітничому рухам, важливим для нас інтелектуалам. У зв'язку з цим в умовах української незалежності такі вчені, як С. Єсельчик, В. Меша, В. Колесник, О. Рафальський, О. Тимошенко у своїх працях розглядали окремі питання історіографії українських національних рухів і суспільства та суспільства. . Політичне життя в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Наукова рефлексія суспільно-політичного життя України кінця ХІХ – початку ХХ ст. на сучасному етапі історіографічних досліджень. Проводиться в рамках дослідження ширших, суміжних чи локальних проблем, зокрема: розвитку української думки та державності, історії політичних партій, української нації, політики, культурної освіти та ліберально-демократичного руху, української інтелігенції, укр. Парламентська діяльність у І та ІІ Думах.

Це дослідження В. Борисенка, П. Шморгуна, О. Висоцького, А. Голуба, С. Наумова та О. Тимошенко. Особливий інтерес викликає монографічне дослідження С. Телешуна, В. Головченка, В. Колесника, О. Рафальського, О. Тимошенко, А. Павки та Л. Могильного, у якому зроблено спробу узагальнити окремі аспекти історії українських політичних партій та його поширення серед тогочасної української інтелігенції.

Варто зазначити, що серед членів та лідерів цих партій найбільша частка представників інтелігенції. Щодо інших українських партій Наддніпрянщини, то їх історія досліджена значно менше. Досі відсутні сучасні поглиблені

дослідження таких питань, як соціальні основи партій, їх організаційні основи, регіональні центри, характеристика та взаємовплив політичних процесів партій на сході та заході України, взаємовідносини українських партій. і загальноросійських партій, польських, єврейських та інших політичних організацій.

Отже, сучасний етап розвитку вітчизняної історичної науки потребує створення узагальнюючої праці, присвяченої комплексному вивченню всіх важливих аспектів, пов'язаних з утворенням і діяльністю українських політичних партій як у Наддніпрянщині, так і на західноукраїнських землях, які діяли наприкінці XIX - на початку XX ст.

Отже, для виконання дослідження нами використано велику кількість різноаспектної наукової літератури й історичних джерел.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що нами здійснено спробу лаконічного, але глибокого аналізу соціал-демократичного руху в Україні з моменту зародження в XIX столітті та до його переломних етапів в XX столітті. Нами було здійснено спробу довести єдність та протиборство марксизму в ідеологічному полі українських соціал-демократів. Також на прикладі УСДРП вказано на наявність схожих політичних позицій з російськими більшовиками на відміну від представників галицької соціал-демократії, яка мала більше ідеологічного впливу від австро-угорських та німецьких постулатів соціалізму.

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ- НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ВИТОКИ

1.1 Етапи організаційного становлення і розвитку

Заклик до свободи, рівності, справедливості та солідарності бере початок у давніх гуманістичних думках. Вона є центральною для християнської ідеї людини, вона була бойовим кличем Французької революції, вона відображена в правових засадах Організації Об'єднаних Націй, двох пактах ООН про права людини 1966 року, і, нарешті, вона також формує ядро цінності соціал-демократії.

Основні цінності політичної ідеології складають її політичний компас. Оскільки взаємопов'язані ідеї свободи, рівності, справедливості та солідарності відносно відкриті для інтерпретацій, ті інституції, які проголошують їх своїми цінностями, повинні також визначати їх. Такі визначення становлять теоретичну основу будь-якого руху, яка є основою для політичних дій.

Таким чином, соціал-демократичні партії чи організації мають знайти способи втілити свободу, рівність, справедливість і солідарність на практиці. Це навряд чи можливо без міжнародної співпраці, оскільки цей світ стає все більш глобалізованим. Основне прийняте визначення таке: вільні люди мають можливість приймати рішення без примусу. Але що таке примус і як можна гарантувати суспільство без примусу? А якщо вільне рішення людини обмежує свободу іншої? Наше теперішнє розуміння свободи сягає корінням в епоху Просвітництва (XVII-XIX століття), коли філософи сперечалися проти нерівності між різними групами суспільства. Європейське суспільство того часу мало чіткий ієрархічний, становий порядок. Селяни мали набагато менше

політичних і юридичних прав, ніж королівські особи, дворяни чи купці. Вважалося, що цей порядок був даний Богом. Однак такі філософи, як Джон Локк (1632-1704) насмілювалися стверджувати, що люди мають природжені права і ці права мають бути захищені суспільними правилами.

Теорію Джона Локка в основному критикували з приводу питання про те, як можна реалізувати свободу. Як можна гарантувати свободу для кожного? Що саме мається на увазі під суспільним договором? Якщо говорити менш філософськи, то ці питання залишаються частиною публічного діалогу в кожній демократичній державі. Фундаментальні свободи, такі як свобода релігії, вираження думок і асоціацій, сьогодні в більшості країн гарантуються конституціями. Конституції є письмовою формою суспільних договорів. Кожен член суспільства повинен погодитися жити за цим договором, інакше особа буде притягнута до кримінальної відповідальності. Конституції та виконавчі органи, що співпрацюють, гарантують, що, наприклад, нікому не перешкоджають у здійсненні свого права сповідувати свою релігію чи публікувати свою думку. Ці права називають «негативними свободами», оскільки це свободи, які не можуть бути обмежені іншою особою. Але чи достатньо законодавчої бази конституції, щоб гарантувати кожному вільне життя?

Уже в XVIII столітті Жан-Жак Руссо (1712-1778) ставив під сумнів, до чого звільняються багатство, влада, здібності та освіта. Він зайняв радикальну позицію і сказав, що суспільство без будь-якої соціальної нерівності в поєднанні з широкою демократичною участю є передумовою свободи. Більшість демократій у всьому світі обирають більш поміркований підхід, ніж Руссо, але тема про те, як брак освіти чи багатства може обмежити свободу людей, залишається актуальною. На відміну від багатьох лібералів, соціал-демократи вважають, що свобода має фінансові та соціальні передумови. Йдеться не лише про забезпечення негативних свобод, але й про забезпечення того, що називається «позитивною свободою». Чим допомагає законне право

на оприлюднення власної думки, якщо людина не вміє писати або не розмовляє належною мовою? А що допомагає праву ходити до школи, якщо плата за навчання перевищує ваші фінансові можливості? Чи є тоді людина вільною у навчанні?

Лише базова освіта та фінансова забезпеченість можуть забезпечити деяку свободу вибору. Окрім правової бази та передумов, велике значення мають межі свободи. Уявіть таку ситуацію: ви хочете влаштувати велику вечірку з гучною музикою. Це ваше право як вільної людини, але ваш сусід скаржиться, бо хоче скористатися своїм правом на спокійну ніч і сон. Так чия свобода важливіша?

Багато країн відповідають на це запитання, приймаючи закон проти «порушення спокою», який регулює рівень дозволеного шуму в певний час доби. Це приклад того, як держава обмежує і регулює свободу своїх громадян. Повна свобода для кожного в суспільстві неможлива, тому що інтереси окремих людей часто суперечать один одному. Кілька філософів визнали цей важливий момент.

Шарль де Монтеск'є (1689-1755) сказав: «Свобода – це право робити все, що дозволяють закони; і якби громадянин міг робити те, що вони забороняють, він більше не мав би свободи, тому що всі його співгромадяни мали б однакову владу»¹. За словами філософа та економіста Джона Стюарта Міллса (1806-1873), свобода знаходить свої межі там, де іншій людині завдано шкоди. У випадку з гучною музикою Міллс виправдав би закон проти порушення спокою. Але що, якщо сусід із прикладу скаржиться не на гучну музику вночі, а на дим шашлику вдень? Не кожен конфлікт між індивідуальними інтересами виправдовує новий закон. У цьому другому прикладі більшість судів визнають, що димне барбекю недостатньо сильно обмежує право сусіда жити без диму. А що, якщо сусід поскаржиться на нову, шумну залізничну станцію

¹ Монтеск'є Ш. «О духе законов». 1748.. // Корнеева. Ч. 1. 1839. 377 с. URL: <https://www.litres.ru/book/sharl-monteske/duh-zakonov-495405/>

поруч з його будинком? У цьому випадку користь для суспільства буде визнана важливішою за страждання окремої людини.

Для німецького філософа Іммануїла Канта (1724-1804) межі свободи не визначаються законами. Це навпаки: обмеження свободи є моральними за своєю природою і призводять до законів: «Дій лише згідно з тією максимою, за допомогою якої ти водночас бажаєш, щоб вона стала універсальним законом!»¹.

Справедливість виступає за рівні можливості та рівність перед законом, незалежно від походження, достатку та статі особи. Поняття «солідарність» як одна з трьох основних соціал-демократичних цінностей, мабуть, найменше обговорюється. На відміну від справедливості та свободи, солідарність не є важливим терміном у гуманітарному дискурсі. Тим не менш, ця ідея сягає глибокої давнини. Бажання створити більш справедливе суспільство та страх опинитися на нижніх східцях несправедливого суспільства й сьогодні є вагомими аргументами, щоб поводитися солідарно. Проте базу для політичної роботи соціал-демократів складають люди, які з будь-якої мотивації відчувають відповідальність за добробут усіх членів громади. У дедалі більш глобалізованому суспільстві солідарність має бути організована не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Солідарність описується прагненням допомагати один одному, оскільки людина співчуває іншим, і надавати підтримку між поколіннями та людьми.

Зародження соціально-демократичного руху в Україні відноситься до 70-х і 80-х років 19 століття. Остап Терлецький і Сергій Подолинський мали свої уявлення про перетворення суспільного життя в державі. Так, С. Подолинський задумав створити суспільство, в якому інтереси різних верств влади і населення були б узгоджені. Для цього було радикально змінено функції та пріоритети, включно з управлінням економікою, культурою,

¹ Kant I. Grounding for the metaphysics of morals. 1785. // Ellington J. transl. 2016. 68 p. URL: <https://archive.org/details/groundingformeta0000imma/mode/2up>

судовими функціями, плануванням та обліком, а також обороною країни та порядком усередині неї. Його погляди справили глибокий вплив на розвиток визвольного руху та революційно-демократичної думки в Росії та на Україні. Серед його біографів – І. Франко, Л. Українка та М. Павлик. Його вплив поширився і на М. Драгоманова, чий погляд на державу, юриспруденцію та суспільство загалом віддзеркалювали ліберальні й демократичні ідеї С. Подолинського.

Проте є певні підстави вважати саме М. Драгоманова піонером соціал-демократичної культурологічної думки на українському ґрунті. Він був автором першої програми соціал-демократії в Україні, написаної ним 1888 року. Його погляди ґрунтувалися не тільки на впливі російських прихильників революційного руху, таких як М. Чернишевський, М. Михайлівський, О. Герцен і П. Лавров, а й на працях західноєвропейських мислителів, серед яких були К. Маркс, Ф. Енгельс, Ф. Лассаль і П. Ж. Прудон. Соціалістична ідеологія Прудона була ідеалом Драгоманова. Ідеологічна організація майбутнього суспільства ґрунтується на повній волі людини і суспільства. Наприклад, ставлення українського мислителя до таких теоретиків, як М. Бакунін і П. Кропоткін, було цілковито негативним, він відкидав їхні неполітичні установки та погляди на кроки до соціалістичного ідеалу. Таке саме було ставлення Драгоманова і до марксизму, який він вважав надто догматичним.

М. Вебер, визнаний учень Драгоманова в національних питаннях, звернув увагу на ідеї соціального і національного визволення, які успішно поєднувалися в останнього. Драгоманов теоретично заклав ідею про необхідність залучення суспільства до національного визволення, а С. Подолинський практично виплекав революційний рух української молоді в 1970-1980-х роках XIX століття, в якому йому вдалося поєднати ідею визволення робітників і побудови держави¹.

¹ Маркс К. Разоблачения дипломатической истории XVIII века. 1989. 65 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010001>

Перші організації соціал-демократичної політики в Західній Україні почали виникати у 80-х роках XIX століття. Від самого початку вони працювали в рамках Австрійської соціал-демократичної робітничої партії, заснованої 1868 року. Львівський друкар Данилюк, представник Івана Франка та М. Павлика, 1890 року заснував Російсько-українську радикальну партію (пізніше перейменовану на Українську радикальну партію (УРП)), засновану на соціал-демократичних засадах М. Драгоманова. У платформі партії основними цілями були зміна способу виробництва відповідно до здобутків наукового соціалізму та колективна праця і колективна власність. Таким чином, автори програми виступали за перехід робітничого класу до соціалізму на основі широкої демократії. Так, вони першими зажадали загального виборчого права для українських галичан; УРП розглядала селянство, яке становило 80% землевласників, як соціальну базу для радикальних змін. Як систему політичної організації держави було обрано парламентаризм¹.

Восени 1899 року галицькі радикальні соціалісти заснували Українську соціал-демократичну партію (УСДП); УРП і УСДП перебували в постійному контакті й спільно ухвалювали рішення про подальші дії. Згодом УСДП було надано автономію в управлінні у складі СДРПА. Партія прийняла програму, запозичену в австрійській соціал-демократії. Політична федерація прагнула відстоювати соціалістичну позицію, підтримувати робітничий рух і проводити соціальні реформи для поліпшення умов життя простих людей. Для поширення своїх намірів вона почала видавати власну газету «Воля». СДРП розглядала соціалізм як майбутній суспільний лад, але не захоплювала політичну владу для його досягнення. Вона не намагалася його реалізувати; СДРПА справила великий вплив на українські соціалістичні партії, виступаючи здебільшого за поступове усупільнення засобів виробництва та збереження і розвиток існуючої держави.

¹ Данилович С. Франко як духовний батько Радикальної партії в Галичині // Спогади про Івана Франка. 1997. С. 393 – 396. URL: <https://lib.if.ua/franko/1250964771.html>

Щодо Лівобережної України, то в лютому 1900 року в Харкові в результаті зустрічі студентських об'єднань і політичних гуртків було засновано Революційну українську партію (РУП), яка стала першою політичною партією на Наддніпрянщині. Молодь виступала за те, щоб усі покоління і класи об'єдналися і боролися за національні права та соціальну революцію.

Однак у процесі переходу РУП на соціал-демократичні позиції почали зароджуватися і зрештою сформувалися дві окремі течії: Союз соціал-демократів України та Соціал-демократична робітничка партія України. Більшість із них приєдналася до першої, програма якої ґрунтувалася на Ерфуртській програмі німецьких соціал-демократів. Серед відомих членів УСДРП були В. Винниченко, М. Порш, М. Левицький, С. Петлюра, І. Стеченко, М. Вороний та інші. Основним методом боротьби, прописаним в документах партії, був парламентсько-конституційний. Основна ідея Української соціал-демократичної партії полягала в поєднанні свободи соціальної справедливості та розуміння національної незалежності, яку неможливо надійно відстояти доти, доки організований робітничий рух і маси не усвідомлять національні інтереси всіх трудящих як свої власні¹.

Соціальну базу УСДРП становили студенти, підприємці, дрібні службовці та селяни. Після розпаду Української Народної Республіки Соціал-демократична партія могла легально діяти тільки в Західній Україні. Разом із соціалістами-революціонерами радикали створили Українську соціал-радикальну партію (УСРП), яка мала об'єднатися з іншими окремими організаціями УСДРП².

¹ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І. О. Кресіна, О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка під ред. В. Ф. Панібудьласки. 1997. 583 с.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Panibudlaska_Volodymyr/Natsionalni_protsezy_v_Ukraini_istoriia_i_suchasnist_Dokumenty_i_materialy_Dovidnyk_Chastyina_1/

² Матвиенко В. П. Желанное и действительное: Правы ли классики: О некоторых практических и теоретических последствиях совершенного К. Марксом отрыва материального от идеального в теории диалектического развития. К., 2003. С. 12-43. URL: https://v-matvienko.com.ua/wp-content/uploads/2021/04/filosovsk_ekon.pdf

Що стосується ідеологічних та теоретичних витоків соціал-демократії, то основним ідеологічним джерелом соціал-демократії, як відомо, були погляди утопічних соціалістів, які проголосили свободу, рівність і справедливість найвищими соціальними цінностями.

Науковці розглядають виникнення соціалістичної ідеології як один із варіантів відповіді на виклик процесу індигенізації, що домінував у суспільному розвитку Західної Європи наприкінці XVIII століття. Одними з основних понять соціалістичної теорії є приватна власність і приватна праця. Однак існують глибокі розбіжності у їхньому визначенні, наприклад, чи є суб'єкт власності державним, чи місцеві органи влади, чи асоціація виробників і споживачів, об'єднаних спільним способом виробництва. Наступне питання полягає в тому, що власність - це лише один з елементів виробничого процесу, тоді як праця - інший.

Проблема власності розглядалася соціал-демократичними теоретиками з етичного погляду, що стосувалося несправедливого розподілу прибутків.

Як відомо, свого класичного вираження вона досягла в політичному трактаті Платона «Республіка»¹. Однак лише з розвитком буржуазно-поміщицьких відносин в епоху пізнього модерну, після Ренесансу та Реформації, вона призвела до розбудови сучасної держави. виникло нове ставлення до праці, засноване на ідеях свободи та рівності. Держава настільки могутня, - писав Т. Мор в «Утопії»², по-своєму розвиваючи ідеї Платона, - що, на наш погляд, важлива тільки одна мета ... це звільнити всіх громадян від фізичного рабства, наскільки дозволяє суспільна необхідність, і надати їм якнайбільше часу для духовної свободи й освіти. Водночас трудящі стали бачити не тільки «роботу» - обов'язкову діяльність, що забезпечує засоби для виживання, - а й особистий шлях до Бога і вічного блаженства. Гіпотезу (з

¹ Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. 2000. 355 с. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>

² More. T. Utopia. 1516 // Перевод с латинского А. Малеина и Ф.Петровского. 1935. 238 с. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b8/%D0%A3%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%8F_%28%D0%9C%D0%BE%D1%80-%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B8%D0%BD%2C_1935%29.pdf

погляду В. Зомбарта і М. Шеллера) про вплив нового ставлення до праці на розвиток капіталізму висунув Вебер у своїй знаменитій статті «Протестантська етика і дух капіталізму»¹, висунувши гіпотезу про вплив нового ставлення до ціни на розвиток капіталізму (з погляду В. Зомбарта і М. Шеллера, цей вплив був не прямим, а скоріше зворотним). У контексті соціалістичних і капіталістичних концепцій нова гуманітарна концепція праці явно підкреслює свій новий релігійний зміст. На перший план виходить утилітарне, гедоністичне та егалітарне розуміння праці: вона є суспільно корисною діяльністю і за відповідних умов може приносити людям задоволення, насолоду та щастя. Питання лише в тому, якими є ці умови і як їх створити.

Ренесанс і Реформація розвинули ліберальну ідею праці як цінної сфери людського існування. У ній вона не тільки знаходить свій шлях до Бога за допомогою творчого самотворення, а й інтегрується в суспільство через поділ праці. Ш. Фур'є вважав, що всі політичні проблеми можуть бути зведені до однієї - знайти новий соціальний порядок, який забезпечить адекватні засоби до існування для найпереводіших виробників. Тоді він буде занадто сильно любити свою роботу, щоб дати їй ще один шанс проти наявних тенденцій неефективності та здирництва².

З точки зору соціального тоталітаризму, його мрією було створення нового соціального порядку шляхом раціонального впорядкування людської діяльності жителів міста. Цей порядок буде заснований на «корпоративістському дусі» і буде достатній для того, щоб зникли впадаючі в око риси цивілізованих звичаїв, їхня жорстокість. Бруд, підлість та інші недоліки, які вважаються ганьбою для самих себе, негайно видаляють злочинця з середовища самих себе. Якщо Фур'є намагався обґрунтувати

¹ Max W. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. 1904 // translated: Talcott Parsons, Anthony Giddens. 1930. 314 p. URL: https://selforganizedseminar.files.wordpress.com/2011/07/weber_protestant_ethic.pdf

² Компан О. С. Культурна спадщина в світлі марксистсько-ленінської теорії. К., 1970. 48 с. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/72>

соціальний хоризм за допомогою власної міфологічної інтерпретації астрологічних таблиць, привносячи науковий раціоналізм у живий містицизм, Сен-Сімон, а також О. Конт зі своїм, по суті, аналогічним проектом «нової» моралі та світової релігії («альтруїзму» з його принципами «всі люди – брати» і «жити для інших») для міфічних «білих істот», людство завершило соціальну концепцію. Доктрини ООН і британського середнього та прогресивного напрямку овіяні історичним оптимізмом і успішно проникли в усю Європу¹.

Відмінність цих доктрин від більш ранніх полягає в тому, що вони не тільки проголошували провідну роль в історичному розвитку прогресу наукового знання, а й відводили вищу соціальну і моральну цінність праці, слідуючи економічному розвитку. А. Сміт надавав праці найвищу соціальну і моральну цінність. За своєю природою люди - істоти, що працюють, і праця є джерелом усіх доходів. У одній зі своїх основних праць «Нове християнство»² А. Сен-Сімон виклав найважливіші принципи, які згодом будуть розвинені в науковому соціалізмі. Це були: обов'язкова праця, де мається на увазі праця кожної людини, розподіл витрат праці (які теоретично мають відповідати здібностям), об'єднання науки і виробництва, наукове планування економіки та, в перспективі, наукова організація суспільства в цілому.

Буржуазія і пролетаріат утворюють єдиний клас «промисловців», а метою «нового християнства» є емансипація робітничого класу і промислове виробництво. Сен-Сімон ділив усіх членів суспільства на робітників, тобто виробників, і неробочих, і вважав, що тільки перші мають моральне право називатися громадянами суспільства, тоді як другі можуть називатися громадянами, тільки якщо вони працюють. У наступаючу економічну та індустріальну епоху головними дійовими особами в суспільстві будуть виробники. В індустріальному суспільстві буде досягнута загальна свобода і

¹ Данилович С. Франко як духовний батько Радикальної партії в Галичині // Спогади про Івана Франка. 1997. С. 393 – 396. URL: <https://lib.if.ua/franko/1250964771.html>

² Seint-Simon H. Nouveau Christianisme : dialogues entre un conservateur et un novateur. 1825 // University of Toronto/ 116 p. URL: <https://archive.org/details/nouveauchristian01sainuoft/page/n5/mode/2up>

рівність, метою яких буде отримання якомога більшого прибутку для працівників через освіту, любов і співчуття до всіх людей.

Теоретики «наукового соціалізму» К. Маркс і Ф. Енгельс зробили значний внесок у розвиток ідеї звільнення праці. Енгельс був переконаний, що звільнення праці (від капіталістичної експлуатації) на окремих підприємствах і навіть в окремих країнах можливе тільки через комуністичну революцію, яка призведе до встановлення прав суспільної власності. В результаті буде встановлена суспільна власність на засоби виробництва і соціальність виробництва буде створена не капіталізмом, а олігархічний, плутократичний розподіл і привласнення прибутку буде змінений на той, що одержується всім суспільством.

Згідно з Марксом, емансипація праці полягає в такому, «коли на вищій фазі общинного суспільства зникає підпорядкування людини поневолюючому поділу праці, коли зникає конфлікт між розумовою і фізичною працею, коли праця звільняється, стає головним прагненням життя. Коли всі джерела продуктивних сил і суспільного багатства надходять у повному обсязі, разом із всебічним розвитком особистості. Тільки тоді можна буде подолати вузьке бачення буржуазного права, і народ зможе писати на своєму власному прапорі. Кожному за здібностями, кожному за потребами!»¹.

Розвиток ідеї звільнення праці в рамках марксизму, близького до гострих проблем суспільного життя, розпочався наприкінці XIX століття і сягнув свого zenіту за умови об'єднання робітничого руху та соціал-демократичного руху наприкінці XIX - на початку XX століття; 1903 року більшовизм (ленінізм) виник як ідейно-політичний рух, що призвів до розколу європейської соціал-демократії.

У Німеччині в складній політичній боротьбі поступово взяв гору «ревізійнізм», тобто гуманістична і реформістська інтерпретація марксизму Е.

¹ Бернштейн Э. Условия возможности социализма и задачи социал- демократии . 1906. 240 с. URL: https://archive.org/details/usloviia_vozmozhnosti_sotcializma_i_zadachi_sotcial__demokratii/page/n1/mode/2up

Бернштейна. Е. Бернштейн (1850-1932), соціал-демократ, член СДПН з 1872 року, підійшов до ідейної спадщини К. Маркса і Ф. Енгельса так само, як Кант підійшов до вивченої ним метафізики. Критичний перегляд марксизму виявив і спростував чимало постулатів ідейної спадщини Маркса та Енгельса.

На думку Бернштейна, немає нічого більш помилкового, ніж вважати більшовизм типовим марксистським рухом¹. У теорії він являє собою поєднання марксистських і антимарксистських ідей, а на практиці - пародію на марксизм. У своїй найвідомішій праці «Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії» (1899)² Бернштейн виклав свої аргументи на користь соціалізму і звільнення праці. Він доводив, що перспективи боротьби робітничого класу не залежать від припущення, що капітал зосереджений у кількох великих підприємствах, і не від усієї діалектичної операції, до якої належить і це припущення, а від зростання загального багатства відповідно до загальних продуктивних сил ... у зв'язку із загальними соціальними процесами, тісно пов'язаними з дозріванням інтелектуальної та моральної зрілості робітничого класу.

Реформістську стратегію шляху до соціалізму і звільнення праці Бернштейн називає діяльністю з ухвалення законів на основі конституції. Таким чином, Бернштейн визнає напрям і зміст етично орієнтованої реформістської діяльності. Простіше кажучи, це була фактична матеріалізація нової політичної філософії соціал-демократії. Цікавим є питання про співвідношення соціалістичної та демократичної ідеологій. Існує різниця між соціалістами, для яких демократія є засобом досягнення цілей, яких вони прагнуть, і прихильниками соціалізму, для яких вона є лише проміжною ланкою.

¹ Бернштейн Э. Условия возможности социализма и задачи социал- демократии . 1906. 240 с. URL: https://archive.org/details/usloviia_vozmozhnosti_sotcializma_i_zadachi_sotcial_demokratii/page/n1/mode/2up

² Бернштейн Э. Условия возможности социализма и задачи социал- демократии . 1906. 240 с. URL: https://archive.org/details/usloviia_vozmozhnosti_sotcializma_i_zadachi_sotcial_demokratii/page/n1/mode/2up

Для Маркса суто соціокультурна демократична програма була неадекватною. Бо цей апарат разом із соціальною системою, в якій він функціонував, був проявом капіталізму. Інша ідея про те, що соціалізм є внутрішньо бажаним станом справ і що його можна досягти за допомогою виборів, належала Ф. Лассалю. Звичайні вибори стали б для робітників засобом узяти владу у свої руки і використовувалися б для розвитку робітничих профспілок. У Німеччині, як уже згадувалося, ідея соціал-демократії була найяскравіше виражена Е. Бернштейном, а у Великій Британії – Фабіаном.

Зокрема, експерти стверджували, що демократизація держави полягала не лише у встановленні демократичного контролю над державою, а й у поширенні народної влади на соціальні та економічні інститути суспільства; Леонард Т. Гобгаус у своїй праці «Соціальний розвиток і політична теорія»¹ (1911) пов'язав соціал-демократію з лібералізмом. Механізмом її синтезу було запровадження державного втручання в економіку. Між ревізіонізмом Бернштейна та неолібералізмом існує явний збіг, оскільки обидві теорії розглядають державні та політичні реформи як засіб досягнення мети. Соціалізм – це така система, яка за наявності відповідної політичної волі може гарантувати досягнення певних соціальних цілей. Іншими словами, соціалізм не вимагає остаточного розриву з капіталістичним суспільством, а скоріше є логічним підґрунтям для поступової політики соціальних реформ².

У контексті соціал-демократії соціалізм являє собою поєднання політичної демократії та держави загального добробуту. Можливість підтримання освіти і встановлення більшої соціальної справедливості – все це може бути досягнуто в умовах змішаної економіки.

¹ Hobhouse L. T. Social evolution and political theory. 1911. 218 p. URL: <https://archive.org/details/socialrevolutionp00hobhuoft/page/218/mode/2up>

² Висоцький О.Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. 2004. 272 с. URL: <http://www.nbu.gov.ua/books/2004/04vojddpp.pdf>

У ХХ столітті соціалізм був найвпливовішою ідеологією в Україні. Від перших спроб створення політичних партій у Наддніпрянській Україні на початку століття і до кінця існування СРСР усі українські уряди Наддніпрянщини були соціалістичними.

Метою соціалізму є зміна суспільства за допомогою держави. У цьому контексті державі відводиться роль інструменту для руйнування наявних структур. Оскільки армія і поліція є інструментами класової боротьби, важливо зазначити, що соціальні конфлікти зникнуть самі собою, просто зруйнувавши наявні структури державної влади. Українські соціалісти, перебуваючи під постійним внутрішнім і зовнішнім тиском, останнім часом почали говорити про моделювання майбутнього України як держави.

У програмі соціалістичних партій України важливе місце посідали лише вимоги державної та територіальної незалежності. Однак самі ці вимоги викликали запеклий опір російського суспільства, яке традиційно визнавало Україну невід'ємною частиною Росії. Тому українців було легко розділити на контрреволюціонерів і дрібну буржуазію, і в результаті їм довелося захищатися від звинувачень у сепаратизмі та колабораціонізмі.

Так, деякі студентські організації від самого початку прийняли як свою ідеологічну платформу позицію радикальної націоналістичної політики М. Міхновського «Самостійна Україна»¹. Після розпуску Революційної української партії (РУП) 1904 року більшість її членів відкинули націоналістичні вимоги і приєдналися до РСДРП як автономна частина - Український соціал-демократичний союз. Частина цієї групи, що залишилася, реорганізована 1905 року під назвою Українська соціал-демократична спілка, подала документ 1906 року з побажанням приєднатися до РСДРП. У ньому вона погодилася з усіма пунктами платформи РСДРП, тільки в примітках висунула нездійсненну вимогу: право ставити й обговорювати питання про

¹ Міхновський М. Самостійна Україна. 1900. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16536/file.pdf>

українську автономію в рамках загальноросійського політичного руху. Це призвело до категоричної відмови більшовицького центру включно з Леніним. Об'єднання не відбулося, бо тільки повна відмова від націоналістичних вимог дала б змогу їм увійти до більшовицької партії¹.

Існує точка зору, згідно з якою однією з найважливіших ідеологічних причин розпаду Української Народної Республіки стала позиція, в якій провідну роль відігравали федералістські погляди М. Драгоманова. Згідно з цими поглядами, Україна мала бути федерацією вільних громад у рамках міжнародної федерації народів-однорумців. Її економічною основою був аграрний соціалізм, без армії і з народним ополченням, у якому кожен громадянин мав би свою зброю: до революції 1917 року погляди М. Драгоманова були маловідомими народові, а в українському суспільстві марксизм і прагнення до великодержавності були помітними конкурентами.

Сам Драгоманов був затятим критиком централізму Маркса і звинувачував останнього в тому, що той насамперед дбав про державу, а не про націю. Запровадження «народного ополчення» напряду призвели до доктрини Винниченка про недоцільність для України мати власну армію. Навпаки, саме тут М. Грушевський не повністю відкидав роль армії, але розглядав національну міліцію як нормальну форму захисту держави.

Він вважав утримання постійної армії марною тратою часу і стверджував, що необхідно зробити все можливе, щоб у найкоротший термін відточити всю технічну підготовку. Вона має бути доведена до рівня, необхідного учням, і, крім того, проводиться у вигляді навчальних занять у різні пори року, щоб вони могли відриватися від продуктивної праці на найменшу кількість часу. Керівництво Центральної Ради на самому початку становлення держави обмежило її можливості як інструменту освіти, як

¹ Міхновський М. Самостійна Україна. 1900. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16536/file.pdf>

виконавця соціальних благ і як виконавця соціальних програм. Така позиція призвела до загальнонаціональної анархії, виникнення різноманітних «незалежних республік» і, зрештою, до відсутності стабільності в новоствореній державі¹.

Багато хто, як І. Франко, ще до української революції 1917-1920 рр. еволюціонували у своїх поглядах від суто соціалістичних ідеалів до визнання загрози їхньому національному майбутньому, яка походила від спроб відмовитися від національної ідентичності на користь світових ідеалів. Водночас Франко вважав завдання створення незалежної української держави за межею можливого. Уявлення про українську державу як про окрему одиницю у структурі майбутньої демократичної Росії залишалося одним з основних в українській політичній думці².

Так, деякі вчені вважають, що українська ідентичність на початку ХХ ст. теоретично утверджувалася як мистецький, культурний, географічний і топографічний комплекс, здатний до саморозвитку. Політична думка проблематизувала політичне самовизначення українців у формі державної влади. Ідея федералізму, в якій Україна була б рівноправним суб'єктом федерації, отримала більшу підтримку, ніж ідея самовизначення, яка розвивалася під впливом сучасних наукових колективів, з урахуванням реального політичного життя Європи³.

Українські соціалісти вважали, що для побудови соціалізму необхідно встановити громадянство за зразком «буржуазної демократії». Вони були сповнені рішучості встановити право громадянства, заручитися підтримкою

¹ Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. 1999. 190 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005782>

² Пашук А. І. Франко І. про марксизм і соціал-демократизм: монографія. 2013. 174 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28<>A%3DПашук%20А%29%29&Z21ID=&

³ Котов Ж. В. Логика развития мысли молодого Маркса в процессе выработки историко-материалистического воззрения. Проблемы соотношения политики и экономики в работах К. Маркса 1835-1844 гг. 2010. 162 с. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/6789>

більшості населення, яке працює, перерозподілити економічне багатство від заможної меншини до бідних та дати їм можливість спільно використовувати засоби виробництва. Проте далі вони несподівано зіткнулися з можливістю насильницького конфлікту між самими робітниками та представниками соціалізму. Це зробило українське суспільство внутрішньо дуже вразливим до нападів з боку російських сил.

В українському русі це стало приводом для політичних розборок, конфронтації та боротьби за імідж справжніх соціалістів. Для російських радикалів, особливо з імперіалістичними поглядами, цей статус-кво був ефективним інструментом у боротьбі проти націоналістичного руху. Будь-яку людину можна було звинуватити в націоналізмі й піддати на цій основі політичному виключенню.

Основна політична боротьба в Україні 1917 року точилася не стільки навколо майбутнього української держави, скільки навколо питання про соціалістичну трансформацію українського суспільства¹.

Гаслом українських соціалістів у 1917 році було «Національно-територіальна автономія України з правами меншості»². Це означало австро-марксистську модель національно-культурної автономії, піонером якої був Ленін. Більшість російських, польських і єврейських соціалістів виступали категорично проти ідеї українського суверенітету, вбачаючи в ній загрозу українського сепаратизму.

Навпаки, на початку ХХ століття європейські соціалісти йшли на всілякі компроміси в ім'я держави, внаслідок чого втрачали свої позиції в державних структурах. Вони користувалися авторитетом серед своїх співгромадян і зрештою відіграли дуже важливу роль у забезпеченні соціальних і

¹ Сарбей В. Г. Про Марксів конспект розвідки М. Костомарова «Гетьманство Виговського». 1993. С. 226-243. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sarbei_Vitalii/Pro_Marksiv_konspekt_rozvidky_M_Kostomarova_Hetmanstvo_Vyho_vskoho/

² Феденко П.В. Український рух у 20 столітті // Наше слово. 1959. 267 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005152>

національних прав громадян. Наприклад, Юзеф Пілсудський, лідер Польської соціал-ліберальної партії, вийшов з її складу після того, як став президентом Польщі, пояснивши це тим, він вирішив залишити прагнення до соціалізму, заснованого на незалежності, щоб побудувати незалежну державу для всіх поляків. Він зміг зв'язати конфліктуючі політичні сили ідеєю про те, що держава є найважливішою метою і відправною точкою, без якої все інше неможливе. Ця ідея виявилася надзвичайно ефективною в умовах політичних конфліктів і дуже відмінних рівнів культурного та економічного розвитку трьох різних імперських осколків (Німеччини, Австро-Угорщини та Росії), що утворили нову Річ Посполиту¹.

З іншого боку, українські соціалісти не розуміли, що держава – це не лише інструмент класового контролю, а й інструмент національної самооборони. Саме це нерозуміння значною мірою зумовило провал соціалістичної практики на українській території в останні десятиліття. Загалом, українська демократія здебільшого прагнула до повторення демократичних реформ радянського зразка. У працях Бернштейна були представлені найостанніші теоретичні розробки того часу, практика яких поширилася в розвинених країнах упродовж усього ХХ-го століття. Однак на тлі світових і регіональних війн та кризи Російської імперії домінуючим стало радикальне більшовицьке крило соціал-демократії. Саме в цьому контексті лєнінізм виявився більш організованим, більш програмним і більш активно проводив свою політичну волю².

Сьогодні, коли національна соціал-демократія як ідеологія та організована політична сила переживає відродження, вкрай важливо пам'ятати історію витоків національної соціал-демократії. З цього погляду історія

¹ Шевченко О. Соціал-демократія. Політична енциклопедія. 2011. 676 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shapoval_Yurii/Politychna_entsyklopediia/

² Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. 1998. 464 с. URL: <http://litopys.org.ua/sporl/sz.htm>

становлення української соціал-демократії повчальна і повчальна для нового покоління українських соціал-демократів.

Політичні партії – це особлива форма політичної організації суспільства, що склалася в сучасних формах у новітній час. Сьогодні практично неможливо уявити собі суспільне життя у ХХ столітті поза партійною ідеологією. Саме тому вивчення історії політичних партій і рухів залишатиметься актуальним завданням. Історіографія цього питання потребує глибшого вивчення процесів формування, еволюції та зникнення українських політичних партій у глобальному контексті політичної історії України. Це пов'язано з тим, що історія українських політичних партій стала предметом дослідження тільки в роки після здобуття Україною незалежності. У радянській історіографії вона або не висвітлювалася взагалі, або висвітлювалася доволі негативно чи однобоко. З цієї причини, як писав український історик Ю. Гамрецький, безпека вимагала придушити її, обмежитися загальними міркуваннями або спиратися на надійну схему «рівних і прямих ролей»¹. В іншому разі існував прямий ризик бути звинуваченим у націоналізмі, разом із відповідними офіційними партійними висновками.

Для праць радянського періоду важливо зосередитися на націоналістичних партіях. У 90-х роках з'явилися критичні статті інших авторів, зокрема Шморгуна². Звільнившись від ідеологічного впливу радянської комуністичної партії, дослідники відчули необхідність з'ясувати дивовижну інформацію про розвиток українських політичних рухів на початку століття. Помітний внесок у вивчення історії українських політичних партій та організацій внесли монографія Т. Гунчака³ – одна з перших спроб комплексного дослідження історії партій та організацій, що діяли на

¹ Гамрецький Ю. М. До вивчення національно-визвольного руху // Український історичний журнал. № 12. 1990. С. 60–73. URL: http://history.org.ua/LiberUA/journal_1990_12/journal_1990_12.pdf

² Шморгун П. М. Видання і розповсюдження творів К. Маркса на Україні // Український історичний журнал. № 4. 1968. С. 18–22. URL: <http://resource.history.org.ua/issue/journal/1968/4>

³ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. 1993. 288 с. URL: https://historybooks.com.ua/prosmotr_podrobnuy.php?id=4067

українській землі по відношенню до Росії та Австро-Угорщини у XIX та XX століттях, та монографія О. П. Павки¹, а на початку XXI століття з'явилась нова велика праця, яка містить детальний аналіз платформних документів українських політичних партій і різноманітних джерел щодо їхньої практичної діяльності. Однак залишається низка питань, які потребують глибшого дослідження. До них належать питання суспільно-політичної структури, кількості різних партій, міжпартійних відносин тощо. Політичні біографії партійних лідерів також вивчені недостатньо².

1.2 Соціалістична течія в українському русі

Протягом першої половини XX століття українці проживали розпорошено як національна меншина в різних державах. До кінця Першої світової війни цими державами були Російська імперія та Австро-Угорська імперія. У Росії, яку Ленін називав «тюрмою народів», українці були однією з національних меншин, які зазнали культурного та мовного гноблення з часів польського січневого повстання 1863 року. Українці зазнали цього гноблення ще більше, ніж поляки, хоча українське селянство не брало участі в цьому повстанні польської шляхти. Карл Маркс і Фрідріх Енгельс були гарячими прихильниками польського повстання 1863 року, тому що вони бачили в ньому можливість відбити вплив реакції після невдалих революцій 1848 року. Вони сподівалися, що це розпалить новий вогонь революційних рухів у всій країні. Проте січневе повстання зазнало поразки, бо не пов'язувало себе з українцями. Її керівництво перебувало в руках польської землевласницької аристократії, тієї самої соціальної верстви, яка експлуатувала селянство в українському намісництві Російської імперії. Існування української мови

¹ Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX – початок XX століття. 1999. 248 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001601>

² Х. Раковський Й. Н. З історії дослідження теоретичної спадщини К. Маркса в УРСР. № 5. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8409/Galan.PDF;jsessionid=573ABC28AD35FE892271275097DE4E61?sequence=1>

повністю заперечувалося. Українців вважали «малоросами», які розмовляли «брудним діалектом» російської мови, заплямованим польським впливом. Їх мали зупинити від того, щоб піти подібним шляхом до поляків, шляхом жорсткої політики русифікації.

Валуєвським указом 1863 року вживання української мови в релігійних і педагогічних творах було криміналізовано. Починаючи з Емського указу 1876 р. існувала також загальна заборона на видання українських газет і книжок, закривалися українські школи, каралося навіть використання термінів «Україна», «український».

Українські організації та товариства, навіть включно з аполітичними фольклорними клубами, розглядалися як політичні опозиційні групи та переслідувалися. Крім того, в українському правлінні Російської імперії спеціальні закони обмежували права євреїв у так званій смузі осілості.

Підтримувані російським урядом націоналістичні організації, насамперед так звані чорносотенці, були головними натхненниками регулярних антисемітських погромів, які підтримувала частина російського дворянства, щоб контролювати українське селянство та пропонувати йому зручного цапа відпущення.

Серед цього національного гноблення у містах склався нечисленний україномовний середній клас студентів, юристів, учителів середніх шкіл і журналістів, який став протистояти політиці русифікації і став носієм українського національного руху. Його перші політичні кроки завершилися на зламі століть заснуванням українських національних партій. Першою була Революційна українська партія (РУП).

Характер українського національного руху спочатку не був правим, а перебував під досить виразним впливом ліволіберальної та соціал-демократичної політики. Коли РУП у 1904 р. розділилася на ліву та праву частини, ліве крило, яке називало себе Спільною (група), об'єдналося з більшовицькою фракцією російської соціал-демократії. Праве крило створило

Українську соціал-демократичну робітничу партію та намагалося наблизитися до меншовиків.

Становище українців в Австро-Угорщині, зосереджених у провінції Галичина, було лише трохи кращим, ніж у Російській імперії. «Німці» були найважливішою групою в «Reichsverband» (імперська федерація). Інші національності різною мірою зазнавали гноблення, причому полякам у Галичині віддавали більшу перевагу, ніж українцям.

Німецьке дворянство, яке домінувало в централізованій бюрократії австрійської половини імперії (відомої як Цислейтанія), базувало своє правління на союзі з місцевою аристократією – у Галичині це означало польську шляхту. Повноваження щодо прийняття рішень на цій «території корони» були надані польським шляхтичам Статутом автономії 1868 р. Таким чином, незважаючи на те, що українці становили більшість населення Східної Галичини, польські аристократи були як економічно домінуючими, так і обіймали політичні посади. Українцям було гірше як у соціальному, так і в політичному плані. Мало того, що вони були позбавлені виборчих прав, то ще й адміністративною мовою була польська, а навчання відбувалося польською мовою в системах початкової та вищої освіти. Щоправда, мовний і культурний гніт не досяг такого рівня, як у Російській імперії, але «русини» – так українців називали в Австро-Угорській імперії – були громадянами третього сорту.

Під тиском цих умов розгортався український національний рух і в Австро-Угорщині, носіями якого були міські середні класи. Наприкінці XIX століття цей український національний рух також зазнав впливу соціалістичних ідей.

Письменники Михайло Павлик та Іван Франко у 1890 р. заснували першу українську партію – Русько-Українську Радикальну Партію (РУРП). РУРП прагнула поєднати вимоги проти національної дискримінації з вимогами суспільних реформ. У 1899 р. вона розкололася на ліву та праву

частини, з яких виникли Русько-Українська соціал-демократична партія (РУСПД) та Українська національно-демократична партія.

Найвпливовішими організаціями в європейському робітничому русі того часу були соціал-демократичні партії. На відміну від своїх нинішніх наступників, вони посилалися на Карла Маркса і вважали, що класове суспільство є джерелом проблем і що його необхідно повалити. Австрійські соціал-демократи (SDAP, Sozialdemokratische Arbeiterpartei) спочатку ігнорували питання про те, яку позицію займати щодо прагнень до незалежності українців та інших національних меншин (насамперед чехів). Гайнфельдська декларація 1888 року згадувала «інтернаціоналізм», використовуючи це як виправдання, щоб обмежити партію критикою нерівного ставлення до національностей в імперії. Неувага партії до вимог національного самовизначення призвела до відколу партійних осередків національних меншин. Останні створили незалежні партії, які прагнули пов'язати соціальні вимоги з національно-політичними.

Після того, як чеські соціал-демократи відкололися, польськомовні галицькі соціал-демократи наслідували їхній приклад у 1896 році. До цього додалася РУСПД, яка мала на меті представляти україномовних робітників у Галичині. Різні секції більшою чи меншою мірою працювали одна з одною, але вони організовували робітників з національної точки зору.

Позиція австрійських соціал-демократів була скріплена Брюннською програмою 1898 року, а інтернаціоналізм відійшов на другий план перед австрійським націоналізмом, який підтримував імперську державу. Центральним елементом цієї програми була вимога культурної, мовної та політичної автономії.

Національні меншини повинні були мати ширше самоврядування та власні адміністративні мови та школи, але, незважаючи на це, залишалися частиною багатоетнічної держави Габсбургів. Правові ж на самовизначення було прямо відмовлено.

Кінець XIX - початок XX століття характеризувався подальшим зростанням націоналістичних рухів та їхньою політизацією на українській землі. На процес формування політичних партій як політичної сили вплинули такі чинники:

- нове покоління українських активістів, не задовольнившись самою лише просвітницькою діяльністю, вступило до партії;
- загальна тенденція опозиційних рухів до формування політичних рухів
- соціально-економічні зміни наприкінці XIX століття.

Формування українського національно-визвольного руху у форматі діяльності політичних партій було підготовлено багаторічною культурно-просвітницькою діяльністю членів громади. Особливості політичної ситуації та соціально-економічного розвитку українських земель визначили особливості створення та діяльності українських політичних партій. Спочатку з'явилися соціалістичні партії. Першою політичною партією в Наддніпрянщині була Революційна українська партія (РУП), заснована в Харкові 29 січня 1900 року.

Політичною програмою партії став памфлет Міхновського «Самостійна Україна»¹ (1900). Автор стверджував історичне право України на існування на основі фактів трагічної боротьби українців за власну державу.

Коли мова заходить про національну безпеку, дослідник наголошує, що у міжнародних відносинах усі держави, принаймні, мали форму незалежних, самодостатніх держав. Коли цього немає, тільки розвиток єдиного національного змісту може дати його членам унікальну, таку, що не має аналогів, можливість для всебічного розвитку духовності та для набуття найкращих математичних знань. Можна зрозуміти, якщо це правда, що багатий розквіт індивідуальності можливий тільки в державі, метою якої є торжество індивідуальності. Саме національна незалежність є головною

¹ Міхновський М. Самостійна Україна. 1900. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16536/file.pdf>

умовою існування держави, а національна незалежність – ідеалом держави в галузі міжнародних відносин¹.

У 1902-1903 роках основи програми РУП обговорювалися в періодичному виданні «Гасло». Газета видавалася на кошти і під редакцією Д. Антоновича. До редакційної колегії входили Є. Голіцинський, П. Канівець і Б. Козиненко. Газета публікувала соціалістичні статті, але деякі члени партії висловлювали незадоволення; наприкінці 1902 року в Києві відбувся перший з'їзд РУП, на якому були присутні шестеро активних членів - Є. Голіцинський із Київської вільної громади, М. Порш із Полтави, М. Коханівський, Д. Антонович, Б. Козиненко з Виконавчого комітету.

З'їзд ухвалив рішення прийняти роботу редакційної колегії РУП і почати видання журналу «Селянин». З'їзд також обрав і намітив мандат і завдання. Вільна громада стала місцевим відділенням РУП і зберегла повну свободу вибору програми своєї діяльності. Членами Міжнародного комітету Львівського осередку РУП стали Євген Голіцинський, В. Винниченко, П. Канівець і М. Ткаченко. Головним регіональним комітетом РСР став Білі Фромм. Головним регіональним комітетом були вільні громади; Центральний комітет РУП стежив за дотриманням громадами основної політичної політики партії. Він був єдиним органом, який мав право затверджувати нові обласні комітети. Організаційна територія РУП охоплювала шість автономних областей: Київську, Харківську, Ніжинську, Полтавську, Лубенську та Катеринодарську. У 1903-1904 роках були створені Донецький комітет РУП, Катеринославська, Одеська та і Подільська організації. Однак ці організації були нечисленні².

З утворенням партійних організацій набирала обертів просвітницька діяльність. Головним завданням партії було підвищення політичної свідомості

¹ Міхновський М. Самостійна Україна: Промова. Л., 1900. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16536/file.pdf>

² Висоцький О.Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. 2004. 272 с. URL: <http://www.nbu.gov.ua/books/2004/04vojdpp.pdf>

українського селянства. Члени РУП вирішили, що їхня діяльність спиратиметься на селянство, оскільки міський пролетаріат став русифікованим, як ідеться в редакційній статті газети «Гасло» 1902 року: «Соціальна справа на Україні носить переважно селянський характер, що надає їй певного напрямку, і в цьому одна з головних її відмінностей від соціальної справи в інших країнах»¹.

Основним напрямком діяльності РУП була інтенсивна робота серед селян і робітників: з 1900 до 1905 року партія запровадила видання газет і брошур українською мовою задля підняття національного українських селян. Загальна кількість примірників досягала до 200 тисяч.

Селяни з великим інтересом взялися за літературу, написану їхньою рідною мовою. Однак практична діяльність завдала серйозного удару по теоретичних викладках лідерів РПУ. Рівень самосвідомості українських селян був низьким, а отже, агітація за відокремлення України від Росії не знаходила відгуку в сільськогосподарських регіонах.

Таким чином, одне з головних гасел - відновлення незалежності України - залишилося в підвішеному стані, без належної соціальної бази; 1902 року РУП розкололося, праве крило на чолі з М. Мівновським вийшло з РУП. М. Мівновським вийшло з РПУ й утворило УНП; 1903 року Київську, Харківську та Полтавську було розпущено «вільні громади» (комітети) РУП, заарештовано членів ЦК, діяльність партії призупинено; РУП почала переходити на марксистські позиції і з багатьох принципових питань зблизилася з РСДРП. Водночас відбувався рух у Союзі російських промисловців і підприємців: 24 грудня 1904 року у Львові відбувся другий з'їзд РПП. Відбулося третє зіткнення між членами РПП з етнічних питань та об'єднання з РСДРП. М. Польш і його послідовники (Б. Мазуренко, В. Винниченко, В. Козиненко, П. Понятенко, С. Петлюра, Б. Баландін, М.

¹ Гамрецький Ю. М. До вивчення національно-визвольного руху // Український історичний журнал. № 12. 1990. С. 60–73. URL: http://history.org.ua/LiberUA/journal_1990_12/journal_1990_12.pdf

Сахаров та О. Гук) поставили питання про об'єднання з РСДРП у залежність від визнання національно-територіальної автономії України та федералістського принципу побудови партії¹.

Серед членів Закордонного комітету РСДРП у Львові були М. Меленевський, О. та К. Голіцинські, П. Канівець, О. Скоропис-Йолтуховський та М. Ткаченко та інші становили політичний потенціал для активізації визвольного руху в Україні. Водночас вони вважали, що негативне ставлення РСДРП до українського самовизначення може змінити стратегічні плани партії щодо національно-визвольного руху².

Ця коаліція була схвалена як складова частина РСДРП на Женевській конференції. Коаліція має тут особливий статус як національна організація, на яку покладено організацію процесу українізації. Метою коаліції було зв'язати діяльність з виховання свідомості по всій Росії з однією централізованою метою. Не допустити створення централізованих проросійських партій по всій Росії. Не допустити відриву українського пролетаріату від буржуазно-радикальної «незалежної України», тобто не заважати ерозії класової свідомості українського пролетаріату³.

Коментуючи створення коаліції, Йосип Гермайзе зауважив, що її члени наважилися сказати, а на ділі довели своїми діями, що для них міцний зв'язок із пролетарським рухом цінніший і надійніший, ніж зв'язок із патріотами української національної традиції. Це не влаштовувало совісних українців усіх мастей, і уніоністи покинули лави українського громадянства. Їх звинуватили, причому дуже серйозно, в тому, що вони покинули українську культуру, створивши профспілку під егідою Соціал-демократичної робітничої партії. Це

¹ Головченко В. І. Від «Самостійної України» до союзу визволення України. 1996. 191 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009484>

² Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. 1993. 288 с.

³ Данилович С. Франко як духовний батько Радикальної партії в Галичині // Спогади про Івана Франка. 1997. С. 393 – 396. URL: <https://lib.if.ua/franko/1250964771.html>

було саме те, що потрібно масам, які долучилися до них для агітації та політичної організації¹.

Відповідно до рекомендацій Комісії, Коаліція мала зосередити свою діяльність не тільки в Україні, а й у світі. З цією метою Конференція закликала «Соціал-демократичну громаду України» видавати всю літературу російською мовою. За винятком тих, що видаються російською мовою меншістю і мають суто регіональне значення. Згодом література, що видається «Спіркою», стала видаватися російською мовою, крім літератури регіонального значення².

Газета «Правда», яка з січня 1905 року виходила українською мовою, тепер видавалася російською. «Спірка» складалася з організацій РСДРП і місцевих громад. Питання про об'єднання з місцевими організаціями РСДРП було вирішене на засіданні Федерації в листопаді 1906 року: М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський і представники місцевих організацій РСДРП Г. Довшенко, П. Тучапський, С. Завадський, С. Подольський і Г. Соколов. Пізніше - Ю. Ларін, М. Ткачек, Р. Рабинович, А. Риша та інші. Згодом вплив Спілки на маси помітно зріс: на початку 1906 року вона злилася з Південноросійським бюро РСДРП, взявши на себе його функції і спробувавши об'єднати багато організацій в СРСР. Партію було оголошено «дрібнобуржуазною» і «націоналістичною»³.

Щоб посилити свій вплив на українське селянство, коаліція вимагала негайного придбання землі у поміщиків. Вона також організувала сільські ярмарки у співпраці з РСДРП, які були досить успішними. Спілка припинила своє існування 1907 року. Конфлікти всередині революційної української партії не були вирішені. У січнево-лютневому номері журналу «Праці» за 1905 рік Д. Антонович представив своє власне розуміння національного питання у

¹ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. 2000. 249 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/

² Головченко В. І. Від «Самостійної України» до союзу визволення України. 1996. 191 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009484>

³ Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П. Шляхом національного відродження. 1998. 226 с.

статті під назвою «Неіснуюче питання». Він стверджував, що національного питання не існує і що його створила буржуазія, щоб замінити класову свідомість пролетаріату. Він послався на відсутність наукового обґрунтування критеріїв етнічної приналежності та поставив під сумнів підстави для застосування терміна «етнічний» до корінного населення України¹.

Від цього почалися дебати між Антоновичем і Поршем, де другий стверджував, що етнічна проблема існує і стане ще більш вираженою, якщо Росія розпадеться. Також він загострював увагу на тому, що етнічне гноблення сильно обтяжує свідомість людей. Робітничий клас більше, ніж буржуазія, стурбований ліквідацією етнічного гноблення, і М. Порш обстоював необхідність повернення України до національно-територіального руського миру. У рамках такої автономії держава вийде на новий рівень соціально-економічного розвитку, а відтак стане актуальною гасло «самостійна Україна». Відмова Д. Антоновича від обговорення національного питання привела його на шлях фракційної боротьби: 5 червня 1905 року він скористався тим, що інші члени Центрального комітету в Києві. Скориставшись їхньою присутністю, він організував збори, на яких були присутні представники Київського, Полтавського, Лубенського та Ніжинського комітетів. Його учні зібралися в центрі міста й ухвалили ще один «Проект програми Революційної української партії»². Цей проєкт було розглянуто на другому з'їзді РУП у Харкові³.

Цей проєкт містив низку нових положень. У ньому містилася центральна теза про те, що ідеологією партії є політична незалежність України. Старе гасло федералізації Росії було замінено гаслом демократичної республіки; обмовлялося, що РПУ вимагає автономії для України з окремим

¹ Танцюра В.І. Політична історія України. 2008. 552 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/31534-82-viniknennya-ukrainskih-poltichnih-party-rozvitok-ukrainsko-poltichno-dumki.html>

² Проєкт програми Революційної української партії. 1905. URL: <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/21-3807-1-11-027zv-028-jpg/>

³ Компан О. С. Культурна спадщина в світлі марксистсько-ленінської теорії. К., 1970. 48 с. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/72>

представницьким парламентом (сім членів). Право законодавчої ініціативи в інтересах народу, що проживає на території України¹.

Оборонна стратегія України була доповнена двома фундаментальними положеннями законопроекту. Це: загальне право на місцеве самоврядування та право кожної етнічної групи на політичну систему, що гарантує вільний культурний і соціальний розвиток, як заявив Б.І. Головаченко: «Право кожної етнічної групи на політичну систему, що гарантує вільний культурний і соціальний розвиток її народу»². Останнім пунктом цього проекту є підготовка менш розвинених народів до прийняття ідеї демократичного правління. На цьому ж з'їзді в грудні 1905 року РСР була включена до складу Української соціал-демократичної робітничої партії. З'їзд ухвалив статут новоствореної партії та ухвалив резолюції з її програми й тактичних питань.

Програма УСДРП була заснована на Ерфуртській програмі німецької соціал-демократії. В основних партійних документах з'їзду основна увага приділялася парламентській і конституційній формам боротьби. Не було прямої опори на «науковий соціалізм», що диктує диктатуру пролетаріату. Серед вимог було гасло демократичної республіки, загальне, рівне і пряме виборче право за таємного голосування, свобода слова, преси і совісті, профспілки, страйки і восьмигодинний робочий день. З питання про сільськогосподарські землі УСДРП прийняла платформу муніципалізації сільських районів, яка закликала до конфіскації поміщицьких, церковних і монастирських земель і передачі їх у власність місцевої або регіональної влади. Питання про землеволодіння не було вирішено³

¹ Котляр М. Ф. Історія народів СРСР у «Хронологічних виписках» К. Маркса. № 4. 1968. С. 29-34. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21CO M=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=journal_1968_4_2_9

² Проект програми Революційної української партії. № 6. 1905. URL: <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/21-3807-1-11-027zv-028-jpg/>

³ Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції // Хуторна поезія. 1882. С. 112-137. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9986>

Під час Першої російської революції, коли Україну наклав селянський рух, УСДРП негативно поставилася до селянських протестів і закликала спрямувати агітаційну й пропагандистську діяльність проти селянства. переконати громадян у необхідності організованої й систематичної боротьби за соціальний мир. Він розглядалася як єдиний вихід зі сформованої репресивної ситуації для робітників і селян. Щодо національного питання, то вже на другому з'їзді (грудень 1905 року) УСДРП проголосила рівноправність усіх націй і виступила за включення до партійної платформи вимоги національно-територіальної незалежності України¹.

Загалом вимоги партійної платформи не виходили за рамки загальнодемократичного порядку денного. Вони вимагали ліквідації самодержавства і встановлення республіки в Росії. Соціальна база УСДРП складалася зі студентів, працівників малого бізнесу, промислових і сільськогосподарських робітників і селян. Партія проводила значну агітаційно-пропагандистську роботу і видавала щомісячний журнал у Львові. Серед них були робітничий («Праця») і селянський («Селянин») журнали, а також агітаційні листівки та звернення, які розповсюджували на Наддніпрянщині. За перші три роки свого існування УСДРП опублікувала близько 300 000 друкованих матеріалів і 10 000 листівок².

Наприкінці Першої російської революції (початок 1907 року) УСДРП налічувала близько 3 000 осіб. Проте ще 1900 року було створено ще одну соціалістичну організацію, незалежну від РУП. Це була Українська соціалістична партія (УСП), засновником та ідеологом якої був українсько-польський журналіст Б. Ярошевський. Він був прихильником Польської соціалістичної партії (PPS). Він вважав, що необхідно створити аналогічну

¹ Левенець Ю. А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту-Український історичний журнал. 1992. №3. С. 23-31 URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1992_3_23

² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 на підставі споминів. 1926. 736 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014109>

українську національну партію. Ця партія була сформована під впливом польської революційної думки і практики¹.

З основних політичних питань Українська соціалістична партія була повністю згодна з Польською партією соціалістичною. Вона виступала за знищення революційного імперіалізму і встановлення широких демократичних прав і свобод. Звільнення трудящих від капіталістичного гніту і загальне поширення заробітної плати та засобів виробництва – кінцеві цілі боротьби. Українська соціалістична партія передбачала побудову демократичної української республіки, заснованої на таких принципах. Загальне виборче право, рівноправність різних етнічних груп, що проживають в Україні, рівноправність громадян країни. Демократична автономія, демократичні свободи і прогресивна соціалізація засобів виробництва, включно із землею. Для проведення радикальних реформ Україна повинна була повністю позбутися залежності від Росії; у червні 1903 року УСП була включена до складу РУП².

Однак злиття РУП і УСП було недовгим. У грудні того ж року Б. Ярошевський розірвав зв'язки з РУП. Влітку 1904 року в часописі РУП було опубліковано заяву ЦК РУП про те, що УСП знов стане автономною організацією. Розрив між РУП та УСП був пов'язаний з тим, що після злиття лідери обох партій почали конкурувати в партійному управлінні. Це напевно можна пояснити тим, що після злиття лідери обох партій почали конкурувати за партійний контроль³.

З одного боку, Б. Ярошевський прагнув ролі головного теоретика об'єднаної партії, чого, природно, лідери РУП не могли допустити. З іншого боку, наприкінці 1903 року РУП, включно з її закордонними базами, вже не

¹ Маркс К. і Фрідріх Енгельс про диктатуру пролетаріату. 1921. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/19076-dran-e-karl-marks-i-fridrih-engels-pro-diktaturu-prolyetariyatu/>

² Маркс К. і Фрідріх Енгельс про диктатуру пролетаріату. 1921. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/19076-dran-e-karl-marks-i-fridrih-engels-pro-diktaturu-prolyetariyatu/>

³ Маркс К. Хронологические выписки. Тетрадь IV. 1946. URL: <https://prussia.online/books/hronologicheskie-vipiski>

поділяла самостійницьких ідей УСП, а тому звинувачувала УСП у шовіністичній агітації. Однак при об'єднанні представники обох партій чітко розуміли силу своїх організацій і прагнули спільними зусиллями посісти більш значуще становище в Наддніпрянщині. УСП була слабшою за РУП як за внутрішніми ресурсами, так і за зв'язками з внутрішніми ЗМІ¹

Найближчими соратниками Б. Ярошевського серед львівських емігрантів були Л. Седлецький, Владислав Міхновський, М. Меленевський та ін. 1905 року УСП припинила своє існування, а її члени здебільшого приєдналися до ППС. Водночас партія залишила помітний слід у громадсько-політичному русі, головним чином через те, що програма УСП була спрямована на ліквідацію етнічного та соціального гноблення і вимагала створення нібито незалежної Української республіки.

Таким чином, суспільно-політичні тенденції українських росіян значною мірою очолювалися Українською республіканською партією, що була утворена 1900 року; 1904 року від РУП відокремилась «Спілка», а 1905 року утворилася УСДРП. На короткий період РУП об'єдналася з УСП, яка діяла у Львові.

1.3 Національно-революційна течія

Український націоналістичний рух був заснований 1902 року з ініціативи Української націоналістичної партії (УНП) М. Міхновського, «Самодержці» (О. Коваленко та Л. Мацієвич) не погоджувалися із соціалістичною та політичною орієнтацією РУП; УНП утворилася внаслідок злиття політичних кіл, що поділяли ідею «самооборони» і здебільшого не пов'язані з РУП; лідером партії був М. Міхновський; УНП була партією

¹ Матвиенко В. П. Желанное и действительное: Права ли классики: О некоторых практических и теоретических последствиях совершенного К. Марксом отрыва материального от идеального в теории диалектического развития. К., 2003. С. 12-43. URL: https://v-matvienko.com.ua/wp-content/uploads/2021/04/filosovsk_ekon.pdf

«самооборони», яка не входила до складу РУП. УНП не була політичною партією в класичному розумінні. Вона не ініціювала практичної діяльності та не створила рівноправних організацій і місцевих центрів; факт нерівності в РУП не був підкріплений достовірними документальними даними; програмні настанови УНП були первісно визнані в книжці М. Міхновського «Самостійна Україна»¹; у 1906 р. У 1907 р. було опубліковано програму УНП і конкретизовано ідею всеукраїнської революції, дійовими особами якої мають бути українські робітники і селяни.

Було встановлено мінімальні умови для постійного поліпшення економічного становища української громади в Російській імперії. Головною метою УНП було створення самостійної української держави, яка забезпечить соціальні та політичні перетворення. Програма УНП закликала до створення такої держави. На думку Міхновського, немає місця домінуючим і підпорядкованим державам, і українська держава, поряд з усіма іншими державами, користується такими ж рівними правами. Водночас ми маємо бути повними прихильниками федералізму в країнах, пов'язаних з Україною. Іншими словами, ми повинні захищати політичну свободу всіх етнічних груп у Росії, як якщо б українська нація була культурним народом. Міхновський відкинув можливість співпраці УНП з російськими ліберальними і суспільно-політичними партіями. Він вважав, що справа визволення України може бути тільки справою українського народу.

Як ми бачили, ідеї Миколи Міхновського не були прямо протиставлені інтересам інших народів. Ідея протесту була спрямована проти росіян або русифікованих державних чиновників. Саме ці люди намагаються експлуатувати, провінціалізувати та денаціоналізувати українців, і УНП залучила членів з військових та юридичних кіл, щоб створити інтелектуально потужну партію. Як і інші українські політичні організації, УНП намагалася

¹ Міхновський М. Самостійна Україна. 1900. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16536/file.pdf>

знайти прихильників серед робітників і громадян. Її діяльність можна розділити на два періоди. Перший період – з 1902 по 1904 рік, характеризується плідними теоретичними дослідженнями, спрямованими на демонстрацію ідеї самоврядування.

Другий період – з 1904 по 1907 рік. Це був період, коли партія намагалася звернутися до мас. Проти українського націоналістичного уряду виступала не лише бюрократія та значна частина російських мас в Україні. УНП, як і інші українські партії, розпочала свою практичну діяльність з організації газети. У Львові вона видавала свій часопис «Самостійна Україна». Однак вийшов тільки один номер, у якому було надруковано Конституцію України за проектом М. Міхновського.

Від самого початку існування партії Міхновський відстоював ідею самостійності України за власним проектом, у 1900, 1902-1904 рр. випускав відозви, декларації та протиурядову брошуру, у яких автор критикував суспільно-політичні погляди тодішньої української інтелігенції, закликав до впровадження радикальних націоналістичних ідей. М. Міхновський ініціював рух за відновлення української національної ідентичності, щоб не кинути революційно налаштовану частину молоді в обійми російських політичних організацій. Поки не стало надто пізно, УНП у своїй заяві наголосила, що місцеві організації все ще слабкі та брудні. Вони все ще повністю зосереджені на тому, щоб вивести свою політичну волю з-під п'яти стовпів демократії.

Тільки національна українська робітничка організація може врятувати Україну від долі, що вже почалася, долі, що закінчиться смертю. Усі зусилля, уся праця, усі жертви були принесені тільки заради самостійної України. Українські робітники повинні пам'ятати про мету вигнання іноземців з України і побудови власної самодостатньої держави. Це логічне завершення формулювання Михайлом Міхновським нової політичної ідеології самодостатності. Міхновський виклав її у своїй брошурі, яка так і не була

опублікована публічно і стала «Десятьма заповідями УНП»¹, написаною 1903 року. Це був своєрідний маніфест протестувальників, що здобув широку популярність як в Україні, так і за її межами. Документ відображав основні ідеї та принципи «п'яти вихідних пунктів» і зазнав різкої критики з боку політичних опонентів партії².

Дійсно, деякі висновки документа явно спотворювали сприйняття світу і могли бути описані як націонал-шовінізм. Від самого початку свого існування УНП була представлена як націоналістична партія з усіма негативними шовіністичними рисами націоналізму та вузькості. С. Петлюра вважав, що практична діяльність УНП проклала шлях для розвитку українського руху, антисемітизму, русофобії і навіть порушення прав людини щодо інших етнічних груп в Україні. Також засудив агресивний націоналізм УНП М. Чаяцький (Польща)³.

С. Єфремов також критично ставився до УНП та її націоналістичної ідеології. Партія сьогодні твердо стоїть на ґрунті відвертого шовінізму, пише він. Вона здійснює невинуваті порушення прав людини, прикриваючись захистом інтересів трудящих. У цьому відношенні у УНП були обмежені можливості співпраці з націоналістичними і ліберальними політичними організаціями та іншими українськими політичними організаціями. Дійсно, на перший погляд, «Заповіді»⁴ - це саме те, чим хоче здаватися опозиція. Водночас необхідно враховувати конкретні історичні умови, за яких з'явився

¹ Міхновський М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції // упоряд. передм. Яременко П. Я. 2007. С. 57-61. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008703>

² Соціал-демократія // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П. С. С. 549. ISBN 966-7492-05-2.

³ Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 500-річчю укр. козацтва У 3 вип. / АН України. В. А. Смолій та ін. 1993. Вип. 2. 172 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zbirnyk_statei/Ukrainske_kozatstvo_vytoky_evoliutsiia_spadschyna_Vypusk_2/

⁴ Міхновський М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції // упоряд. передм. Яременко П. Я. 2007. С. 57-61.

цей документ. Адже це був час, коли чільні українські сили вели довгу й плідну боротьбу проти загальної денацифікації¹.

Націоналізм М. Міхновського – це, по суті, оборонний, захисний націоналізм. Це антитеза і реакція проти великодержавного занепадницького шовінізму домінуючої держави, який самі члени УНП обґрунтовують не інакше, як керівною тезою «Україна для українців». Водночас із правом українських етнічних громад на вільний розвиток на своїй власній землі.

Після критичної рецензії на «Заповіді»², не отримавши достатньої підтримки, М. Міхновський презентує публіці свої ідеї щодо взаємодії з українським політичним життям. Програма УНП, опублікована 1906 року, є документом, що являє собою стислий виклад поглядів партії на життя. Судячи зі змісту цієї програми, М. Міхновський та його товариші по думці не були позбавлені усвідомлення необхідності звернення до соціалістичних ідей. Справді, УНП заявила, що визнає соціально-правову думку єдиною, яка може по-справжньому захопити Україну та інші етнічні групи. експлуатація права, побудованого на фундаменті насильства, примусу, нерівності та панування, для руйнування наявного порядку. Таким чином, ідеологією УНП був державний соціалізм. Соціалістична лінія пропагувалася як єдиний варіант для українських трудящих³.

До 1905 року Українська народна партія діяла на конкурентній основі. Перша російська революція відкрила кілька можливостей для легальної політичної діяльності. Преса, хоч і нечисленна, публікувала відозви та листівки, що підвищували обізнаність громадськості та надавали політичного характеру політичній ситуації в Україні. Поширюючи ідеї, особливо від міжнародної спільноти, УНП прагнула стати ближчою до міського та

¹ Пашук А. І. Франко І. про марксизм і соціал-демократизм: монографія. 2013. 174 с. URL: bis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28<>A%3DПашук%20А%29%29&Z21ID=&

² Міхновський М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції // упоряд. передм. Яременко П. Я. 2007. С. 57-61.

³ Шевченко О. Соціал-демократія. Політична енциклопедія. 2011. 676 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shapoval_Yurii/Politychna_entsyklopediia/

сільського населення України. З цією метою вона проводила заходи, які, як вона сподівалася, стануть більш інклюзивними та проурядовими серед робітників. Це були дрібні, часто колишні підприємці, які мали тісні зв'язки з українським суспільством і не знали наслідків русифікації¹.

Найпомітніша група УНП знаходилася в Харкові, де УНП не вдалося встановити тісні стосунки та співпрацю з іншими українськими партіями з пронаціоналістичним порядком денним. Однак у квітні 1905 року УНП разом із представниками УДП та УРП взяла участь у міжпартійній нараді (у Польщі). Тут обговорювалося питання координації політичних сил і було прийнято заяву про вимогу національно-територіальної незалежності України².

1903 року було засновано бойову організацію партії «Оборона України»³.

Висновки до розділу 1

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття в Наддніпрянській Україні національний рух набув подальшого розвитку та посилилася його політизація. Політизація українського національного руху була зумовлена такими чинниками: участь в українському русі нового покоління українських активістів, яких не задовольняла лише культурна діяльність. Загальна тенденція опозиційних рухів у Російській імперії до формування політичних партій; соціально-економічні зміни в другій половині ХІХ століття. Зростання пролетаріату та безправ'я селянства призвели до загострення соціальних суперечностей і політизації суспільства.

¹ Шморгун П. М. Видання і розповсюдження творів К. Маркса на Україні // Український історичний журнал. № 4. 1968. С. 18-22. URL: <http://resource.history.org.ua/issue/journal/1968/4>

² Шморгун П. М. Карл Маркс і Україна. 1968. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Marks_Karl

³ Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. 1998. 464 с. URL: <http://litopys.org.ua/sporl/sz.htm>

Політизація українського національно-визвольного руху була підготовлена багаторічною культурно-просвітницькою роботою активістів громадянського суспільства, своєрідним осмисленням і перетворенням цих політик на невід'ємні компоненти національного руху, відвіданого кирилівськими та методистськими активістами в середині XIX століття. Особливості політичної ситуації та соціально-економічного розвитку української зони визначили специфіку формування та діяльності українських політичних партій.

Так, соціал-ліберальний напрям в українській Росії здебільшого очолювала «Революційна українська партія», утворена 1900 року; 1904 року від РУП відкололася «Спірка», а 1905 року утворилася УСДРП. На короткий час РУП об'єдналася з УСП, яка діяла у Львові.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕОРІЙ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ

2.1 Аналіз Е. Бернштейна

Протягом кінця XIX - початку XX століть економічний розвиток розвинених на той момент країн досяг переломного моменту, пов'язаного з крахом механізмів саморегуляції, що ґрунтуються на цінностях. Ця подія супроводжувалася подальшим розвитком капіталізму та великими соціальними потрясіннями. Однак капіталізм спромігся протистояти їм і довести свою виживаність та здатність до постійних змін. На цьому факті наголошували Ф. Енгельс і К. Маркс у своїх пізніх працях¹.

Перший автор зазначав, що поява капіталістичних монополій зробила соціалістичну революцію справою минулого, і визнавав, що виникнення монополій вимагало зміни стратегії пролетаріату для досягнення нового порядку. Однак швидкість соціальних змін і послідовна смерть цих авторів не дали змоги розробити й представити детальну стратегію дій пролетаріату в нових умовах. Слід зазначити, що піднесення економіки в другій половині XIX століття, спричинене науково-технічними змінами, призвело до помітного покращення становища пролетаріату та формування більш заможної його частини - середнього класу. Ці зміни також вплинули на еволюцію інститутів політичної демократії. З цими змінами необхідність якнайшвидше розв'язувати проблеми та завдання, які ставило життя, ставала дедалі очевиднішою та нагальнішою. Соціал-демократична течія, яка згодом породила дві марксистські течії - ліберально-реформістську та революційно-

¹ Шморгун П. М. Карл Маркс і Україна. 1968. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Marks_Karl

радикальну, почала перейматися цими питаннями й шукати відповіді на поставлені ними проблеми¹.

Друга течія остаточно відокремилася від соціал-демократичного руху 1919 року як вкрай ліве крило. Представники цього крила сформували Третій, або Комуністичний Інтернаціонал, про який йтиметься в наступному розділі. У зв'язку з вищесказаним виникає кілька запитань. По-перше, чи можна вважати ці рухи логічною спадщиною марксизму; по-друге, якщо так, то якими є їхні прояви; якими є причини та конкретні прояви реакції представників робітничого класу на такого роду зміни; і по-третє, якої форми, на їхню думку, вони мали набути? Для того щоб зробити досягнення і невдачі представників цієї тенденції яснішими і зрозумілішими, необхідно спочатку визначити етапи капіталістичного розвитку, що дасть нам змогу об'єктивно, нехай і спірно, показати еволюцію марксистської економічної думки. Г. Плеханов, піонер марксизму в Російській імперії, вивчав капіталізм і його розвиток і наприкінці життя визначив етапи зміни старого суспільства як спершу грабіжницький у національному та міжнародному контексті, потім лібералізм із демократичними елементами і, нарешті, розвинена система соціального захисту. Прикметно, що він виокремив гуманістичний і демократичний, у рамках якого було розроблено систему соціального захисту. Підсумковий висновок провідних соціал-демократів Росії був однозначний. Ця форма капіталізму показує, що вона не потребує труни. Радикальні зміни в суспільстві вимагали оцінювання положень і досягнень тогочасного марксизму, виокремлення того, що застаріло, і посилення того, що не відіграло важливої ролі або не існувало зовсім. Такий підхід призвів до

¹ Шморгун П. М. Видання і розповсюдження творів К. Маркса на Україні // Український історичний журнал. № 4. 1968. С. 18-22. URL: <http://resource.history.org.ua/issue/journal/1968/4>

появи ревізійонізму, основну тезу якого можна було продемонструвати, визначивши суть соціал-реформізму та його економічних концепцій¹.

Як уже згадувалося вище, ця тенденція виникла і розвивалася на базі німецької соціал-демократії, заснованої на ідеях Другого Інтернаціоналу, яка отримала назву ліберального реформізму. Основними теоретиками були Карл Каутський (1854-1938), Рудольф Гільфердінг (1877-1941) і Едуард Бернштейн (1850-1932). Захищаючи інтереси пролетарів та інших знедолених верств більшості тогочасного суспільства, ці економісти вбачали в них радикальні зміни та зазначали, що капіталізм на той час мав великі перспективи для трансформації й адаптації до нових умов².

Разом із цими подіями розпочався пошук шляхів адаптації мас до нових умов життя. З одного боку, тривала реалізація теорії Карла Маркса про розвиток і розширення стратегії робітничого руху, а з другого боку, еволюція, а не революція, показала, як пролетаріат може поліпшити свої умови через активну участь у процесі виробництва, у розподілі його результатів і в демократизації життя. Теорія Маркса стала початком трансформації ідеології пролетаріату. Тому ідеї та праці Е. Бернштейна як учня К. Маркса мають стати вступом до розуміння як його власних здобутків як представника ревізійонізму, так і неточностей та помилок у його критиці свого вчителя. Основою методу розв'язання цієї проблеми має стати відокремлення пророчої функції вчення Маркса від його безпосередньої застосовності до практики, як, наприклад, проблемна інтерпретація економіки західними вченими. Однак у такого підходу є одне застереження - розгляд цих питань останніми має

¹ Х. Раковський Й. Н. З історії дослідження теоретичної спадщини К. Маркса в УРСР. № 5. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8409/Galan.PDF;jsessionid=573ABC28AD35FE892271275097DE4E61?sequence=1>

² Пашук А. І. Франко І. про марксизм і соціал-демократизм: монографія. 2013. 174 с. URL: bis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28<>A%3DПашук%20А%3C%29&Z21ID=&

інтерпретуватися на основі поглядів правлячого класу суспільства, а не робітничого класу¹.

Піонером пролетарського підходу до розв'язання безпосередніх економічних проблем нових умов стали праці Едуарда Бернштейна, які у 1899 році були видані окремим томом під назвою «Проблеми соціалізму і завдання соціал-демократії»², що ґрунтувався на перегляді марксистської доктрини, новому розумінні природи руху пролетаріату, а також тактики і стратегії побудови соціального суспільства.

Насамперед необхідно відзначити і звернути увагу на аргументи Е. Бернштейна, що стосуються критики вчення Маркса на основі його пророчої функції, яка тісно пов'язана з методом діалектичного матеріалізму. Саме критика Е. Бернштейна дозволила розкрити трансформацію капіталізму за законом додаткової вартості. До речі, подальші події довели справедливість вчення Маркса про евтаназію (смерть) капіталізму, за висловом Дж. М. Кейнса, але врешті-решт не революційним, а еволюційним шляхом через поступове усунення форм вартості та широке використання процесів соціалізації за умови збереження існуючого ладу за допомогою процесу соціалізації³.

Що стосується іншого аспекту цієї проблеми, а саме введення принципів економічної теорії, то К. Маркс не ставив його як основну мету освіти. Виходячи з цього, Е. Бернштейн має рацію, вказуючи на відсутність у працях Маркса кодексу індивідуальної поведінки, фаталізм його вчення, недооцінку ролі особистості та перебільшення значення радикальних форм політичної боротьби. Однак дослідник не має рації і щодо відсутності перспективи, оскільки висновки, на яких Маркс ґрунтував своє застосування теорії вартості

¹ Маркс К. Хронологические выписки. Тетрадь IV. 1946. URL: <https://prussia.online/books/hronologicheskie-vipiski>

² Бернштейн Э. Условия возможности социализма и задачи социал- демократии . 1906. 240 с. URL: https://archive.org/details/usloviia_vozmozhnosti_sotcializma_i_zadachi_sotcial_demokratii/page/n1/mode/2up

³ Донцов Д. Енгельс, Маркс і Лясаль про «неісторичні нації» // Мислене дерево. 2019. С. 1-5. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/EngelsNonHistNations.html>

та гегелівського діалектичного методу історичного матеріалізму до дослідження й вивчення капіталістичного суспільства, було успішно підтверджено у ХХ та на початку ХХІ століть.

Тепер ми звернемося до можливостей застосування теорії Маркса на практиці. Ці можливості доволі обмежені, оскільки мало перетинаються з практичними додатками і не дуже корисні для пояснення руху цін і заробітної плати. Е. Бернштейн розробив власну методологію, включно з результатами німецької історичної школи, що розглядала роль і значення багатьох чинників, не пов'язаних з економікою, можливість еволюції людини, теорію меж, А. Сміта, теорію витрат виробництва тощо, та презентував власну методологію. Тому необхідно відвести відповідне місце поняттям права і моралі, а також розвитку і впливу продуктивних сил і відносин, вплив історичних і релігійних традицій, географічних та інших чинників того періоду, і, звісно, характеру і розумових здібностей людини¹.

Ця точка зору близька до поглядів А. Маршалла, для якого економічна теорія була насамперед практичним застосуванням усіх теоретичних доктрин, а не лише економічних. Слід зазначити, що Е. Бернштейн вказує на відсутність різниці між трудовою теорією вартості та теорією граничної корисності. Це пояснюється тим, що і перший, і другий підходи засновані на концепції єдиного фактора мінової вартості, а на практиці можуть використовуватися обидва фактори. Виходячи з цього, вчені рекомендують використовувати категорію «економічна вартість» як комбінацію трудової вартості та граничної корисності, але це має свої недоліки. Ігнорування марксистами боку споживчої вартості та нездатність перетворити природу праці з простої, що створює вартість, на складнішу призвели К. Маркса до неправильного тлумачення концепції капіталістичного нагромадження, де він визначив абсолютне

¹ Компан О. С. Кипень у «казані історії». 2016. 24 с. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/125196>

руйнування і відносне банкрутство пролетаріату як провідну тенденцію суспільного господарства. Він розрізняв обидві форми¹.

У ХХ столітті перша теза стала суперечити фактам дійсності. Друга теза виникла насамперед тому, що створені капіталом умови для розвитку людини як гармонійно розвиненої особистості вступили в суперечність зі створеними капіталізмом можливостями для такого розвитку. З початком ХХ століття перша теза почала ставати фактом. Понад те, виявилось реальне прагнення поліпшити становище робітничого класу шляхом глибоких перетворень і якісної зміни рівня життя працівників.

У розвинених фабричних галузях існують цілі класи диференційованих робітників, причому між цими групами існує лише помірне відчуття спільного керівництва. Згодом процес капіталізації та соціалізація, що супроводжувала його, відкрили нові джерела для руйнування ієрархії та пошуку компромісів між класами. Проблема нагромадження капіталу у вченні Маркса, проілюстрована через зростання процесу соціалізації та послаблення аристократичної власності, створює привид нового порядку².

Однією з його форм є розширення числа і розмірів великих підприємств, які починають включати у сферу своєї діяльності дрібне виробництво, спричиняючи його часткове зникнення і відповідно витіснення. Ревізіоніст Е. Бернштейн представив концепцію капіталістичного нагромадження Маркса в теорії збереження дрібного капіталу і дифузії власності внаслідок розвитку акціонерних товариств і децентралізації капіталу. Збільшення сукупних активів не обов'язково відбувається за рахунок скорочення великого капіталу,

¹ Компан О. С. Культурна спадщина в світлі марксистсько-ленінської теорії. К., 1970. 48 с. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/72>

² Лещенко М. Н. Карл Маркс і Україна 1983. № 5. С. 39-48. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21CO M=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=journal_1983_5_3

а радше характеризується збільшенням кількості капіталістів різного рівня, поряд з існуванням середніх і дрібних підприємств поряд із великими¹.

Загальний процес нагромадження капіталу, стверджує Е. Бернштейн, перешкоджає розвитку акціонерного капіталу і значно стримує тенденцію до концентрації внаслідок суттєвого дроблення вже сконцентрованого капіталу. Водночас «соціальна функція підприємства» або «соціальна програма» спрямована на підвищення продуктивності праці та зниження витрат на виробництво товарів і послуг. У результаті Е. Бернштейн досить переконливо показав, що соціальні наслідки суперечностей Маркса здаються сильнішими за реальність, оскільки не враховуються пом'якшувальні обставини².

Досліджуючи монополії виробництва у формі картелів, трести та процеси їхньої диверсифікації, еволюцію кредитних систем, засобів зв'язку, інформації тощо, дослідники показали, що за умов дедалі більш організованої капіталістичної системи капітал створює нові можливості для подолання ринкового безладу й усунення кризових явищ, за яких демократія усвідомила, що соціалізація є також метою та засобом завоювання цієї форми соціалізму і, таким чином, стає формою для його реального здійснення. Водночас соціалізм вивчався як рух до кооперативного суспільного ладу, який підніс пролетаріат до статусу власника і громадянина, тим самим зробивши його повноправним учасником суспільного процесу. Виходячи з цього, дослідник приділяв велику увагу розвитку споживчої кооперації. Він вбачав у споживчих кооперативах інструмент, за допомогою якого пролетаріат міг би здобути значно більшу частку суспільного багатства без прямого руйнування наявної системи³.

¹ Маркс К. і Фрідріх Енгельс про диктатуру пролетаріату. 1921. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/19076-dran-e-karl-marks-i-fridrih-engels-pro-diktaturu-prolyetariyatu/>

² Маркс К. Разоблачения дипломатической истории XVIII века. 1989. 65 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010001>

³ Матвиенко В. П. Желанное и действительное: Права ли классики: О некоторых практических и теоретических последствиях совершенного К. Марксом отрыва материального от идеального в теории диалектического развития. К., 2003. С. 12-43. URL: https://v-matvienko.com.ua/wp-content/uploads/2021/04/filosovsk_ekon.pdf

Науковці протиставляли демократію як спосіб досягнення «класового миру» диктатурі робітничого класу, наголошуючи на тому, що лібералізм сучасного суспільства слід розвивати, а не знищувати, та прагнули посилити вплив і дію демократичних економічних і політичних інститутів через профспілкову та парламентську діяльність. Вони необхідні для того, щоб подолати абсолютне панування капіталізму, дати пролетаріату змогу безпосередньо впливати на виробництво і здійснити мирний перехід до суспільства, заснованого на соціалістичних принципах.

Таким чином, Е. Бернштейн спирався на нові принципи вчення К. Маркса щодо аналізу дійсності, який розглядав багатовимірну еволюцію суспільства та вирішив урахувати не тільки його об'єктивні закони, а й моральні та правові норми, релігійні традиції, власну природу людини та її духовні складові, а надалі зважати на інтереси всіх класів суспільства та збагачуватися. Це стало головним принципом у розв'язанні економічних проблем з метою забезпечення благополучного життя для всіх класів суспільства.

2.2 Теорія соціалізму І. Франка

Один із найвідоміших українських соціалістів І. Франко чимало розмірковував про українську націю, її форму та майбутнє, а також про інститут держави у своїх працях про поезію, політику та філософію. На відміну від публіцистичної прози, яка часто ґрунтується на науковому підході, поезія - явище неоднозначне і сприймається по-різному залежно від індивідуального контексту та розуміння. Уважний погляд виявляє численні відмінності між тим, що Іван Франко висловлював у власній поезії, і тим, що він писав у своїх наукових і публіцистичних працях¹.

¹ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. 2009. 328 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_Dovidkovyi_tom/

У поезії про державу, національні питання та патріотизм Франко - своєрідний бард, який надихає та висловлює сподівання свого народу; у публіцистиці - запеклий прагматик і справжній державний діяч. Звісно, поетичне і журналістське вираження його поглядів на державу доповнюють одне одного й уточнюють їхній зміст, тому для повнішого і яснішого розуміння потрібна увага як до поезії, так і до журналістики Івана Франка.

У своїх творах, присвячених питанням пліток і філософії, Франко порушує три основні питання.

1) Обґрунтованість і вірогідність форм державності України (національна чи територіальна автономія, федерація та політична незалежність).

2) Оптимальна структура і форма такої держави.

3) Співвідношення державних пріоритетів та прав і свобод людини.

У цьому розділі простежуються погляди Івана Франка на український погляд на державу. За останні 30 років з'явилося чимало публікацій на цю тему, але проблема полягає в тому, щоб зрозуміти, що саме Франко мав на увазі під тими чи іншими термінами і поняттями, і на цій основі якомога повніше реконструювати перебіг його думок і поглядів¹.

1878 року він опублікував публікацію без назви (передруковану в українському виданні під оригінальною назвою «Що таке соціалізм?»)². Франко, який добре знався на марксизмі (спираючись на вчення Карла Маркса, знаменитого німецького соціаліста), вірив у «розвиток кожного народу». По-справжньому відкрита і вільна політична система може виникнути тільки тоді, коли політична система розглядається як найбільш вільна і та, яка гарантує математичне існування народів. Як аргумент проти національної держави він повторив марксистську тезу про економічну експлуатацію як найбільше зло,

¹ Франко Іван. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Рекол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. // Наук. Думка. 2006-2010. Т. 54. 2010. 1216 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t54/

² Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 45. 1986. С. 44-56. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t45/

на соціальні здобутки, що оцінка соціальних здобутків веде до сили держави, але в чистому вигляді, відповідно до догматів соціалізму, він є підставою для відмови від боротьби за незалежність та підпорядкування її соціальним пріоритетам, чому чого не повинно було бути. Понад два десятиліття по тому І. Франко, що вже став незалежним мислителем, у статті «По за межами можливого»¹ відкинув тезу про рівнозначність своєї країни й гнобителів інших країн і, поставивши на перше місце національні пріоритети, вказав, що боротьба за ліквідацію економічної експлуатації мусить бути боротьбою за ліквідацію своїх та чужих визискувачів, а в разі такого вибору, можливо, спершу чужих, потім своїх власних визискувачів. Раніше, у листі до Ольги Рошкевич від 20 вересня 1878 року², Франко висловив свою віру в можливість федерального вирішення етнічного питання в майбутньому «соціалістичному політичному світі». Культурні народи увійдуть у вічну федерацію самі з собою, і всі можливі наслідки їхніх дій вирішуватимуться обраним міжнародним судом. За цих умов держава могла б вільно розвиватися далі, оскільки «соціальна юриспруденція не протистоїть розвитку держави».

У своїй статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи»³ Франко закликає: «Ми (галицькі) та українські (наднепряньські) письменники вже давно говоримо про самодостатність, але поки що не можемо цього зробити. Або ще не спромоглися чітко й недвозначно висловити своє право на політичну самостійність як вільну спільноту народів – трудящих української нації проти інших слов'янських і неслов'янських народів – на об'єднання». Однак це був не той випадок, коли Франко переконливо довів незалежність українського народу в політичному розумінні, оскільки пізніше він проповідував необхідність «повної політичної та соціальної свободи». У листі

¹ Франко І. По за межами можливого. 1900. Т. 12. 9 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Po_za_mezhamy_mozhlyvoho/

² Франко І. Зібрання творів у 50 Т. // Наукова думка Т. 48. 1986. С. 108-119. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1878/1878-09-20.html>

³ Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи // Правда. 1878. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Literatura_ii_zavdannia_i_naivazhlyvishi_tsikhy/

від кінця червня 1879 року Франко співвідніс це з опублікованою того ж року тезою про те, що національне питання буде вирішено шляхом створення соціалістичної федеративної держави. Характерно, що в листуванні з Михайлом Павликом у листі від кінця червня 1879 року¹ Франко обстоює пріоритет соціального розвитку. Він обстоював примат соціального розвитку і висміював консерватизм незалежних українських центристів, особливо народовольця Володимира Барвінського.

Труднощі й суперечності примирення етнічного питання із соціалістичною доктриною наочно показані в памфлеті «Програма галицьких соціалістів» (Program galicyjskich socjalistów), написаному Франком 1880 року спільно з польськими політиками Болеславом Червенським і Рудацем Інландером, чітко представлена в памфлеті. Текст цього памфлету свідчив: «Незважаючи на те, що в ньому йшлося, що «національна справа соціалізму є другим пріоритетом», автори також заявили, що... ми виступаємо за найширшу федерацію і переконані, що всі народи можуть успішно розвиватися тільки за умови незалежного існування і повного самовизначення. Наше бажання полягає в тому, щоб польський і український народи стали незалежними національними утвореннями»². У своїй рецензії на книгу Пантелеймона Куліша Франко дає дві різні відповіді на питання про українську державу³.

«Торкаючись минулих історичних подій, він шкодує, що українські землі під козацьким пануванням не змогли стати незалежними. Якби за допомогою Мазепи ми змогли перемогти Польщу в період Польської спадщини, хто знає, чи не була б Україна сьогодні своєю незалежною державою?». У цьому зв'язку крилата фраза Франка на адресу Тараса Шевченка «За мертвих і за живих...» піддається критиці: «У моєму власному

¹ Франко І. Зібрання творів у 50 т. // Наукова думка Т. 48. 1986. С. 187-190. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1878/1878-09-20.html>

² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 на підставі споминів. 1926. 736 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014109>

³ Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції // Хуторна поезія. 1882. С. 112-137. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9986>

домі в мене є моя правда, моя сила і моя воля. «...» У майбутньому воля нашого українського дому неможлива без волі всіх сусідніх слов'янських домів одночасно, і ця воля також неможлива без волі всієї Європи. Іншими словами, воля, свобода, щоб стати дивовижною, новою волею серед нас, повинна бути заснована на універсальній, загальній людській волі»¹. Звісно, що більш вірна сусідня країна ліберально-демократичним принципам (І. Франко мав на увазі соціалістичні), то краще вона підходить для «волі» свого сусіда, але це не означає, що окремі країни не можуть стати достатньо вільними самі по собі завдяки цим внутрішнім умовам.

У своїй статті «Наше нинішнє становище» Франко заявляє: «Ми, русини, завжди були і залишаємося автономним і федеративним народом. Ми переконані, що тільки через культурну, адміністративну й судову автономію окремих племен і розширення, наскільки це можливо, їхніх дружніх федеративних зв'язків можна буде відродити наше національне життя»². Так говорив польський посол про розширення галицьких Національних зборів, про що польський посол просив Національну раду у Видному. І це попри те, що Франко раніше послідовно закликав галичан і дніпрян проголосити право на політичну незалежність українців. Однак тепер він виявляє політичне небажання і відверту пішохідність у своїх висловлюваннях. Цей обережний вислів (не пов'язуючи його з соціалізмом і не критикуючи поділ національної території Галичини) відповідав як місцевим побоюванням, так і поглядам народних представників Драгоманова.

Згідно із заявами Северини Данилович, написаними в 1930-ті рр.: «Здається, 1883 року відбулося спільне засідання для складання проєкту договору між Польщею та Україною «...». Я, українці Франко та Іван Бейла, а

¹ Нахлік Є. Тарас Шевченко в літературно-художній та філософсько-публіцистичній інтерпретації Василя Пачовського // Нахлік Є. «І мертвим, і живим, і ненародженим», і самому собі: Шевченкове ословлення минулого, сучасного й майбутнього та власної екзистенції / Євген Нахлік. Л., 2014. С. 424-438.

² Пашук А. І. Франко І. про марксизм і соціал-демократизм: монографія. 2013. 174 с. URL: http://bis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28<>A%3DПашук%20А%3C.>%29&Z21ID=&

також такий собі Залеський, студент з Дасинського, Бісловека і Барщави, який є чинним депутатом парламенту, з трепетом підписали угоду «...» Потім вони разом домовилися. Об'єднатися з українцями в боротьбі проти російського режиму і прагнути до створення федеративного союзу держав, заснованого на соціалізмі та демократії»¹. Йдеться про одного з братів родини Дашинських, польського публіциста, який мешкав у Львові з 1882 року. Це був громадський і політичний діяч Фелікс Дашинський (1863-1890) або політичний і державний діяч Ігнацій Дашинський (1866-1936).

Насправді ця подія відбулася дещо пізніше в часі, з приїздом до Львова 1855 року польського політичного діяча та видавця-пропагандиста Болеслава Віславека (1855-1937). Таким чином, у розв'язанні національного питання у 80-х роках XIX століття І. Франко керувався принципами федералізму і соціалізму. Якщо на зламі 1870-1880-х років Франко обговорював питання національного відновлення України та її майбутньої форми у зв'язку з ідейною боротьбою галицького народу і суспільства, то в 1890-х роках каталізатором реалізації цього питання стали «молоді» радикали, а в 1890-х роках «молоді» радикали першими взяли за питання про українську державу².

На установчих зборах Русько-української республіканської партії (РУРП) 4-5 жовтня 1890 року Франко рішуче відкинув пропозицію В'ячеслава Бузиновського. Пропозиція В'ячеслава Бузиновського полягала в тому, щоб вписати в більшу частину програми вимогу про відновлення української держави та поділ Галичини, принаймні, на польську (західну) й українську (східну) частини, оскільки він вважав це необхідним для мобілізації місцевих українських і польських селянських сил у боротьбі проти аристократії. Іван Франко, виступаючи в дуже різкому тоні проти поділу поліції, заявив, що нам необхідна регіональна єдність, бо тільки тоді ми зможемо домогтися

¹ Павлик М., Франко І. Руске державне право і народна справа / Редакція // Народ. 1891. № 1, 1.І. С. 9.

² Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX – початок XX століття. 1999. 248 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001601>

громадянської рівності та миру з панами. Коли прийде загальний польський націоналізм і відома маленька польська мазурія почне бити чолом українським зерном і нападати на польську шляхту разом із нами. Якщо земля буде поділена між Польщею й Україною, такий союз із польським селянством буде неможливий¹.

Натомість важливіше сприяти встановленню суспільно-політичного лідерства, бо це дасть змогу створити справді народну форму самоврядування. Політична самостійність у наш час – справа дуже дорога. Для її створення і підтримання потрібно багато праці та капіталу, які легко можна було б витратити на існуючу державу і використати для того, щоб зробити життя трудящих зручнішим.

Приклади Сербії, Болгарії та Румунії наочно показують, що політична незалежність, нехай навіть дуже дорога, однаково не означає зміни долі трудового народу і не захищає всю «самодостатню державу» від економічної та політичної експлуатації з боку інших. Сьогодні, коли капіталізм розвинений значною мірою, незалежність малих політичних держав є майже простою фікцією, люди зможуть керувати своїм обцинним життям тільки тоді, коли соціалістична ідея буде повністю впроваджена в їхнє життя².

Франко і Павлик наводять негативні приклади націоналізму, який привів більшість чеських інтелектуалів до чистого націоналістичного фанатизму, наприклад, вважаючи своїм обов'язком не прочитати жодної книжки німецькою мовою. Більше, у контексті загальної напруженості націоналізм перебуває в категорії “аж дуже хороших хлопчиків”, які нерозважливо експлуатують мізки своїх товаришів по роботі. Стаття показує, що автор орієнтувався на демократичну націю, а не на державу як особливу форму політичної організації народу. Такою є думка віденських «радикалів» про

¹ Пачовський В. Світова місія України / Василь Пачовський. Перемишль, 1933. С. 4. Пачовський В. Світова місія України / Василь Пачовський. Перемишль, 1933. С. 4.

² Компан О. С. Єдність світового історичного процесу. 1966. 48 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0000360>

«народну автономію, за якої народ сам управляє всім своїм життям своїми руками». Це тому, що лише дуже малою мірою соціальне життя регулюється політичними правилами.

У більш ранній статті «Формальний і реальний націоналізм»¹ (1889) Франко писав, що національність у всіх її суттєвих формах (мова, звичаї, одяг тощо) є лише одним із явищ нового часу світу, проявом нарівні з економічним, граматичним, освітнім тощо. Рівність (цивільних) прав громадян – усього лише мрія, догма або штучне тепличне творіння. Країні, яка помирає від голоду, країні, де 90% населення не вміє читати і писати і практично не має політичної волі, потрібні хліб, алфавіт і конституція. Театри, національні концерти, романтика і поезія малоефективні.

Питання, порушені в цих статтях, спірні і якоюсь мірою обґрунтовані. Але давайте тепер змістимо акцент на ситуацію того часу. Франко вбачав у введенні націоналізму поліпшення економічного становища руських робітників, повна освіта всіх українців рідною мовою, розвиток, наскільки можливо, нашої мови і приведення її нарівні з усіма мовами освічених народів. Інакше кажучи, це мало забезпечити політичні та соціальні права і свободи, поліпшити добробут українців в Австро-Угорщині та підняти рівень їхньої культури й освіти. Крім того, наявність української мови як рідної сприяла передачі загальних гуманітарних знань, і водночас очікувався розвиток української мови як літературної. Водночас пріоритетними були правові та соціально-економічні здобутки. Пізніше Олександр Барвінський зазначав, що доктор Франко був дуже знаменний тим, що йому було байдуже, чи хтось питає польською, чи російською, чи російською, що, як критикував Барвінський, належить до легковажної рубрики націоналізму рідної мови. Однак насправді окремі обвинувачені зазвичай стурбовані тим, який вирок

¹ Франко І. Формальний і реальний націоналізм // Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах // Наукова думка. 1980. Т. 27. С. 355 -363. URL: <https://www.ifranko.name/uk/Publicistics/1889/FormalnyjIRealnyjNacionalizm.html>

вони отримують, і найменше їх хвилює те, як відбуватиметься судовий розгляд. Однак сам факт того, що підсудні можуть використовувати українську мову і що судді зобов'язані її використовувати, розширив сферу її функцій і підвищив її суспільний статус і соціальну помітність¹.

Франко-публіцист, вдумливий аналітик, дивився на реальні проблеми, ставив конкретні запитання і вважав, що не тільки український народ відчуває сильне бажання автономії, тому що приваблива за своєю суттю концепція «повної автономії» без ретельного планування була, мабуть, дуже задушливим терміном. І що «молоді українці» мають найбільший потенціал для підтримки «російського федералізму». Водночас його еволюційний погляд на світ і спостереження за непохитним перебігом історії не належать до наукової чи навіть метафізичної футуристичної публіцистики. Франко зауважив, що автор програми абсолютно невиправдано приписує науці твердження на кшталт «Україна завжди була такою»².

2.3 Теорія К. Каутського

Зростаюча монополізація економіки, посилення ліберальних процесів у політичному й економічному житті суспільства, а також розвиток і формування світової ринкової економічної системи вимагали постановки й розв'язання нових для того часу проблем еволюції капіталістичної системи. Карл Йоганн Каутський, лідер соціал-демократичного руху в Австрії та Німеччині (1854-1938), цими тезами продовжив перегляд положень марксизму. Він стверджував неминучість соціалізму як явища, зумовленого об'єктивними причинами, підготовленими розвитком людського суспільства, і

¹ Пашук А. І. Франко І. про марксизм і соціал-демократизм: монографія. 2013. 174 с. URL: [bis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28<>A%3DПашук%20А%\\$<.>%29&Z21ID=&](http://bis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28<>A%3DПашук%20А%$<.>%29&Z21ID=&)

² Франко Іван. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Рекол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. // Наук. Думка. 2006-2010. Т. 54. 2010. 1216 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franco/Zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t54/

проголосив імперіалістичну теорію як конкретний тип політики завоювання розвиненими країнами сільськогосподарських районів¹.

Дослідник вважав, що зі зростанням ролі економічних монополій посилюється суспільний характер виробництва та об'єктивний характер економічної еволюції, що робить недоцільним захоплення влади робітничим і селянським класами шляхом збройних державних переворотів. Він навів аргументи на користь теорії стадії «суперімперіалізму», стадії, на якій капіталізм проходить через «мирне зростання» до соціалізму, як нової економічної політики розвинених країн, які прагнуть розширити й зміцнити свій вплив шляхом узгодження власних інтересів².

Розвиток світової економіки на основі об'єднання великих монополій в окремих галузях у єдиний глобальний картель створить умови для цілеспрямованого регулювання діяльності підприємств у світовому масштабі, усунення конкуренції та заміни хаосу у виробництві плановим регулюванням, що може призвести до значного зростання продуктивних сил людства за умов демілітаризації, оновлення виробництва та демократизації. Науковець твердо дотримувався уявлення про необмежену еволюцію суспільства на основі науково-технічних досягнень і використання кризи надвиробництва для найкращого функціонування економічних механізмів³.

Каутський поставив питання про економічну і політичну демократію в центр аналізу динаміки суспільного розвитку і переглянув концепцію «соціалізації» в марксистському сенсі. Адже сам процес передання засобів виробництва в державну власність і встановлення державного контролю над економікою, представлений в ідеї «державного соціалізму», не гарантує, на думку Бернштейна, соціалізму⁴. Наведена теза є правильною, якщо розуміти

¹ Українське питання / укр. пер., упоряд., передм. та прим. М. Тимошик. 1997. 218 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001350>

² Пачовський В. Світова місія України-Василь Пачовський. Перемишль, 1933. С. 4 URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/pachovskyj-v-svitova-misiya-ukrayiny/>

³ Пачовський В. Світова місія України-Василь Пачовський. Перемишль, 1933. 16 с.

⁴ Бернштейн Э. Условия возможности социализма и задачи социал- демократии . 1906. 240 с. URL: https://archive.org/details/usloviia_vozmozhnosti_sotcializma_i_zadachi_sotcial_demokratii/page/n1/mode/2up

соціалізацію в трактуванні І.В. Сталіна, але неправильно в трактуваннях К. Маркса і В.І. Леніна. Наприклад, останній розрізняв «практичну» і формальну соціалізацію, а перший показав це на прикладі критики трактування відомим французьким економістом П.Ж. Прудоном власності та її перерозподілу. На думку Каутського, головним із них є демократія як невіддільна риса соціальної природи людини, ідеал і мета соціалістичних перетворень у суспільній організації виробництва, а також у демократичній організації суспільства¹.

Таким чином, на його думку, без демократії немає соціалізму. Ця позиція, якщо розуміти її як шлях до соціалізму в нових умовах, у яких Маркс не жив, не суперечить первісному марксизму. К. Каутський визнавав, що марксистська ідея про те, що класова боротьба є рушійною силою суспільного розвитку, не підходить для розуміння логіки історичного прогресу. Він визнавав, що це не так. Як показують дослідження, класичний підхід виявився надзвичайно ефективним для прогностичної функції економічної теорії та узгоджується з практикою розвитку з двох причин.

По-перше, Маркс ніколи не робив це головним питанням своєї теорії, а по-друге, теорія і практика пов'язані, але не одне й те саме. К. Каутський інтерпретував це як те, що держава є важливим органом економічного управління, що підлягає громадському контролю. Вона є гарантією громадянського миру, що ґрунтується на демократичному та політичному консенсусі².

На думку дослідника, соціалізм не є готовою формулою на всі часи, а лише створює нові рухи та форми розвитку. Соціалізм як засіб визволення пролетаріату неможливий без демократії, яка вимагає не лише звільнення праці від капіталістичного гніту, а й необхідних економічних умов. Моральні та інтелектуальні передумови, які мають дозріти в рамках існуючого ладу, що

¹ Гермайзе О. Українські соціалісти та основоположники наукового соціалізму // ЖР. 1925. № 1-2.

² Донцов Д. Енгельс, Маркс і Лясаль про «неісторичні нації» // Мислене дерево. 2019. С. 1-5. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/EngelsNonHistNations.html>

поєднує приватну та колективну власність, який став піонером державного планування та ринкового забезпечення. Цікаво порівняти ці положення з відомим висловлюванням В.І. Леніна: «Соціалізм є жива творчість мас». Це не що інше, як прояв демократії. Інша річ, що Леніну так і не довелося за життя реалізувати цю ідею на практиці. Як це давалося його учневі Й. В. Сталіну, ми знаємо.

К. Каутський визнавав реформування основним засобом соціальної реконструкції при збереженні класового миру і простору при переході до соціалізму мирним шляхом через правління парламентської більшості. Цей учений увійшов в історію економічної думки як перший теоретик, який порушив питання про взаємозв'язок і взаємозалежність демократії та соціалізму. Його ідеї дали поштовх подальшим дослідженням перспектив соціалістичної економіки та ролі держави і ринку у виробництві й розподілі демократичних благ¹.

2.4 Теорія Рудольфа Гільфердінга

До ліберального крила європейської демократії належали також видатний німецький державний та політичний діяч Рудольф Гільфердінг (1877-1941), один із лідерів соціал-демократичного руху в Австрії та Німеччині, який одним із перших досліджував нові тенденції в розвитку капіталізму наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття у своїй фундаментальній праці «Фінансовий капітал»² (1910) показав виникнення та еволюційний процес розвитку капіталістичного кредиту, фінансового капіталу та поглиблення економічних монополій. Поширення аукціонної технології та розвиток акціонерного капіталу, прибутку засновника, фіктивного капіталу

¹ Котов Ж. В. Логика развития мысли молодого Маркса в процессе выработки историко-материалистического воззрения. Проблемы соотношения политики и экономики в работах К. Маркса 1835-1844 гг. 2010. 162 с. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/6789>

² Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма. 1959. 491 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1voRfNyyPhfEzehWEca54yZD1YJMzXsA/view>

тощо. Водночас, як і його попередники, він переглянув багато важливих аспектів марксистської економічної теорії¹.

Теоретичні та методологічні особливості економічної теорії вченого відбилися у виборі ним за науковий об'єкт капіталізм на найпізнішій стадії його розвитку, в епоху «фінансового капіталу». Р. Гільфердинг показав тенденцію до створення промислових монополій, стимульовану зростанням основного капіталу і прагненням банків усунути конкуренцію між контрольованими ними фірмами. У передмові до своєї головної книги «Фінансовий капітал»² він стверджує, що характерні риси сучасного капіталізму виражаються, з одного боку, у процесі концентрації, що виникає, знищенні вільної конкуренції через утворення картелів і трестів, а з іншого боку, через дедалі тісніші зв'язки між банківським і промисловим капіталом. Цей зв'язок дає змогу капіталу набувати форми фінансового капіталу і являє собою вищу і найабстрактнішу форму прояву капіталу. Р. Гільфердинг став засновником теорії організованого капіталізму, що ґрунтується на свідомому і плановому регулюванні суспільного виробництва фінансовим капіталом.

Так, на думку вчених, упорядкування фінансового капіталу як важливого факту виробництва призведе до зникнення регульованого ринку і замінить капіталістичний принцип вільної конкуренції соціалістичним принципом планового і розміреного виробництва. Він передбачає створення економічної демократії.

Важливим чинником концентрації влади в руках небагатьох великих капіталістів є розвиток корпоративізації, поширення якої через концентрацію влади призводить до централізації й економічний розвиток звільняється від проблем. Отже, з'являються зачатки єдиної, регульованої форми організації державної служби. Це обґрунтовує необхідність державного втручання у

¹ Левенець Ю. А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту-Український історичний журнал. 1992. №3. С. 23-31. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1992_3_23

² Гільфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма. 1959. 491 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1voRfNyyPhfEzehWEca54yZD1YJMzXsA/view>

сферу грошового обігу з метою створення думки для громадського контролю за виробництвом і поліпшення соціально-економічного середовища через залучення трудящих, шляхом розширення впливу працівників та їхніх профспілок на процес ухвалення рішень. Водночас фінансовий капітал робить значний внесок у перемогу капіталізму, універсалізуючи процес виробництва і створюючи механізми його контролю. Для цього необхідно через завойовану владу пролетаріату створити відповідальні виконавчі органи для управління основними галузями економіки. Виступаючи проти марксистської програми революційної перебудови капіталістичного суспільства, а не диктатури пролетаріату, він прагне свідомо сформувати «економічну демократію» на шляху мирного переходу до соціалізму. Він пов'язав її з організацією вільних профспілок у рамках профспілок і держави і вказав на необхідність підвищення статусу промислових профспілок. Він також виокремив два ключові напрями марксистського порядку денного: встановлення робітничого контролю над виробництвом і розширення участі робітників в управлінні капіталомістким виробництвом. Дослідження продемонструвало правильність ревізійнізму як системи поглядів на перебудову суспільства, коли були відкинуті всі слабкі сторони марксизму. Результатом стало перевиховання люмпенізованих мас, які побачили у К. Маркса гасло «рівності» і сприйняли його як засіб розорення чесних виробників¹.

Соціал-демократичний рух виник у Європі наприкінці XIX століття і спочатку був орієнтований на суто марксистські доктрини. Однак у XX столітті соціал-демократичний рух еволюціонував під впливом основних положень неолібералізму, інституціоналізму та доктрини «демократичного соціалізму» (термін уперше був використаний наприкінці XIX століття британським письменником Дж. Б. Шоу), еволюція соціал-демократичної

¹ Несененко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. Є. Сучасні економічні теорії: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ. 2017. 326 с. URL: <https://economics.studio/teoriya-ekonomicheskaya/suchasni-ekonomichni-teoriji-navchalniy.html>

думки розпочалася у формі наслідування еволюційної парадигми своїх попередників. Згодом вона перетворилася на вивчення розвитку процесів соціальних змін, принципів економічної діяльності та майбутніх суспільств. Це знайшло відображення в програмах соціал-демократичних партій Західної Європи у 20-30-х роках ХХ століття. Соціально-правові автори-реформатори виступали за проведення економічних реформ (плюралізація форм власності, справедливий і рівноправний розподіл виробництва і соціальної сфери), соціальних прав (наприклад, забезпечення прав і свобод особистості)¹.

З часом відмінності між ортодоксальним марксизмом і соціально-релігійним реформізмом ставали дедалі очевиднішими. Останній став розглядати соціалізм насамперед як систему і визнав первісне вчення кінцевою метою процесу соціалізації. Вона розпочалася в епоху капіталізму з реалізації людських цінностей поза власною волею. рівності, солідарності та суверенітету над суспільним життям, при цьому модифікуючи існуючі інститути буржуазії відповідно до стану суспільного розвитку, накопиченим досвідом і практичними діями. Якщо первісний рух рухався до нового суспільства через соціальну революцію, то другий рух бачив сенс у поступовій еволюції існуючого порядку через демократизацію всіх сфер життя. Поняття соціалізації також інтерпретується по-різному.

Так, якщо в первісному марксизмі соціальна влада розглядалася як щось досяжне без точного визнання її носіїв і форм організації. Так, у формалізмі соціального полегшення право контролю над засобами виробництва визнається як передача різним суспільним мистецтвам. І, нарешті, держава вперше визнається як інструмент у руках економічно сильного правлячого класу. У другому випадку вона функціонує як демократичний інститут, що діє в інтересах усього суспільства. Демократичний соціалізм став офіційною

¹ Сарбей В. Г., Шаблювский Е. С. Н. И. Костомаров в историографическом наследии Карла Маркса. 1967. № 8. 243 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sarbei_Vitalii/Pro_Marksiv_konspekt_rozvidky_M_Kostomarov_Hetmanstvo_Vyho_vskoho/

доктриною Соціалістичного Інтернаціоналу (1951). Ця доктрина заснована на результатах реальної практики реформування економічних систем західних суспільств¹.

Протягом ХХ ст. у життя розвинених країн світу було впроваджено кейнсіанську доктрину про необхідність використання ролі держави в забезпеченні ефективного попиту та участі трудящих в управлінні виробництвом. Регулювання соціальних процесів, проведення соціальних реформ тощо. У цьому контексті концепція «демократичного соціалізму» являє собою комплексну програму поступових соціальних реформ як засіб розвитку громадянського суспільства, заснованого на дусі фундаментальної цінності свободи, економічної системи, що рухається до соціалізації, варіант Заходу.

Стрижнем руху до соціалізму є встановлення демократичних засад у трьох галузях: політичній, економічній і соціальній. Політична демократія ґрунтується на демократичних принципах парламентаризму, профспілкового руху, економічного законодавства та економічної політики. Економічна демократія, яка є основою штучної демократії, базується на змішаній економіці як «третьому» шляху розвитку, відмінному як від державного капіталізму, так і від соціалізму. Плюралістичні форми власності, співіснування різних форм управління виробництвом і демократизація державного управління².

Соціал-демократія заснована на реформуванні соціальної сфери, активній соціальній політиці та широкому соціальному захисті. Громадськість на всіх рівнях відіграє суттєву і найважливішу роль у процесі ухвалення державних рішень у поєднанні з елементами ринку. Соціальне регулювання та співпраця становлять зміст економічної демократії. Важливим методом

¹ Х. Раковський Й. Н. З історії дослідження теоретичної спадщини К. Маркса в УРСР. № 5. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8409/Galan.PDF;jsessionid=573ABC28AD35FE892271275097DE4E61?sequence=1>

² Karl Marx u. Friedrich Engels Manifest der Kommunistischen Partei. 1848. 61 p. URL: <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1848/manifest/index.htm#topp>

досягнення цієї мети є концепція «змішаної економіки». Вона визначає плюралізацію форм власності, участь працівників у капіталі, доходах та управлінні, створення системи розподілу прибутку. Спеціалізовані державні фонди під контролем профспілок, нейтралізація капіталу, кооперативний соціалізм. Крім того, важлива координація роботи різних суб'єктів управління виробництвом, взаємодія менеджерів, власників і профспілок. Реформа органів управління, відображена в концепції виробничої демократії (представництво працівників в органах управління підприємств на всіх рівнях). Вона передбачає становлення демократичного контролю робітників над управлінням підприємствами, контроль над власністю робітників з метою захоплення управління підприємствами, спекуляція землею тощо.

Демократизація державного управління заснована на поєднанні ринкових і свідомих (колективних) методів регулювання на макрорівні. Державні органи відіграють важливу роль у соціал-демократії. Державні органи зобов'язані регулювати ринок на основі індикативних планів, такі як спільне управління інвестиційним процесом, участь трудящих у виробленні національної економічної політики для всіх верств населення тощо.

Чиста форма ринкового суспільства, в якому доступ до освіти, роботи, вільного часу, визнання та соціального забезпечення визначається виключно економічним статусом людини. Це така сама тиранія, як і правління бюрократичних мереж – виступають проти ринкового фундаменталізму соціал-демократ, коли метою є свобода ринку, свобода людського самовираження обмежується. У соціал-демократичній концепції державність є гарантією демократії, і поглиблюється, і є інститутом координації суспільних інтересів, де ринок залишається важливим механізмом стимулювання інновацій та виявлення спільних потреб¹.

¹ Бернштейн Э. Условия возможности социализма и задачи социал- демократии . 1906. 240 с. URL: https://archive.org/details/usloviia_vozmozhnosti_sotcializma_i_zadachi_sotcial__demokratii/page/n1/mode/2up

Демократичний соціалізм ґрунтується на рівних правах працівників на підприємствах і спільній відповідальності за економіку, що є принципом системи соціалістичного суспільства, який був суттєво визначений на різних етапах розвитку державного сектору.

Необхідно зазначити, що економічна модель, на якій ґрунтуються методи руху до побудови соціалістичного суспільства, в тому числі й методи руху до побудови соціалістичного суспільства, є теоретичною конструкцією. Вони втілюють економічну політику і будуються для приблизного опису економічних процесів за допомогою відносно невеликої кількості понять і змінних.

Наприклад, британська модель «корпоративістського соціалізму» ґрунтується на ідеї, в якій основі лежить ідея усупільнення виробництва через акціонування економіки й активізацію інтересів корпоративного капіталу та участі трудящих в управлінні. При цьому здійснюється громадський і трудовий контроль за діяльністю підприємств-активістів. Модель характеризується такими рисами:

- активне втручання держави в економічний процес і проведення реформ з метою поступової трансформації капіталізму в соціалізм;
- реформа власності шляхом націоналізації та акціонування підприємств;
- широке використання методів впливу на виробничий процес за допомогою директивної політики щодо державних і приватних підприємств;
- державний контроль над розвитком соціальних секторів, спільне управління розподілом доходів
- сильні профспілки, діяльність яких охоплює не тільки управлінські функції, а й організацію виробництва.

Західна модель «партисипативного соціалізму» ґрунтується на моделі демократичного соціалізму, що базується на еволюційному переході до нового

суспільства, заснованого на принципі конкуренції між зацікавленими соціальними групами. Вона включає скасування приватної власності, перерозподіл і вирівнювання доходів державою та розвиток системи соціального забезпечення. До його відмінних рис належать:

- скасування приватної власності не враховує загальних прав власності та централізованого втручання в економіку;
- справедливий перерозподіл і вирівнювання доходів з метою розвитку систем соціального забезпечення та колективного життя;
- еволюційний перехід до соціалізму через удосконалення управління, принцип згуртованості та співпраці соціальних груп інтересів;
- створення профспілкових фондів як засобу перерозподілу капіталу, передача деяких функцій приватних підприємств під контроль робітників.

Французька модель «самоорганізованого соціалізму» заснована на принципах демократичного соціалізму. Державна автономія виробництва і регіональних адміністративних одиниць, децентралізація і спільний контроль над цінами і використанням ресурсів¹.

Основними рисами цього підходу є:

- відмова від державної власності та розв'язання проблеми соціалізації шляхом розвитку приватного капіталу й активного державного регулювання соціально-економічної сфери;
- використання державно спрямованого планування, координація планування приватних підприємств як найважливішого етапу переходу до соціалізму.
- державний контроль за участю працівників в інтересах підприємств, розвиток самоврядування, ціноутворення, використання ресурсів і розвитку соціальної інфраструктури.

¹ Несененко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. Є. Сучасні економічні теорії: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ. 2017. 326 с. URL: <https://economics.studio/teoriya-ekonomicheskaya/suchasni-ekonomichni-teoriji-navchalniy.html>

- державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
- застосування протекціоністської політики для захисту національних виробників¹.

Державні методи «змішаної економіки» мають спільні риси. Вони спрямовані на розв'язання проблеми поєднання планових і ринкових механізмів регулювання економіки, створення умов для розвитку і співіснування різних форм власності, удосконалення адміністративної системи, розвиток самоврядування та участі трудящих в управлінні, формування громадянського суспільства та реформування соціальної сфери. Водночас існують відмінності, пов'язані з визначенням пріоритетів у реформуванні владних відносин і принципу участі трудящих в управлінні. Існують також відмінності у формі планування і контролю громадянського суспільства над економікою, способах втручання держави в суспільне життя, проведенні реформ у соціальній сфері².

Кінець ХХ століття ознаменувався розвитком соціал-демократичної економічної думки та економічними реформами, що ґрунтуються на цій думці. Це був новий етап науково-технічної революції, який проявився у формі модернізації та інформатизації економіки. Зміни в соціальній базі соціал-демократичного руху, що ґрунтуються на швидкому розвитку сфери послуг і збільшенні частки нового середнього класу. Зміни в соціальній базі соціал-демократичного руху, які ґрунтуються на зростанні частки нового середнього класу, включно з висококваліфікованими робітниками, підприємцями і дрібними бізнесменами, які працюють у сфері послуг. Посилення новоорденського мислення, тиск монетаризму і дедалі важливіша

¹ Несененко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. Є. Сучасні економічні теорії: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ. 2017. 326 с. URL: <https://economics.studio/teoriya-ekonomicheskaya/suchasni-ekonomichni-teoriji-navchalniy.html>

² Матвиенко В. П. Желанное и действительное: Правы ли классики: О некоторых практических и теоретических последствиях совершенного К. Марксом отрыва материального от идеального в теории диалектического развития. К., 2003. С. 12-43. URL: https://v-matvienko.com.ua/wp-content/uploads/2021/04/filosovsk_ekon.pdf

регулювальна роль держави в більшості розвинених країн. Крім того, додалося вивчення впливу соціал-демократичних партій на соціально-економічну політику західних суспільств. Економічні та політичні потрясіння ХХ століття, включно з так званими «соціалістичними режимами» і розпадом Радянського Союзу. Соціал-демократи вважають це необговорюваною парадигмою для соціальної рефлексії. Процес економічної глобалізації з посиленням впливу ТНК і міжнародних структур управління у світовій економічній системі. Посилилося вивчення глобальних проблем і пошук шляхів подолання статус-кво. Усе це послідувало за впровадженням економічної концепції сучасної соціал-демократії. У результаті основні постулати економічної науки (кейнсіанство) були використані для повнішого врахування впливу ринкових та інституціональних чинників на суспільний розвиток (неокласика та інституціоналізм) для розв'язання конкретних соціально-економічних проблем. Водночас зберігалися положення про плюралізм демократичних форм, особливості культурно-історичного та національного розвитку, визнання важливості універсального методу переходу до соціалізму¹.

Сучасна концепція соціальної демократії характеризується. Переорієнтація з питання про реформу власності на питання про демократизацію управління, яка залежить насамперед від економічної ефективності та соціального розвитку. Економічна ефективність і соціальна відповідальність, визнані еквівалентом людської свободи і справедливості в суспільному житті людей. Заснована на концепції «етичного соціалізму», вона намагається поєднати динамізм конкурентної ринкової економіки з ідеєю соціальної відповідальності. Сучасні соціал-демократи дедалі більше уваги приділяють первісній «моральній революції» в суспільстві. Демократична

¹ Маркс К. Разоблачения дипломатической истории XVIII века. 1989. 65 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010001>

думка ґрунтується на останніх здобутках світових етичних доктрин і відмові від економічного детермінізму та історизму. Особлива увага приділяється морально-етичним аспектам суспільного розвитку, сімейній системі, школам, церквам і громадським організаціям¹.

У зв'язку з цим одним із найважливіших завдань держави є сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства, з яких формується особистість. Новий підхід до визначення місця і ролі держави в економіці. Він полягає у відмові від етичного, кейнсіанського підходу та неоконсервативного консенсусу, що ґрунтується на принципах соціально орієнтованої ринкової електронної економіки. Держава не тільки гарантує цілісність і порядок ринку. Держава сама має гарантувати добробут усіх через спільні зусилля і встановлення справедливого економічного і соціального порядку².

Сучасні соціал-демократичні держави переходять від соціального захисту, заснованого на перерозподілі державних функцій, до активної соціальної політики, спрямованої на стимулювання економічного розвитку. Метою є сприяння продуктивній зайнятості та стимулювання економічної незалежності різних верств населення на основі синтезу цих секторів. Це підриває індивідуальну свободу вибору та заперечує масштабні програми соціальної підтримки, що сприяють створенню та підтримці добробуту, який формується ринковими механізмами. Проводити заходи з підвищення добробуту матерів, щоб змінити якість життя і задовольнити вищі потреби людей. Підвищувати обізнаність про глобальні проблеми та необхідність міжнародного співробітництва, щоб очолити формування нового міжнародного економічного порядку³.

¹ Несененко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. Є. Сучасні економічні теорії: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ. 2017. 326 с. URL: <https://economics.studio/teoriya-ekonomicheskaya/suchasni-ekonomichni-teoriji-navchalniy.html>

² Несененко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. Є. Сучасні економічні теорії: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ. 2017. 326.

³ Маркс К. і Фрідріх Енгельс про диктатуру пролетаріату. 1921. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/19076-dran-e-karl-marks-i-fridrih-engels-pro-diktaturu-prolyetariyatu/>

У зв'язку з цим, мабуть, не випадково, що в сучасному контексті в середині ХХ століття актуальність рухів за третім шляхом суспільного розвитку стала дедалі значущішою як напрям демократичного соціалізму. У цьому контексті демократичний соціалізм трактується як міжнародний рух за свободу, соціальне співробітництво, мир, контроль над озброєннями та гармонізацію інтересів різних країн. Він ґрунтується на реформі міжнародних економічних відносин і створює умови для рівноправного співробітництва обох сторін, демократизації міжнародних фінансових інститутів, міжнародного контролю над діяльністю транснаціональних корпорацій, посилення ролі профспілок. Зі зростанням екологічних проблем дедалі більше уваги приділялося подоланню екологічних криз та охороні довкілля, а разом із ними в концепції соціал-демократії в 90-ті роки ХХ століття з'явився термін «екосоціалізм». Екореформи тісно пов'язані зі швидкістю економічних досліджень і змінами в способах розвитку економіки на основі наслідків економічної кризи. Водночас визнається важливість інституціональних чинників економічного розвитку та перебудови наявного суспільного життя. Про це свідчить поширення концепції економіки злагоди, запровадженої, наприклад, соціал-демократами в країнах Центральної Азії наприкінці 1980-х років¹.

Висновки до розділу 2

Соціальна політика з погляду соціально-політичної демократичної держави означає не неминучу й постійну заміну капіталістичного суспільного мовлення альтернативною моделлю як моделлю інституціоналізованого й остаточного суспільного мистецтва, а як принцип, сформований на основі їхніх соціалістичних ідеалів і конкретного досвіду. Соціал-демократична

¹ Котов Ж. В. Логика развития мысли молодого Маркса в процессе выработки историко-материалистического воззрения. Проблемы соотношения политики и экономики в работах К. Маркса 1835-1844 гг. 2010. 162 с. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/6789>

діяльність у багатьох країнах Західної Європи значною мірою демократизувала відносини між власністю та управлінням. У результаті підвищився рівень і якість життя населення, відбулися зміни в соціальному та культурному житті цих країн.

Постійний пошук, критичний перегляд сформованих ідей, об'єктивний аналіз ситуації демократичних рухів, звільнених від нашарувань ідеології, та обов'язкове дотримання тісно пов'язаних із ними моральних принципів і правил демократичного самовираження. Водночас, поважаючи марксизм як мистецьке явище, спостерігається прагнення заперечувати прихильність соціал-демократичного руху до марксистських правил, а негативна практика країн, що прийняли й відкинули соціалістичну думку, дала їм змогу уточнити свій підхід до поняття «соціалізм».

Соціально-економічний розвиток, що ґрунтується на соціальних і демократичних програмах, є чітким відображенням прогресивного напрямку розвитку суспільства в інституціональному плані. Як еволюція економічної системи стало можливим довести тезу про мирну еволюцію капіталізму в соціалізм. Марксистська теорія соціалістичної революції протистояла завершенню економічних реформ парламентаризму та демократії, що підтверджується практикою історичного розвитку в найбільших країнах світу.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ ТА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА У 1917–1920 РОКАХ

3.1 Початки української соціал-демократії

Українські соціал-демократичні партії по обидва боки російсько-австрійського кордону своїм вибором назви заявили, що розглядають росіян і українців як складові частини єдиної української держави. Але ідеологічний запал не вичерпувався схожістю назв. Добре відомо, що марксизм не розробив готової теорії, яку можна було б застосувати до етнічного питання. Маніфест Комуністичної партії проголошував, що пролетаріат повинен насамперед завоювати політичне панування і піднятися до статусу національного класу. Однак постало питання, до якого етнічного класу мали піднятися русини та робітничий клас українців. Бо, хоча етнічна приналежність передбачає існування етнічної держави, на той час української держави не було. Це питання стосувалося не лише українців, а й інших так званих донаціональних народів Східної Європи, які перебували під контролем різних імперських держав. Рішення, запропоноване марксистами великих держав, було доволі простим. На їхню думку, головною і основною метою «ненаціональних» народів було злиття з «національними» народами»¹.

Як пояснює Е. Бернштейн в епілозі до своєї праці² про витoki українського соціалістичного руху, це були не забаганки якоїсь національної сили, а наслідки цілком певного перебігу та інтересів історичного розвитку. Зрозуміло, що таке рішення не могло задовольнити марксистськи налаштованих представників етнічних груп, чиї історичні землі входили до складу різних держав. Вони розглядали такий підхід як порушення

¹ Karl Marx u. Friedrich Engels Manifest der Kommunistischen Partei. 1848. 61 p. URL: <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1848/manifest/index.htm#topp>

² Бернштейн Э. Условия возможности социализма и задачи социал- демократии . 1906. 240 с. URL: https://archive.org/details/usloviia_vozmozhnosti_sotcializma_i_zadachi_sotcial_demokratii/page/n1/mode/2up

національної справедливості й тому створили власні етнічні партії. Однак таке рішення спричинило можливі конфлікти у світовому соціал-демократичному русі¹.

У випадку з українськими соціалістами подібні конфлікти виникали здебільшого через відносини з російськими та польськими соціал-демократами. Формально українські землі були розділені між Австро-Угорщиною та Російською імперією, і польські еліти все ще мали значні можливості для політичного та економічного впливу. До початку Першої світової війни поляки домінували в Галичині та становили більшість у західних землях Російської імперії. Між польськими та українськими марксистами виникали суперечки про те, хто має більше прав на діяльність у промислових зонах і містах західної та центральної України, де польське населення переважало українське. Такі суперечки виникали в 1970-х і 1980-х роках XIX століття між першим поколінням українських і польських марксистів із подвійних імперій – Австро-Угорської та Російської. Однак до моменту формування соціал-демократичних партій ця проблема була вирішена у своїх ідеологічних та організаційних засадах. Між марксистами обох країн було досягнуто компромісу, згідно з яким, хоча вони й співпрацюватимуть, кожна партія має діяти в межах свого народу. Однак стосунки із соціал-демократами Російської імперії були складнішими.

Соціал-демократична партія Російської імперії (пізніше більшовики), об'єднана навколо «Іскри», рішуче виступала проти створення окремої української соціал-демократичної партії. Вони погодилися створити Литовську соціал-демократичну партію. Однак надання українцям права мати власну партію було б, на думку членів «Іскри», «політичним самогубством». У даному випадку проблема полягала не тільки в тому, що в очах російських соціал-демократів створення незалежної соціал-демократичної партії

¹ Бернштейн Э. Условия возможности социализма и задачи социал- демократии . 1906. 240 с. URL: https://archive.org/details/usloviia_vozmozhnosti_sotcializma_i_zadachi_sotcial__demokratii/page/n1/mode/2up

зруйнувало б єдиний фронт у боротьбі проти російського царизму. Проблема полягала в тому, що російські марксисты дотримувалися середнього підходу, ведучи жорстку боротьбу проти імперського уряду. У Російській імперії українці були другою за чисельністю етнічною групою після росіян¹.

Вибір символів був не менш важливим, оскільки росіяни й українці (або «великороси» і «малороси») були культурно доволі близькими та релігійно належали до однієї й тієї самої православної церкви, яка сягала корінням стародавнього Києва. Тому російський правлячий клас розглядав українське «молоде покоління» як молодих партнерів в управлінні імперією. І навпаки, будь-яка спроба визначити себе як незалежну українську націю інтерпретувалася як крайня загроза власній ідентичності. Щоб протистояти цій загрозі, російський імперський уряд двічі (у 1863 та 1876 роках) забороняв публічне використання української мови. У відповідь на це українці в Російській імперії змістили акцент своєї діяльності по той бік кордону. були активними у Східній Галичині, де вони могли використати ліберальний гамбурзький режим для створення власних структур. Серед цих діячів було чимало митців. Львів став містом Троєщини та осередком публікації видатних творів української літератури як Австро-Угорської, так і Російської імперії. Однак відмінності в політичній ситуації двох імперій позначилися і на відмінностях між двома соціал-демократичними партіями в Україні².

Якщо в Галичині УСДП перетворилася на організовану парламентську партію, то в Російській імперії УСДРП був партією лише за назвою. Це пояснюється тим, що більшість із них належали до невеликих, неполітичних або напівполітичних груп. Поряд із ними українські соціал-демократи висували й більш амбітні вимоги політичної самостійності України. Це положення сформулював галицький марксист Юліан Бачинський у своїй книзі

¹ Висоцький О.Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. 2004. 272 с. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2004/04vojdpp.pdf>

² Гамрецький Ю. М. До вивчення національно-визвольного руху // Український історичний журнал. № 12. 1990. С. 60–73. URL: http://history.org.ua/LiberUA/journal_1990_12/journal_1990_12.pdf

«Ukraina irredenta»¹. Натомість українські соціал-демократи задовольнялися найпростішим висловом: незалежність України як частини реформованої Російської імперії. Проте деякі ідеї українських соціалістів по обидва боки австро-російського кордону були схожими, особливо їхні спроби поєднати соціальну та національну проблематику. До цього їх підштовхували й вимоги повсякденного життя².

Наприкінці XIX століття більшість українців були селянами, а більшість селян на етнічних українських землях були українцями. На Правобережній Україні, де землевласниками були поляки й росіяни, а банкіри й купці були нерідко євреями, і коли представники цих трьох етнічних груп не розмовляли й не розуміли «мови пацана», або знали заклик «гнать рябых, гнать москалей, гнать жидов» і часто з ним погоджувалися. Поєднання соціальних і національних вимог було характерним і для першої національної організації України – Кирилівського мефодієвського братства, що виникло й діяло в Києві в 1845-1847 роках. Братство висловлювало націоналістичні погляди поряд із демократичними та соціалістичними ідеями³.

Найвизначнішою постаттю серед братчиків був український національний поет Тарас Шевченко. Його заклик до одночасної емансипації держави і суспільства став ідеологічним нарижним каменем сучасної України. Про наступне покоління українських лідерів із Київської громади (1860-ті та 1870-ті роки) говорили так: в одній кишені в них були праці «отця Тараса» (вчителя), а в іншій – «Капітал» Карла Маркса. Про популярність марксизму в українському русі свідчить той факт, що п'ять із 35 параграфів Комуністичного маніфесту мовами народів Російської імперії були українською⁴.

¹ Бачинський Ю. «Ukraina Irredenta». 1895. 238 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bachynskiy_Yulian/Ukraina_irredenta/

² Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. 2000. 249 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/

³ Данилович С. Франко як духовний батько Радикальної партії в Галичині // Спогади про Івана Франка. 1997. С. 393 – 396. URL: <https://lib.if.ua/franko/1250964771.html>

⁴ Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. 1993. 288 с. URL: https://historybooks.com.ua/prosmotr_podrobnuy.php?id=4067

Соратниками Маркса були Іван Франко та Леся Українка, які разом із Шевченком склали провідний пантеон українських класиків XIX століття. За ідеологічним впливом його можна було порівняти з Михайлом Драгомановим, лідером Київської Старої громади. Він вивів формулу, яка стала моральною рушійною силою для кількох поколінь українських лідерів аж до революції 1917 року. Згідно з українською виною, українець, який не став соціалістом, - погана людина, а соціаліст, який не став українцем – погана людина¹.

Аргумент Драгоманова був простий. Український народ – «селянський», у ньому немає ні аристократії, ні буржуазії, тому український визвольний рух має бути етнічним і соціальним. Українські суспільствознавці прийняли цю формулу, але тільки спочатку. Друга течія та її послідовники були представлені лівими ідеологічними течіями та рухами, які можна визначити як аграрний соціалізм. Соціальною основою цього руху вони вважали селянство. Натомість українські соціал-демократи наголошували на необхідності організації промислового сектору. Їх не лякав той факт, що українські робітники були невідомою меншістю серед українців і серед українських промисловців; B-Side вважала, що важлива якість, а не кількість. Вона вважала, що національний промисловий сектор є найважливішим класом і тому має очолити боротьбу за визволення українців від соціального та етнічного пригноблення. У будь-якому разі, поява Соціал-демократичної партії на українській сцені неминуче призвела до повстання молоді проти правлячого класу. У деяких випадках це повстання носило специфічний характер деяких українських марксистів (наприклад, Дмитра Антоновича та Юліана Бачинського), які були дітьми українських діячів. Однак насамперед це було повстання проти «ідейних батьків» українського соціалізму, Драгоманова, Франка та інших. Українська соціал-демократична партія

¹ Дністрянський С. З нагоди другого всеукраїнського студентського з'їзду-Др. Станислав Дністрянський-Шляхи. 2015. 85 с. URL: <https://te.archives.gov.ua/images/PDF/dnistrjansky.pdf>

Галичини народилася з першої української політичної партії, Російсько-української радикальної партії (РУРП), заснованої у Львові 1890 року¹.

Перше десятиліття існування партії відзначилося сильним конфліктом між «старими» радикалами і «молодими» радикалами. Цей конфлікт закінчився 1899 року, коли молоді покинули партію і створили свою власну окрему партію - УСДП. Аналогічним чином українські соціал-демократи в Російській імперії почали (від 1900 року) приєднуватися до Революційної української партії (РУП), яка, як і РУРП у Галичині, була аграрною та соціалістичною за своїм характером. Проте вже 1902 року ліве крило визнало за критерій «західноєвропейський демократичний соціалізм» і стало партизанами Другого Інтернаціоналу; 1905 року представники цього крила прийняли назву УСРП. Західноєвропейські партії, здебільшого британські та німецькі соціал-демократи, стали великим джерелом натхнення для українських соціал-демократів².

Зокрема, початок УСДРП було покладено Ерфуртською програмою (1891 р.) в рамках Німецької соціал-демократичної партії у рамках Німецької соціал-демократичної партії, а УСДРП була автономною партією в рамках Австрійської соціал-демократичної партії. Вони також брали участь в Амстердамському конгресі (1904). Вони також брали участь у других міжнародних конгресах у Штутгарті (1907), Копенгагені (1910) і Базелі (1912). Українські соціалісти і демократи також явно наслідували польських лівих. Наприклад, деякі з їхніх проурядових виступів були засновані на образі Польської соціалістичної партії (PPS). Коли почалися контакти з Росією, українські соціал-демократи виступали проти аграрного соціалізму, як і перше покоління російських марксистів: Григорій Плеханов, Вілла Засулич, Павло Аксельрод та ін., що починали з низів суспільства. Однак стосунки між

¹ Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма. 1959. 491 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream>

² Данилович С. Франко як духовний батько Радикальної партії в Галичині // Спогади про Івана Франка. 1997. С. 393 – 396. URL: <https://lib.if.ua/franko/1250964771.html>

українською та російською соціал-демократичними спільнотами були досить напруженими. Крім вищезгаданого конфлікту з національних питань, їм доводилося конкурувати за вплив в одній і тій самій соціальній верстві - промислового пролетаріату. Цей пролетаріат був зосереджений у великих промислових містах східної України (Донецьку та Катеринославі) і від самого початку був тільки українським.

За даними українських соціологів, українці становлять лише 1/3 робітничого класу, але навіть ця оцінка здається надто високою. З іншого боку, боротьба між українськими та російськими соціал-демократами була радше символічною, ніж практичною. Проблема полягала в тому, що більшість робітників були місцевими жителями. Та частина, яка постійно працювала на підприємствах, характеризувалася дуже низьким рівнем відповідальності. Якщо говорити про класову свідомість цих робітників, то, як би парадоксально це не звучало, найчастіше вона виражалася в антисемітизмі. Таким чином, російські та українські соціал-демократи були насамперед внутрішньою партією, незважаючи на їхні зв'язки з профспілками та спроби залучити промислових робітників до своєї діяльності.

Найчисельнішим і найорганізованішим робітничим класом в імперії був не російський чи український, а єврейський пролетаріат. Він об'єднався в Бунд, Єврейську робітничу партію, яка була найбільшою зі східних партій у Російській імперії. Вплив Бунду відбився в наявності в його платформі розділу про націоналістичні вимоги, що згодом стало дуже важливим під час революції 1917 року¹.

3.2 1917: рік українського соціалістичного чуда

¹ Котляр М. Ф. Історія народів СРСР у «Хронологічних виписках» К. Маркса. № 4. 1968. С. 29-34.
URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21CO M=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=journal_1968_4_29

Російська революція 1917 року призвела до радикальної зміни політичної карти, в основному завдяки появі можливостей для легальної партійної діяльності. Революції у великих імперських містах Петрограді та Москві супроводжувалися революційними повстаннями на західному кордоні. У Києві події революції 1917 року призвели до появи Центральної Ради України, парламенту України; навесні і влітку 1917 року Центральна Рада захопила землі етнічних українців, а восени 1917 року проголосила автономію Народної Республіки Україна у складі Росії. Соціал-демократи відігравали провідну роль у Центральній Раді, але у них не було більшості серед партій Центральної Ради. Ба більше, Соціал-демократична партія України не була найбільшою партією в Центральній Раді. Найбільшою була їхня найближча союзниця і прями опонент - Українська соціалістична революційна партія (УПСР), послідовниця аграрного соціалізму Драгоманова¹.

Наприкінці 1917 року УПСР налічувала 40 000 членів партії, а УСДРП - лише 4,5 тисячі. Однак, незважаючи на таку чисельну перевагу, УПСР добровільно поступилася провідною роллю Українській соціал-демократичній партії. Причиною цього стала політична недосвідченість керівництва УПСР. Лідруючу роль узяв на себе провідний український інтелектуал Михайло Грушевський, якому 1917 року був лише 51 рік. Але серед керівництва УПСР він виглядав як дідусь серед онуків. Ситуація радикально відрізнялася як для керівництва УПСР, так і для пересічних членів. Більшість лідерів були активні до війни і мали політичний досвід. Двома провідними постатями були Володимир Винниченко та Симон Петлюра, які 1917 року разом із Михайлом Грушевським склали тріо лідерів Української революції. Грушевський став президентом Центральної Ради, Винниченко – головою уряду (генерального секретаріату), а Симон Петлюра – військовим міністром. Українська соціал-демократична партія та партія соціалістів-революціонерів були не єдиними

¹ Левенець Ю. А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту-Український історичний журнал. 1992. №3. С. 23-31 URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1992_3_23

провідними партіями в українській революції. Створений ними уряд також відіграв важливу роль у національних урядах в інших частинах Російської імперії¹.

Наприкінці вересня 1917 року в Києві з ініціативи Центральної Ради відбувся народний з'їзд, на якому було визначено майбутнє Росії. На з'їзді були присутні представники російських есерів, а також білоруси, грузини, естонці, поляки та інші. Однак литовці та поляки, які проголосили лінію на повну незалежність у політичному сенсі, і євреї, які не могли погодитися з ідеєю Польщі як майбутньої єврейської держави, були виключені. Підсумок усіх подій відповідав головній тезі, висунутій Центральною Радою, а саме: перетворення Росії на федерацію автономних держав. Ба більше, українські соціалістичні лідери розглядали федеративний устрій Росії як перехідний етап до формування федерації європейських держав, а потім і федеративного устрою всього світу. Український уряд вважав, що Україна має відігравати провідну роль серед інших неросійських урядів, головним чином, через свій розмір і стратегічне значення. Її мобілізаційний потенціал також був значним².

Порівняльні дослідження показують, що з-поміж усіх національних рухів, які були перевиховані в умовах федералізму, український рух був найуспішнішим у натхненні мас, про що свідчать вибори до Всеросійських Установчих зборів восени 1917 року, які відбулися в українських регіонах країни. У результаті цих українських місцевих виборів дві українські соціал-демократичні партії ледь набрали в сукупності 70 відсотків голосів. Ця перемога, безсумнівно, стала міжнародною сенсацією. Ленін оскаржив результати осінніх виборів 1917 року в дискусіях із Розою Люксембург та іншими представниками комуністів. Чотири мільйони голосів, отриманих

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 на підставі споминів. 1926. 736 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014109>

² Лещенко М. Н. Карл Маркс і Україна 1983. № 5. С. 39-48. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=journal_1983_5_39

українськими соціалістами, були, на думку російського комуністичного керівництва, переконливим аргументом на користь того, щоб прислухатися до українського соціал-демократичного руху.

Український представницький уряд також брав активну участь у розв'язанні національних питань. Завдяки тому, що до складу Центральної Ради увійшли російські, польські та єврейські представники, цей центр українського національного руху було перетворено на національний парламент. Україна також зажадала виняткової культурної автономії для етнічних меншин. Конкретним досягненням стало забезпечення етнокультурної автономії, зокрема, для євреїв. Подібні вимоги звучали і в інших неросійських публікаціях, але не були реалізовані, як зазначає дослідник¹.

Результатом у царині планування федералізму та етнокультурної автономії стала реалізація програмних принципів як УСДРП, так і УПСР. Подібність їхніх програм дозволяє розглядати ці партії як партії-близнюки. Однак програма УСДРП принципово відрізнялася від програми УПСР: УСДРП твердо стояла на ідеї реформ, тоді як УПСР віддавала перевагу ідеї революції².

Примітно, що коли соціалісти-революціонери в Україні та Росії вимагали повної ліквідації приватної власності на землю, УСДРП лише частково прийняла цю вимогу щодо земельної власності великих землевласників, церкви та царської родини. Ця різниця в інтерпретації земельної реформи зіграла фатальну роль у тому, що на виборах до Установчих зборів українські селяни у великій кількості голосували за українські, а не російські соціал-демократичні партії. В Україні, на відміну від

¹ Кульчицький Р. В. Формування світогляду і початок громадсько-політичної діяльності Івана Макуха / Р. В. Кульчицький // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. Т. 20: На пошану професора І. В. Рибак. С. 215.

² Левенець Ю. А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту-Український історичний журнал. 1992. №3. С. 23-31 URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1992_3_23

інших частин Росії, більшість селян володіли своєю землею індивідуально, тоді як на землях етнічних росіян земля перебувала в обшинному володінні.

1917 рік був названий роком «українського дива», але диво тривало недовго: у 1917-1918 роках стали очевидними численні слабкі місця української революції. Першою, і найпроблемнішою, була відсутність сил оборони: після жовтневого перевороту 1917 року більшовики визнали УНР і водночас оголосили їй війну; до лютого 1918 року більшовицькі війська зайняли більшу частину території УНР, включно з Києвом; основною причиною поразки УНР була відсутність сил оборони; більшовики не змогли захиститися від українців. Причин поразки УНР було кілька. Однак педантичний буквалізм соціал-демократів та їхня недовіра до ідеї регулярної армії зіграли фатальну роль: у промові на київському мітингу восени 1917 року С. Петлюра описав позицію соціал-демократів так: «Ми знаємо, яке лихо принесе ця сила, якщо вона потрапить у небезпечні руки. Нам потрібна сучасна зброя, ополчення, а не регулярна армія. Небезпека тут у тому, що коли буржуазія буде організована, армія захищатиме її інтереси проти демократії та селянських інтересів»¹.

Теза про народне ополчення замість професійної армії була частиною так званого «джентльменського набору» західних соціал-демократів. Однак в умовах саме Східної Європи непохитна відданість цій тезі зіграла з українськими соціал-демократами дуже злий жарт, бо у Східній Європі сталося явище, яке соціал-демократи не могли передбачити: збройний конфлікт між двома соціалістичними режимами. Однак головною причиною української революції був її вплив на селянство, яке й стало головною мішенню конфлікту. Згідно з відомою марксистською характеристикою селянства – «картонний мішок» - на нього не можна було покластися. Селяни

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 на підставі споминів. 1926. 736 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014109>

мали свою соціальну програму, яка лише частково збігалася з програмою українських революціонерів.

Від початку весни 1917 року в українських селах відбулася серія захоплень поміщицьких земель. Захопивши землю і поділивши її між собою, селяни погоджувалися на будь-який уряд, що міг виправдати цей «чорний переділ»; між 1917 і 1918 роками селяни були готові радше воювати між собою, ніж захищати уряд у Києві. Політичні вподобання українського селянства в цей час змінилися і повернулися в бік більшовиків; ще однією важливою причиною поразки УНР стало те, що Центральна Рада відтермінувала ухвалення та проведення земельної реформи, в той час як більшовики одразу запропонували землю без жодних умов. Саме тому більшовики не зустріли жодного селянського спротиву під час свого першого походу на Україну. Він почався лише тоді, коли селяни відчули кінець більшовицької окупації як провісник політики воєнного комунізму. Вона ґрунтувалася на скасуванні ринкових відносин і вилученні землі в селянства¹.

3.3 1918: в опозиції до консервативного режиму

Одночасно зі спробами встановити контроль більшовики провели в Бресті переговори з німецьким і австро-угорським військовим командуванням про вихід Росії з війни; уряд УНР також направив до Бреста делегацію. Українська делегація обговорила військову підтримку з боку центральних держав у війні проти більшовиків. Уряди Австро-Угорщини та Німеччини також були зацікавлені в сепаратному мирі з УНР, щоб гарантувати Україні доступ до зерна і хліба. Сукупність інтересів України та Центральних держав

¹ Notaty Karoly Marxa z «Histoire de Pologne» Joachima Lelewela // Archiwum historii, filozofii i myśli społecznej. 1959. № 4.

полегшила українській делегації підписання сепаратної мирної угоди. Попередньою умовою цієї угоди було повне відділення від Росії¹.

Уряд УНР проголосив повну незалежність 22 січня. Це проголошення послідувало за урядами Білорусі, Грузії, Вірменії та країн Балтії, які також проголосили незалежність у період з грудня 1917 року по жовтень 1918 року. У цьому новому контексті провідну роль в українському уряді взяли на себе соціалісти-революціонери. Це звільнило соціал-демократів від відповідальності за німецьку окупацію України. Німці легко витіснили більшовиків, але були сильно розчаровані тим, що Центральна Рада не змогла налагодити постачання хліба².

У квітні 1918 року німецька окупаційна влада допомогла здійснити військовий переворот, поставивши на чолі уряду Павла Скоропадського. Спочатку Скоропадський проголосив гетьманську державу і створив консервативний уряд, який поклав край соціалістичному експерименту. Гетьман не наважився відновити великі поміщицькі володіння, але запровадив каральні заходи проти селян, щоб змусити їх економити свій хліб. Страйки було заборонено, профспілки жорстко обмежено, втручання в наймання, роботу та звільнення робітників було заборонено, внаслідок чого тривалість робочого дня було збільшено до 10-12 годин. Однак ці реформи тьмяніли порівняно з політикою «воєнного комунізму» і революційного тероризму, яку проводили більшовики в Росії³.

На тлі цих подій окуповані німцями українські землі здавалися острівцем безпеки та миру. Великі міста були заповнені біженцями з Петербурга і Москви, особливо представниками багатих і середніх верств. Усе це надавало режиму Скоропадського не стільки етнічно збалансованого, а й

¹ Roman Szporluk. The Ukraine and Russia. / Robert Conquest, ed. The Last Empire. Nationality and the Soviet Future. Stanford, CA, 1986

² Шпорлюк Р. Маркс-Ліст-Палацький: Націоналізм у Центральній Європі-Сучасність. № 4. 1987. 176 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-500-008-X/966-500-008-X.pdf>

³ Гамрецький Ю. М. До вивчення національно-визвольного руху // Український історичний журнал. № 12. 1990. С. 60–73. URL: http://history.org.ua/LiberUA/journal_1990_12/journal_1990_12.pdf

дещо проросійського характеру. Сам Скоропадський вважав німецьку окупацію тимчасовою. Своїм завданням він вважав возз'єднання України з реформованою і менш авторитарною Росією після війни. Загалом консервативність режиму Скоропадського сприяла радикалізації українського суспільства.

Весною 1918 року на підпільній конференції УСДРП підтвердила тезу про те, що українська революція вийшла за рамки національного рівня і стала невід'ємною частиною світової революції пролетаріату. На його думку, доля української революції залежить від революційного руху пролетаріату на Заході. На цей час українські соціал-демократи вважали за необхідне повалення режиму Скоропадського. Для досягнення цієї мети вони були готові приєднатися до Української національної коаліції разом з іншими опозиціонерами щодо Скоропадського; участь УСДРП у великій коаліції викликала невдоволення лівих, які розцінили цей крок як зраду ідеї класової боротьби. Як і ліві соціал-демократи в Німеччині, вони називали себе «нелояльними»¹.

«Нелояльні соціал-демократи» виступали за союз із більшовиками в Росії. Однак він був обумовлений визнанням російськими більшовиками незалежності України. Таку ж схильність до більшовизації поділяв і Володимир Винниченко. Він провів таємні переговори з делегацією Радянського Союзу за умови, що вони сформуєть спільний фронт у боротьбі проти Радянського Союзу. У цих нових умовах соціал-демократи повернули собі провідну роль в українській революції: у листопаді 1918 року, коли було створено законодавчий орган «Рада» для координації антигетьманського руху, її очільником став Володимир Винниченко. Крім нього, до складу Ради увійшов Симон Петлюра, тож УСДРП мала два місця серед п'яти «директорів».

¹ Герасимов Е. Н. Куда идет человечество: Прав ли Карл Маркс в прогнозе его будущего? 2011. 239 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197267568.pdf>

Директорія почала діяти, щойно новини про революцію в Німеччині досягли України наприкінці листопада 1918 року. Через місяць повстанчі війська були направлені до Києва. У революційному уряді, сформованому Директорією, більшість міністерських посад займали українці. Уряд відновив колишню назву держави – Народна Республіка Україна, але дистанціювався від назви та досвіду Центральної Ради. По-перше, Центральна Рада була затьмарена відповідальністю за німецьке вторгнення в Україну. Опосередковано, через подальший розвиток подій за радянської влади. Друга причина полягає в тому, що «вся Європа перебуває в епосі соціальної революції і що теперішня українська революція є однією з фаз «соціальної та політичної революції у формуванні української нації». В УНР вони виступали за правління у формі робітничо-селянської диктатури, а не «буржуазної» парламентської республіки¹.

У 1918-1919 роках українські соціал-демократи пережили явну поляризацію. На неї вплинули німецька та угорська революції, вибух яких посилив враження світової революції. В Україні популярність режимів радянського типу зростала як реакція на німецьку окупацію та режим Скоропадського. Зокрема, радянізація України була спрямована проти німецьких окупаційних сил, які поверталися до Німеччини з України. Щодо української громадськості, то популярність радянського режиму тут мала узагальнений характер. Селяни виступали «за радянську владу, але без комуністів», тобто без російських більшовиків. Це створювало можливість для створення національної української політичної партії на підтримку радянської влади, з якою збиралися співпрацювати українські соціалісти².

3.4 1919–1920: у війні всіх проти всіх

¹ Головченко В. І. Від «Самостійної України» до союзу визволення України. 1996. 191 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009484>

² Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. 2000. 249 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/.

Однак їм не вдалося заручитися підтримкою в уряді або правлячій партії. Запропонована ними законодавча диктатура була відкинута. Українська Народна Республіка залишилася демократичною парламентською республікою. Основною причиною внесення поправок стала нова геополітична ситуація, що склалася після закінчення Першої світової війни. Особливістю Східної Європи було те, що закінчення світової війни не означало припинення військових дій. Можливо, розпад Австро-Угорської та Німецької імперій наприкінці 1918 року породив нові локальні війни. Вони досягли свого піку 1919 року, стрімко наздоганяючи за кількістю жертв Першу світову війну, а в чомусь і змагаючись із нею. У випадку України це були польсько-українська війна на колишній українській території Австрії та війна між урядом УНР і більшовицькою Росією на сході. Друга з цих воєн відіграла вирішальну роль у долі української революції. Незважаючи на раніше укладені з більшовиками угоди про союз і невтручання, одразу після повалення радянського режиму Червона Армія почала новий наступ на українську землю: до січня вона захопила більшість міст на півночі та сході України, а на початку лютого 1919 року знову рушила на Київ. Метою більшовиків було не тільки привнести комуністичні революційні ідеї на українську землю, а й використати Україну як форум для обміну з німецькими та угорськими революціонерами¹.

Навесні 1919 року до Одеси прибула британська та французька дипломатична місія. Їхньою метою було захоплення української території та стабілізація ситуації. Водночас Біла армія генерала Денікіна почала наступ із півдня, причому шлях на Москву проходив через Україну. Білу армію підтримувала Антанта; УНР також заручилася підтримкою Антанти і почала бойові дії на початку 1919 року. Український уряд розумів, що доля української території вирішуватиметься на Паризькій мирній конференції, і

¹ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. 2000. 249 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/.

усвідомлював слабкість власної позиції. По-перше, УНР була затьмарена союзом із Німеччиною, а по-друге, її радикальна політика створювала враження, що український уряд - це всього лише українська версія російського більшовизму. Щоб поліпшити відносини з Антантою, Центральний комітет УСДРП 9 лютого викликав представників уряду, а Рада міністрів України - своїх представників викликав їх¹.

Володимир Винниченко подав у відставку з посади голови і вийшов зі складу Директорії. Його замінив Симон Петлюра, який раніше вийшов із партії. З цього моменту Петлюра став центральним голосом української революції. Зокрема, він був пов'язаний зі спалахом антисемітських погромів на Україні 1919 року. У них брали участь усі армії, включно з Червоною, але найбільша відповідальність лягла саме на сили УНР. В умовах загального хаосу і «війни всіх проти всіх» Петлюра міг мати лише дуже обмежений вплив на свої війська, але його ім'я стало відомим в тодішньому українському суспільстві, по суті символом. Громадська думка в Україні змістилася вправо. Одним із чинників цієї еволюції став приїзд українських політиків із Галичини. Вони представили Народну Республіку Західної України, яку було проголошено на австрійському боці української землі 1 листопада 1918 року².

ЗУНР розвивалася відповідно до зовсім інших цілей, ніж УНР. На її виникнення не вплинув ані масовий селянський рух, ані єврейський політичний рух. І провідну роль в її уряді відігравали не ліві партії - місцеві соціалісти та радикали, - а права Українська національно-демократична партія. Крім того, навіть Соціал-демократична партія Галичини загалом була більш поміркованою, ніж Українська соціал-демократична партія в Києві. Зокрема, УСДП не виявляла ознак більшовизму. 22 січня 1919 року ЗУНР оголосила про союз («Злуку») з УНР. Цей союз був формальністю. Українські губернії

¹ Донцов Д. Енгельс, Маркс і Лясаль про «неісторичні нації» // Мислене дерево. 2019. С. 1-5. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/EngelsNonHistNations.html>

² Компан О. С. Єдність світового історичного процесу. 1966. 48 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0000360>

сформували армії і вели власні війни: ЗУНР билася з польською армією на заході, а УНР – з більшовиками на сході¹.

Реальне об'єднання відбулося наприкінці літа 1919 року, коли ЗУНР зазнала чергової воєнної поразки і її уряд відступив разом з Українською Галицькою армією через колишній австро-російський кордон на територію УНР. На деякий час об'єднаній українській армії вдалося перехопити ініціативу і наприкінці літа відбити Київ у більшовиків. Того ж дня війська Денікіна вторглися в українську столицю, і після численних сутичок сили УНР були розбиті сильнішим противником. Український уряд єдності всю осінь провів у Кам'янці-Подільському, у так званому «трикутнику смерті». «Трикутник смерті» - оточені ворожими силами, без боєприпасів, постачання та медичного обладнання, власні війська зазнавали масових втрат від холоду та хвороб. За загального низького морального духу український уряд пережив кілька спроб перевороту і потерпав від триваючого конфлікту між політиками на заході та сході України².

Українські соціалісти намагалися врятувати становище, виступаючи за створення спільного соціалістичного-ліберального уряду. Але їхній найкращий час уже минув: сама УСДРП перебувала в кризі. Деякі «нетрадиційні» соціал-демократи залишили УСДРП і вступили до Комуністичної партії, яку було засновано в липні 1918 року. Це була Комуністична партія України (більшовиків), яка згодом фактично стала місцевим відділенням російської більшовицької партії. Українські соціалісти-революціонери слідували аналогічному процесу. Під час цього процесу також виникло потужне ліве крило, яке переросло в більшовизм. Водночас уся Україна перебувала в муках селянського повстання, лідери якого явно перебували під ідеологічним впливом українських есерів. Відсторонені від

¹ Будзиновський В. Ішли діди на муки: введене в історію України. 1925. 83 с. URL: <https://archive.org/details/IshlyDidyNaMuky/page/n79/mode/2up>

² Булачек В. Просвітня діяльність Юліяна Романчука // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19. 2010. 384 с. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/73525>

влади, українські соціалісти правого і лівого спрямування швидко набирали силу. Їхні останні успіхи пов'язані з роботою в міжнародному соціал-демократичному русі¹.

Рішення Люцернської конференції (1-9 вересня 1919 року) дало їй змогу увійти до складу Другого інтернаціоналу поряд із СРСР. Конференція визнала незалежність і суверенітет Української Республіки практично одноосібно, за винятком російських експертів, протестувала проти польської окупації Східної Галичини та зажадала від Паризької мирної конференції визнати Україну державою, що відбулася, та прийняти її до Ліги Націй. Однак ці зовнішні успіхи не пішли на користь внутрішньому становищу України: пізньої осені 1919 року Петлюра і залишки його сил перейшли польський кордон, відкинуті назад наступом Червоної армії. У Польщі вони уклали угоду з Юзефом Пілсудським, лідером нової Польської Демократичної Республіки і колишнім соціалістом. Пілсудський, як і Петлюра, був людиною, яка відмовилася від соціалізму на користь націоналізму².

На початку 1920 року союз Пілсудського і Петлюри призвів до спільного польсько-українського походу на Київ. Союзним військам навіть вдалося тимчасово захопити українську столицю. Однак дуже швидкий наступ Червоної Армії відкинув союзні війська до Варшави, а в серпні 1920 року за підтримки УНР польським військам у битві під Варшавою вдалося запобігти подальшому вторгненню Червоної Армії на захід. Однак у кінцевому підсумку українська незалежність була втрачена. Українські землі були розділені між Польщею і Радянським Союзом за Ризьким мирним договором (березень 1921 року). 24 вересня 1920 року, через кілька тижнів після Варшавської битви, Центральний комітет УСДРП категорично заборонив членам партії приєднуватися до уряду УНР у вигнанні. Соціал-демократи, які відмовилися

¹ Булачек В. Просвітня діяльність Юліана Романчука // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19. 2010. 384 с. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/73525>

² Гальчинский А. С. Маркс и современный мир: гуманистическая доминанта. К., 2015.

покинути уряд, були змушені вийти з партії. Це ознаменувало кінець участі УСДРП в українському державному будівництві¹.

Висновки до розділу 3

Формально українська національна революція зазнала чергової невдачі. Чимала відповідальність за це має лежати на українських соціал-демократах, які тривалий час грали першу скрипку в українському уряді. Цю відповідальність не можна заперечувати чи применшувати, не в останню чергу з огляду на доктринальну позицію УСДРП щодо створення національної армії.

Звинувачення на адресу доктринерських українських соціалістів стали спільною темою українського керівництва в повоєнні десятиліття. Ці звинувачення поширювалися на соціалізм загалом і марксистську ідеологію зокрема. Це призвело до помітної еволюції українського націоналістичного руху вправо в міжвоєнний і воєнний періоди. За іронією долі, ідеологом цього «правого руху», а також ідеологічним центром українського націоналізму був колишній лівий і марксист – Дмитро Донцов.

Однак звинувачення на адресу українських соціал-демократів тільки починаються, адже початок української революції був спричинений чинниками, на які вони не могли і не повинні були впливати. Серед цих чинників, насамперед, слід назвати структуру українського суспільства. Однак, воно здебільшого складається з селянства, яке було специфічною базою для будь-якого соціал-демократичного руху. Українці зустрічали кожен новий уряд з надією, що він запобігатиме втраті їхніх західних земель і не втручатиметься в їхні справи. Потім, коли їхні очікування розчаровувалися, вони невдовзі влаштовували нове повстання: ставлення їхніх співвітчизників до УСДРП та українських лівих партій в цілому розвивалося в тому ж ключі.

¹ Головченко В. І. Від «Самостійної України» до союзу визволення України. 1996. 191 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009484>

Однак у російських більшовиків були ще більші проблеми з українським селянством.

У період з 1918 по 1920 рік їм довелося тричі в'їжджати і виїжджати з України, і щоразу за їхньою спиною палала потужна антибільшовицька селянська пожежа. Селянський спротив в Україні не припинився після закінчення революції та громадянської війни 1920-х років, і тому селяни покладали свої найбільші надії не на українське керівництво, а на Петлюру. Зрештою, боротьба між селянами та більшовиками завершилася українським Голодомором 1932-1933 років, коли спина селянського спротиву остаточно зламалася. Головною причиною поразки української революції була радше не особливість її соціальної бази, а загальне геополітичне становище в ході та після завершення Першої світової війни.

Україна перебувала в епіцентрі затяжного збройного конфлікту, і шанси побудувати тут велику державу були близькі до нуля. Вона могла вижити тільки за підтримки якоїсь зацікавленої потужної держави. Якби Німеччина перемогла в Першій світовій війні, це, ймовірно, сталося б. Але в цьому разі в Україні було б менше шансів стати соціалістичною державою. У будь-якому разі, після підписання Брестського миру Антанта розглядала Україну як пронимецьку державу, її не турбувала національна ідентичність українців достатньою мірою. Однак можна припустити, що, якби Україна була надана самій собі, Україна утвердилася б як соціал-демократична держава, де дотримувалися б прав трудящих і національних меншин. Це припущення багато в чому ґрунтується на успіху, досягнутому українськими соціалістичними партіями 1917 року, коли українські ліві партії не скотилися до війни «всіх проти всіх», зробивши це лише під тиском вкрай несприятливих обставин двома роками пізніше.

ВИСНОВКИ

Звинувачення на адресу доктринерських українських соціалістів стали спільною темою українського керівництва в повоєнні десятиліття. Ці звинувачення поширювалися на соціалізм загалом і марксистську ідеологію зокрема. Це призвело до помітної еволюції українського націоналістичного руху вправо в міжвоєнний і воєнний періоди.

За іронією долі, ідеологічним центром цього «правого руху», а також Близьким до італійського фашизму був колишній український художник і соціолог Дмитро Донцов. Але звинувачення на адресу українських соціал-демократів тільки починаються. Адже спалах української революції був спричинений чинниками, на які вони не могли і не повинні були впливати. Серед цих чинників необхідно назвати насамперед структуру українського суспільства. Перше багато в чому складається з другого, а останнє є вкрай ненадійною базою для будь-якого політичного руху. Українці зустрічали кожен новий уряд з надією, що він запобіжить втраті їхніх західних земель і не втручатиметься в їхні справи. Потім їхні очікування розчаровувалися, і зрештою спалахувало нове повстання; ставлення їхніх співвітчизників до УНР та українських лівих партій також відповідало цій схемі. Однак у російських більшовиків була ще більша проблема з українським селянством.

У період з 1918 по 1920 рік їм довелося тричі в'їжджати і виїжджати з України, і щоразу за їхньою спиною палала потужна антибільшовицька селянська пожежа. Селянський спротив в Україні не припинився після закінчення революції та громадянської війни 1920-х років, і тому селяни поклали свої найбільші надії не на українське керівництво, а на Петлюру. Зрештою, боротьба між селянами та більшовиками завершилася українським Голодомором 1932-1933 років, коли спина селянського спротиву остаточно зламалася. Головною причиною української революції була не крихкість її соціальної тканини, а геополітична ситуація: в умовах початку Першої світової

війни 1914 року та закінчення Великої Вітчизняної війни 1920 року. Україна перебувала в епіцентрі затяжного збройного конфлікту, і шанси побудувати тут велику державу були близькі до нуля. Вона могла вижити тільки за підтримки держав-суперниць. Якби Німеччина перемогла в Першій світовій війні, вона могла б це зробити. Однак у цьому разі Україна навряд чи стала б соціалістичною державою. У будь-якому разі, після підписання Берестейського миру Антанта розглядала Україну як пронимецьку державу, яка не продемонструвала свою національну ідентичність. Однак розумно припустити, що якби Україну залишили в спокої. Вона була б побудована як соціал-демократична держава, де дотримувалися б права робітників та етнічних меншин. Це припущення значною мірою ґрунтується на успіху, досягнутому українськими соціалістичними партіями в 1917 році, які не привели український народ до війни «всіх проти всіх».

Нині, особливо в контексті підготовки нового виборчого законодавства та уточнення ролі політичних партій в утвердженні й розвитку демократичного суспільства, важливо ще раз проаналізувати власний історичний досвід, використати випробувані часом форми і методи діяльності громадських об'єднань, аби уникнути типових помилок.

В ідеалі, можна говорити, що мета кожної партії полягає у представництві в політичній системі тих верств населення, інтереси яких вона відображає. Суспільство не може обійтись без політичних партій, бо вони є виразниками об'єктивно існуючих багатоманітних соціальних інтересів, урівноважують ці інтереси в боротьбі за державну владу. Без опори на партії неможлива робота парламенту. Українські землі не стали винятком. Становлення багатопартійної системи в Україні почалося наприкінці ХІХ ст. й тривало до 20-х рр. ХХ ст. На її території налічувалося близько 40 різних політичних партій від крайнього лівого до крайнього правого спрямування. Оскільки цей процес відбувався за умов поділу українських земель між сусідніми державами, а отже, і роз'єднаності українського етносу, він мав свої

особливості. Одна з визначальних – загострення суперечностей між соціальним і національним як у соціально-економічному, так і в політичному та духовному вимірах. Аналіз прояву цієї особливості наочно засвідчує, що, з одного боку, вона сприяла поглибленню процесу політизації українців і появі на її основі різних громадсько-політичних об'єднань, а з іншого – несвоєчасне «зняття» цієї суперечності призвело до загострення конфлікту між соціальним і національним, що врешті-решт зумовило поразку національно-визвольної революції 1917 – 1920 рр.

Отже, в кінці XIX – початку XX ст. у Східній Україні склалася багатопартійна система, яка функціонувала в межах Російської імперії. До складу перших українських політичних партій, особливо в період свого становлення, входили певні політичні течії, які згодом усамостійнювалися в окрему партію. У такій багатопартійній системі умовно можна виділити три типи політичних партій: філіал російських загальноімперських (РКП(б), кадети, октябристи, есери); національні – багато єврейських, польських та ін.; типово національно-українські (Українська партія соціалістів-революціонерів – боротьбисти; Українська соціал-демократична партія; Українська народна партія, Українська федеративно-демократична партія та ін.)

Можна стверджувати, що багатопартійність в Україні на межі XIX – XX ст. відіграла як прогресивну, так і негативну роль у політичному процесі державотворення. Прогресивна роль – це залучення широких верств населення України до державотворення, волевиявлення яких було сконцентроване в політичних програмах різних партій. Негативна роль – це розбіжність поглядів, ідей і програм, що призвело до кризової ситуації в Україні, спричинило гетьманський переворот, падіння УНР і встановлення більшовицької влади, безроздільне панування якої тривало понад сім десятиліть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bernstein E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. 1899. 168 p. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11126953?page=5>
2. Hobhouse L. T. Social evolution and political theory. 1911. 218 p. URL: <https://archive.org/details/socialrevolutionp00hobhuoft/page/218/mode/2up>
3. Karl Marx u. Friedrich Engels Manifest der Kommunistischen Partei. 1848. 61 p. URL: <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1848/manifest/index.htm#topp>
4. Kant I. Grounding for the metaphysics of morals. 1785. // Ellington J. transl. 2016. 68 p. URL: <https://archive.org/details/groundingformeta0000imma/mode/2up>
5. Max W. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. 1904 // translated: Talcott Parsons, Anthony Giddens. 1930. 314 p. URL: https://selforganizedseminar.files.wordpress.com/2011/07/weber_protestant_ethic.pdf
6. More. T. Utopia. 1516 // Перевод с латинского А. Малеина и Ф.Петровского. 1935. 238 с. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b8/%D0%A3%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%8F_%28%D0%9C%D0%BE%D1%80-%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B8%D0%BD%2C_1935%29.pdf

7. Seint-Simon H. Nouveau Christianisme : dialogues entre un conservateur et un novateur. 1825 // University of Toronto/ 116 p. URL: <https://archive.org/details/nouveauchristian01sainuoft/page/n5/mode/2up>
8. Монтеск'є Ш. «О духе законов». 1748.. // Корнеева. Ч. 1. 1839. 377 с. URL: <https://www.litres.ru/book/sharl-monteske/duh-zakonov-495405/>
9. Бачинський Ю. «Ukraina Irredenta». 1895. 238 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bachynskiyi_Yulian/Ukraina_irredenta/
10. Бернштейн Э. Условия возможности социализма и задачи социал-демократии . 1906. 240 с. URL: https://archive.org/details/usloviia_vozmozhnosti_sotcializma_i_zadachi_sotcial_demokratii/page/n1/mode/2up
11. Будзиновський В. Ішли діди на муки: введене в історію України. 1925. 83 с. URL: <https://archive.org/details/IshlyDidyNaMuky/page/n79/mode/2up>
12. Гермайзе Й. 25 ліття рев. укр. партії (Р.У.П.) // Життя й революція. №3. 1925. С. 20-24. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hermaize_Yosyp/25_littia_rev_ukr_partii_RUP/
13. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. 2000. 355 с. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>
14. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897-1906. Українська Студентська Громада в Харкові і Революційна Українська Партія (РУП). 1972. 223 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/memuari/410-kollard-yu-spogadi-yunatskih-dniv-1897-1906-ukrayinska-studentstka-gromada-v-harkovi-i-revolyuetsiyna-ukrayinska-partiya-rup/>
15. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції // Хуторна поезія. 1882. С. 112-137. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9986>
16. Крук Е. Соціалізм. До чого стремлять соціалісти і як вони хочуть осягнути свою ціль. 1919. 48 с. URL:

<https://diasporiana.org.ua/ideologiya/1233-kruk-e-sotsializm-do-chogo-stremlyat-sotsialisti-i-yak-voni-hochut-osyagnuti-svoyu-tsil/>

17. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 на підставі споминів. 1926. 736 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014109>
18. Маркс К. Капітал. Т. 1. К. 1. Процес продукції капіталу. 1933.
19. Старосольський В. Теорія нації. 1922. 144 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/15900-starosolskiy-v-teoriya-natsiyi/>
20. Проєкт програми Революційної української партії. 1905. URL: <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/21-3807-1-11-027zv-028-jpg/>
21. Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи // Правда. 1878. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Literatura_ii_zavdannia_i_naivazhlyvishi_tsikhy/
22. Франко І. По за межами можливого. 1900. Т. 12. 9 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Po_za_mezhamy_mozhlyvoho/
23. Франко І. Формальний і реальний націоналізм // Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах // Наукова думка. 1980. Т. 27. С. 355 - 363. URL: <https://www.ifranko.name/uk/Publicistics/1889/FormalnyjIRealnyjNacionalizm.html>

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Dylan R. Bernstein's heirs // New Left Review. № 76. 2012. URL: <https://newleftreview.org/issues/ii76/articles/dylan-riley-bernstein-s-heirs>
2. Hobsbawm E. How to Change the World: Reflections on Marx and Marxism. 2011. 479 p. URL: https://www.academia.edu/35563919/How_to_change_the_world_reflections_on_Marx_and_Marxism_pdf
3. Krieg im Osten: Die Ukraine zwischen Nationalismus, Imperialismus und Revolution. 2017. 112 p. URL: <https://www.goodreads.com/book/show/60708824-krieg-im-osten>
4. Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. 2. Ч. 3. Ч4. 2010. 1120 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Barvinskyi_Oleksandr/Spomyny_z_moho_zhyttia_Tom_2_Chastyny_3-4/
5. Булачек В. Просвітня діяльність Юліана Романчука // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19. 2010. 384 с. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/73525>
6. Винниченко В. Відродження нації. Ч. 1. 1920. 348 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/1110-vinnichenko-v-vidrodzhennya-natsiyi-ch-1/>
7. Висоцький О.Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. 2004. 272 с. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2004/04vojdpp.pdf>

8. Гамрецький Ю. М. До вивчення національно-визвольного руху // Український історичний журнал. № 12. 1990. С. 60–73. URL: http://history.org.ua/LiberUA/journal_1990_12/journal_1990_12.pdf
9. Герасимов Е. Н. Куда идет человечество: Прав ли Карл Маркс в прогнозе его будущего? 2011. 239 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197267568.pdf>
10. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма. 1959. 491 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1voRfNyyPhfEzehWEca54yZD1YJMzXsA/view>
11. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття // Смолоскип. 1996. 124 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001688>
12. Головченко В. І. Від «Самостійної України» до союзу визволення України. Харків, 1996. 191 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009484>
13. Григорук Н. Українська демократична партія і Українська радикальна партія: утворення, програми та об'єднання // Україна–Європа–Світ. 2011. Вип. 8. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hryhoruk_Nataliia/Ukrainska_demokratychna_partiia_i_Ukrainska_radykalna_partiia_utvorennia_prohramy_ta_obiednannia.pdf?
14. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. 2000. 249 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/
15. Громадський Голос. 1900. № 13, 1.VII. С. 116; № 14/15, 1. VIII. 128 с. URL: <https://zbruc.eu/node/26185>
16. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. 1993. 288 с.

17. Данилович С. Франко як духовний батько Радикальної партії в Галичині // Спогади про Івана Франка. 1997. С. 393 – 396. URL: <https://lib.if.ua/franko/1250964771.html>
18. Дністрянський С. З нагоди другого всеукраїнського студентського з'їзду-Др. Станислав Дністрянський-Шляхи. 2015. 85 с. URL: <https://te.archives.gov.ua/images/PDF/dnistrjansky.pdf>
19. Донцов Д. Енгельс, Маркс і Лясаль про «неісторичні нації» // Мислене дерево. 2019. С. 1-5. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/EngelsNonHistNations.html>
20. Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П. Шляхом національного відродження. 1998. 226 с.
21. Компан О. С. Єдність світового історичного процесу. 1966. 48 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0000360>
22. Компан О. С. Кипень у «казані історії». 2016. 24 с. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/125196>
23. Компан О. С. Культурна спадщина в світлі марксистсько-ленінської теорії. К., 1970. 48 с. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/72>
24. Котляр М. Ф. Історія народів СРСР у «Хронологічних виписках» К. Маркса. № 4. 1968. С. 29-34. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=journal_1968_4_29
25. Котов Ж. В. Логика развития мысли молодого Маркса в процессе выработки историко-материалистического воззрения. Проблемы соотношения политики и экономики в работах К. Маркса 1835-1844 гг. 2010. 162 с. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/6789>
26. Кудряченко А. І., Калінічева Г. І., Костиця А. А. Політична історія України ХХ ст. 2006. 670 с. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Kudriachenko_Andrii/Politychna_istoriia_Ukrainy_X_X_stolittia.pdf

27. Левенець Ю. А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту-Український історичний журнал. 1992. №3. С. 23-31 URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1992_3_23
28. Лещенко М. Н. Карл Маркс і Україна 1983. № 5. С. 39-48. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=journal_1983_5_39
29. Маркс К. Разоблачения дипломатической истории XVIII века. 1989. 65 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010001>
30. Маркс К. і Фрідріх Енгельс про диктатуру пролетаріату. 1921. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/19076-dran-e-karl-marks-i-fridrih-engels-pro-diktaturu-prolyetariyat/>
31. Маркс К. Стенька Разин [конспект книги М. Костомарова]. 1926. № 1. С. 104-105. URL: http://www.jvc-site.ru/index2_11.html
32. Маркс К. Хронологические выписки. Тетрадь IV. 1946. URL: <https://prussia.online/books/hronologicheskie-vipiski>
33. Матвиенко В. П. Желанное и действительное: Правы ли классики: О некоторых практических и теоретических последствиях совершенного К. Марксом отрыва материального от идеального в теории диалектического развития. К., 2003. С. 12-43. URL: https://v-matvienko.com.ua/wp-content/uploads/2021/04/filosovsk_ekon.pdf
34. Міхновський М. Самостійна Україна. 1900. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16536/file.pdf>
35. Міхновський М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції // упоряд. передм. Яременко П. Я. 2007. 349 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008703>

36. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. 1999. 190 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005782>
37. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І. О. Кресіна, О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка під ред. В. Ф. Панібудьласки. 1997. 583 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Panibudlaska_Volodymyr/Natsionalni_protseyu_v_Ukraini_istoriia_i_suchasnist_Dokumenty_i_materialy_Dovidnyk_Chastyna_1/
38. Несененко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. Є. Сучасні економічні теорії: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ. 2017. 326 с. URL: <https://economics.studio/teoriya-ekonomicheskaya/suchasni-ekonomichni-teoriji-navchalniy.html>
39. Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX – початок XX століття. 1999. 248 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001601>
40. Павлик М. Переписка М. П. Драгоманова з Юліаном Бачинським (1876 – 1895). 1911. 237 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Drahomanov_Mykhailo/Perepyska_Mykhaila_Drahomanova_z_Mykhailom_Pavlykom_1876-1895_Tom_8_1894-1895/
41. Пачовський В. Світова місія України-Василь Пачовський. Перемишль, 1933. С. 4. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/pachovskyj-v-svitova-misiya-ukrayiny/>
42. Пашук А. І. Франко І. про марксизм і соціал-демократизм: монографія. 2013. 174 с. URL: [bis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28<.>A%3DПашук%20A\\$<.>%29&Z21ID=&](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28<.>A%3DПашук%20A$<.>%29&Z21ID=&)
43. Рибалка І. К. Історія України. Част. 2. Х., 1997. 180 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001675>

44. Сарбей В. Національне відродження України. 1999. 336 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0005626>
45. Сарбей В. Г. Про Марксів конспект розвідки М. Костомарова «Гетьманство Виговського». 1993. С. 226-243. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sarbei_Vitalii/Pro_Marksiv_konspekt_rozvidky_M_Kostomarova_Hetmanstvo_Vuhovskoho/
46. Сарбей В. Г., Шаблювский Е. С. Н. И. Костомаров в историографическом наследии Карла Маркса. 1967. № 8. 243 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sarbei_Vitalii/Pro_Marksiv_konspekt_rozvidky_M_Kostomarova_Hetmanstvo_Vuhovskoho/
47. Соціал-демократія-Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1965. Т. 7, кн. XIV: Літери Сен-Сті. 1813 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010186>
48. Танцюра В. І. Політична історія України. 2002. 488 с. URL: http://www.ecatalog.name/x/x/x?LNG=&I21DBN=GIBU&P21DBN=GIBU&Z21ID=&S21REF=&S21CNR=&S21STN=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&2_S21P02=1&2_S21P03=T=&2_S21STR=%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9C%D0%90-%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%A0
49. Товариші і Товаришки! Молода Україна. 1900. Ч. 1. 273 с. URL: <https://www.academia.edu/42822281>
50. Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 500-річчю укр. козацтва У 3 вип. / АН України. В. А. Смолій та ін. 1993. Вип. 2. 172 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zbirnyk_statei/Ukrainske_kozatstvo_vytyky_evoliutsiia_spadschyna_Vypusk_2/
51. Українське питання / укр. пер., упоряд., передм. та прим. М. Тимошик. 1997. 218 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001350>

52. Феденко П.В. Український рух у 20 столітті // Наше слово. 1959. 267 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005152>
53. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 45. 1986. 573 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t45/
54. Франко І. Зібрання творів у 50 т. 1976 . 532 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t02/
55. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. 2009. 328 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_Dovidkovyi_tom/
56. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Рекол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. // Наук. Думка. 2006-2010. Т. 54. 2010. 1216 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t54/
57. Франко І. Зібрання творів у 50 Т. // Наукова думка Т. 48. 1986. 777 с. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Corresp/1878/1878-09-20.html>
58. Х. Раковський Й. Н. З історії дослідження теоретичної спадщини К. Маркса в УРСР. № 5. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8409/Galan.PDF;jsessionid=573ABC28AD35FE892271275097DE4E61?sequence=1>
59. Шевченко О. Соціал-демократія. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво. 2011. 676 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shapoval_Yurii/Politychna_entsyklopediia/
60. Шморгун П. М. Видання і розповсюдження творів К. Маркса на Україні // Український історичний журнал. № 4. 1968. С. 18-22. URL: <http://resource.history.org.ua/issue/journal/1968/4>
61. Шморгун П. М. Карл Маркс і Україна. 1968. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR

[=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=](#)
[Marks_Karl](#)

62. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. 2017. 552 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shporliuk_Roman/Formuvannia_modernykh_nats_ii_Ukraina_-_Rosiiia_-_Polscha/

63. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. 1998. 464 с. URL: <http://litopys.org.ua/sporl/sz.htm>

64. Шпорлюк Р. Маркс-Ліст-Палацький: Націоналізм у Центральній Європі-Сучасність. № 4. 1987. 176 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-500-008-X/966-500-008-X.pdf>

65. Юринець В. Філософська генеза Маркса. 1933. С. 19 – 110. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Artiukh_Viacheslav/Istorychnyi_materializm_v_ukrainskii_filosofskii_kulturi_20-kh_rokiv_KhKh_stolittia.pdf?

Резюме

Дипломна робота присвячена історії соціал-демократичного руху на території України наприкінці XIX – початку XX ст., утворенням партій і чим вони відрізнялися, підпорядковуючись різним державам (Австро-Угорщині та Російській імперії). Другий розділ праці знайомить нас з ідейно-політичною течією соціал-демократії та її розвитком у теоретичних і методологічних особливостях таких ідеологів як: Ф. Енгельс, К. Маркс, Е. Бернштейн, І. Франко, К. Каутський. Третій розділ присвячений періоду «українського дива», української революції, проголошенню УНР та причинам поразки спроби створити свою соціал-демократичну державу.

The thesis is devoted to the history of the social-democratic movement on the territory of Ukraine at the end of the 19th and the beginning of 20th centuries, the formation of political groups and how they differed during the royalty of different states (Austria-Hungary and the Russian Empire). The second part of the work introduces us the ideological and political trend of social democracy and its development in the theoretical and methodological features of such ideologues as F. Engels, K. Marx, E. Bernstein, I. Franko, K. Kautsky. The third chapter is devoted to the period of the "Ukrainian miracle", the Ukrainian revolution, the proclamation of the Ukrainian People's Republic and the reasons for the failure of the attempt to create a social democratic state.

